

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΚΟΥΤΡΑ

Βοηθού Φιλοσοφικού Σπουδαστηρίου

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Εἰσαγωγή

Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας εἶναι τόσον παλαιόν, ὅσον καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τὰ ἱστοροῦντα τὴν πορείαν καὶ τὰς περιπετείας τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι τὰ ἐδημιούργησαν. Ἡ ἱστορία ἀρχίζει ἀφ' ἧς ὁ λαὸς ἀποκτᾷ συνείδησιν τῶν ἱστορικῶν πράξεων του, ἀφ' ἧς δηλαδὴ θέτει σκοποὺς εἰς τὴν ζωὴν του. Ἡ ἱστορία οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ τὸ σύνολον τῶν συνειδητῶν ἐνεργειῶν, πράξεων καὶ ἀποφάσεων ἑνὸς λαοῦ.

Ἡθικὴ, πολιτικὴ καὶ ἱστορία ἔχουν ὡς ἀντικείμενον αὐτῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον, πολίτην ἢ μέριον τοῦ ὅλου, τοῦ λαοῦ. Κοινόν, κατὰ ταῦτα, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημῶν, ἀλλὰ διάφοροι αἱ προοπτικαὶ θεωρήσεώς του. Ἡ ἠθικὴ ἐπιστῆμη ἔχουσα ὡς κριτήριον τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἐξετάζει τὸ ἦθος καὶ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου. Ἡ πολιτικὴ ἐπίσης διερευνᾷ τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν πρὸς τὸ κράτος καὶ τὸν ὕπατον σκοπὸν τῆς πολιτείας. Ἡ ἱστορία ἔχει ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς τὸν ἄνθρωπον νοούμενον εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὀργανικῆς ὁλότητος τοῦ λαοῦ. Καὶ αἱ τρεῖς ἐπιστῆμαι, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀναφέρονται εἰς τὰ «πρακτά», τὰς πράξεις δηλαδὴ ἐκεῖνας τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ομάδος καὶ τοῦ λαοῦ, αἱ ὁποῖαι κατατείνουσι εἰς ὀρισμένον σκοπόν. Κατὰ ταῦτα ἡ μέθοδός των δὲν διακρίνεται διὰ τὴν ἀκρίβειαν, ὡς ἡ τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ τοὺναντίον εἶναι ἐλαστικὴ, ὡς ἀπαιτοῦν τὰ ἀντικείμενά των, ἅτινα ἐνδέχεται «ἄλλως ἔχειν»¹.

Ἡ ἱστορία ὡς φιλοσοφικὸν πρόβλημα, ὡς φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, δὲν ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ἰδίᾳ κατὰ τὸν ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνα κορυφωθείσα εἰς τὴν φιλοσοφίαν

1. Ἀριστ. Ἡθικ. Νικ. Ζ 5, 1140 α 35.

τοῦ Ἑγέλου¹. Ἡ θεμελίωσις ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς, ἡ ἐξάρτησις τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας (Weltgeschichte) ἐκ τοῦ πνεύματος (Geist) προεκάλεσεν ἐν Γερμανίᾳ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὁπαδῶν τῆς ἱστοριοκρατίας (Historismus) καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς τοῦ W. Dilthey. Οὗτοι προσεπάθησαν νὰ ἀποστερήσουν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν πάσης ἀρμοδιότητος ἐπὶ τῆς ἱστορίας.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἱστοριοκρατικὴ τάσις τοῦ 19^{ου} αἰῶνος καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προκύψασα σχετικοκρατία (Relativismus), ἥτις ἐπεβλήθη τῇ συνδρομῇ τοῦ τότε ἐπικρατοῦντος ρεύματος τοῦ Ρωμαντισμοῦ, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀπαλλαγὸν τῆς ἰσχυρᾶς ἐλξεως, ἣν ἤσκει ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἑγέλου ἐπὶ τῆς συγχρόνου αὐτοῦ σκέψεως. Ὁ Dilthey καὶ ὁ J. Droysen, καίτοι ἐκηρύχθησαν πολέμοι πάσης προσπαθείας πρὸς θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς, ἐν τούτοις παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν περὶ πνεύματος καὶ οὐσίας (Wesen) διδασκαλίαν τοῦ Ἑγέλου.

Αἱ νεοκαντιαναὶ σχολαὶ τοῦ Marburg καὶ τῆς Βάδης ἐντυφώσασαι εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν (Geisteswissenschaften) ἐξ ἐπὶ πρὸς μεθοδολογικῆς καὶ γνωσθιοθεωρητικῆς διέκρινον τὴν φύσιν καὶ τὴν μέθοδον αὐτῶν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (Naturwissenschaften), προτιόντος δὲ τοῦ χρόνου ἐστράφησαν ὁλονὲν περισσότερον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος τοῦ Ἑγέλου.

Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου εἶναι ἡ θέσις τοῦ M. Heidegger. Οὗτος ἀπορρίπτει τὴν θεμελίωσιν τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς. Ὑπερακοντίζων τὰς δοξασίας τῆς ἱστοριοκρατίας, τῆς σχετικοκρατίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ W. Dilthey, πλέον ἀποφασιστικὸς καὶ ρηζικέλευθος τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ ἀρνητῶν τῆς μεταφυ-

1. Πρὸς ἀπλούστευσιν τῶν παραπομπῶν θὰ ἀναφέρω τὰ ἔργα αὐτοῦ βραχυγραφικῶς ὡς ἑξῆς :

Hegel 2 = Phänomenologie des Geistes, (ἐκδ. H. Glockner), Stuttgart-Bad Cannstatt 1964⁴.

Hegel 7 = Grundlinien der Philosophie des Rechts, (ἐκδ. H. Glockner), Stuttgart-Bad Cannstatt 1964⁴.

Hegel 11 = Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, (ἐκδ. H. Glockner), Stuttgart 1961⁴.

Hegel 17 = Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, (ἐκδ. H. Glockner), Stuttgart-Bad Cannstatt 1965⁴, τ.1.

Lasson 8 = Die Vernunft in der Geschichte, (ἐκδ. G. Lasson), Leipzig 1920.

σικῆς εἰς τὴν ἱστορίαν, θεμελιώνει τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῆς πεπερασμένης ὑπάρξεως, ἥτις ὡς ἐγκοσμιότης καὶ εὐρισκομένη ἐν τῇ χρονικότητι, διὰ τῆς φροντίδος καὶ τοῦ Εἶναι πρὸς θάνατον ζῇ ἐν τῇ ἱστορικότητι.

Διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως τοῦ Heidegger προεκλήθη μέγα χάσμα εἰς τὰς σχέσεις μεταφυσικῆς καὶ ἱστορίας, αἵτινες ἴσχυον κατὰ τὰς διδασκαλίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας. Ἡ ὑπάρξις, κατὰ τὸν φιλόσοφον, διαμορφοῦται ἐν τῇ χρονικότητι. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀφαιρῶν οὗτος τὰ μεταφυσικά ἐρείσματα τῆς ἱστορίας περιορίζει τὸν ρόλον αὐτῆς εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἱστορικότητος τῆς πεπερασμένης ὑπάρξεως, ἥτις, ὡς ἀσκητέων ἱερομόναχος, ἔχει ὡς σημεῖον συνεχοῦς ἀναφορᾶς πρὸς τελειώσιν τῆς τὸν θεὸν χρόνον.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Heidegger ἀρνηθεῖσα τὸ ἔγκυρον τῆς κλασσικῆς μεταφυσικῆς ἀντὶ νὰ λύσῃ περιέπλεξε τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας διὰ τῆς συσσωρεύσεως νέων δισπεπλῦτων προβλημάτων καὶ ἀποριῶν περὶ τὸ θέμα τῆς ἱστορίας καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἐν χρόνῳ ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας. Ἐν τοῖς μεταγενεστέροις συγγράμμασι τοῦ φιλοσόφου, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἔργου του «*Sein und Zeit*», παρατηρεῖται στροφή τις εἰς τὴν σκέψιν αὐτοῦ καὶ μετατόπισις βασικῶν ἐννοιῶν τῆς φιλοσοφίας του ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν χρόνον τοῦ Εἶναι. Τοιουτοτρόπως διαπιστοῦται εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Heidegger, παρὰ τὴν ριζικὴν διαφορὰν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος πρὸς τὸ τοῦ Ἐγγέλου, σιωπηρὰ ἀποδοχὴ τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀναπτυχθείσης θεωρίας περὶ πνεύματος τοῦ κόσμου (*Weltgeist*).

Ἡ σύγχρονος ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ὑπὸ πολλῶν ὡς ἐποχὴ ἔχουσα κατ'ἐξοχὴν συνείδησιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορικότητος, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἐντεταγμένη. Οὐχὶ μόνον ἡ παρουσία τῶν σήμερον κρατουσῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τάσεων, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀνήσυχον ἐκ τῶν διεθνῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν, τῆς ἀνεπτυγμένης τεχνολογίας καὶ τῶν τρομακτικῶν ἐφευρέσεων τῆς πολεμικῆς τέχνης, ἔχει ἐντονον τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορικότητός του καὶ τῶν φοβερῶν ἐξελίξεων, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν νὰ μεταβάλουν ταχέως τὸ ἱστορικὸν τοπίον, εἰς τὸ ὅποιον κινεῖται ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἔχων πλήρη συνείδησιν τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς ἐλευθερίας του καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν κυκλούντων αὐτὸν ἀδυσωπῆτων κινδύνων, οἵτινες ὀρθοῦνται ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἀπειλητικῶς καὶ τῆς σκοτεινῆς ἀβύσσου τῆς κοινῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων, πασχίζει μέσα εἰς τὸν ἱστορικὸν χρόνον, εἰς τὸν ὅποιον ζῇ, νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἀνωνυμίας του καὶ στηριζόμενος εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ δύναμιν νὰ διαμορφώσῃ τὸ Εἶναι του καὶ νὰ προσδώσῃ νόημα εἰς τὴν πε-

περασμένην ὑπαρξίν του. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ καλεῖ ὁ ὑπαρξισμὸς ἱστορικότητα, τὸ συναρτᾷ δέ, ὡς καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας, πρὸς τὸν χρόνον. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀντιμεταφυσικὴ στάσις τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως κατ' οὐσίαν διατηρεῖ ἐν σπέρματι στοιχεῖά τινα ἐκ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἑγέλου.

Σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης εἶναι νὰ ἐκθέσῃ τὴν πορείαν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας εἰς τὴν θεώρησιν τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας, τῆς Weltgeschichte, ὡς λέγει ὁ Ἑγελος, τῆς φύσεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, τῆς μεταφυσικῆς ἢ μὴ προελεύσεως αὐτῆς, τῆς μεθόδου τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορικότητι δυνατότητος ἀνευρέσεως τῆς ἀληθείας.

(α') *Τί εἶναι Ἱστορία*

Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας ποικίλλει ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν καὶ τοῦ περικομμένου, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς αὐτὴν ἡ φιλοσοφία. «Ἱστορίη» εἰς τοὺς Ἕλληνας σημαίνει γνῶσιν προερχομένην εἴτε ἀμέσως ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως αὐτόπτου μάρτυρος εἴτε ἐμμέσως βάσει πληροφοριῶν παρεχομένων ὑπὸ τρίτων προσώπων. Ἡ ἱστορία, κατὰ ταῦτα, δὲν ἀποτελεῖ ἔννοιαν ἀναποκρινομένην πρὸς συγκεκριμένον τι καὶ δεδομένον ἀντικείμενον, ἀλλὰ μορφήν καὶ βαθμίδα γνώσεως. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἐπιστήμη, διότι ἡ ἐπιστήμη —καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἰδεώδης ἐπιστήμη ἐθεωρεῖτο ἡ μαθηματικὴ— ἡ ὁποία γινώσκουσα τὸ «διότι» τῶν πραγμάτων εἶναι ἀποδεικτικὴ.

Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἑμπειρικόν, δὲν εἶναι ἐπιστήμη, ἀλλ' «ἀμέθοδος ὕλη»¹. Συγκρίνων ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἱστορίαν πρὸς τὴν ποίησιν ἀποφαίνεται ὅτι ἡ μὲν ποίησις ἀσχολεῖται μὲ τὰ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία μὲ τὰ καθ' ἕκαστον, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν λέγει ὅτι «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν»². Ἡ ἱστορία ἐκθέτει γεγονότα καὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀπαξ γενομένας, ἀλλ' ἐκ φύσεως ἀσθενεῖς καὶ εὐμεταβόλους.

Αἱ «ἱστορίαι» ἀναφέρονται εἰς πολιτικά γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν εἰς ὀρισμένην χρονικὴν περίοδον. Αἱ «Ἱστορίαι» τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου ἱστοροῦν τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς συγχρόνου αὐτῶν ἐποχῆς. Εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν ὑπάρχει ἡ διάκρισις μεταξύ Geschichte καὶ Historie. Geschichte εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἑγελος³, σημαίνει ἀφ' ἐνός

1. Σέξτ. Ἑμπειρ., Πρὸς Μαθηματικούς, (ἔκδ. Imm. Bekker), A 254.

2. Ἀριστ. Περὶ Ποιητ. 9, 1451 a 36- β 7.

3. Hegel 11, σ. 97- Hegel 17, σ. 145.

μὲν *res gestas*, ἀφ' ἑτέρου δὲ *historiam rerum gestarum*· ἤτοι σημαίνει τόσον τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ διαδραματισθέντα γεγονότα, ὅσον καὶ τὴν ἱστορίαν, δηλαδή τὴν γνῶσιν αὐτῶν. Τὸ ἀνωτέρω φαινόμενον, κατὰ τὸν Ἑγελον, δικαιολογεῖται ἐκ τῆς οὐσιαστικῆς συναφείας, ἣτις ὑφίσταται μετὰ τὴν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἱστορικῆς συνειδήσεως. Ἡ γραπτὴ παράδοσις, κατὰ τὸν φιλόσοφον, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν ἱστορικῆς συνειδήσεως, ἣτις καταφεύγει εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Μνημοσύνης.

Ἡ λέξις ἱστορία εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν δὲν ἔχει μόνον τὴν σημασίαν τῆς γνώσεως, ἣτις ἀντλείται ἐκ τῆς περεχομένης μαρτυρίας ἢ κομίζεται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἀντιλήψεως, ἀλλ' ἐμπεριέχει προσέτι τὴν ἐννοιαν τῆς ἐρευνῆς καὶ ἀναδιφάσεως εἰς τὸ φυτικόν καὶ ζωικόν βασίλειον, ὡς δηλοῦν τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ ἱστορία διαφέρει τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία ἀναφέρεται εἰς τι ἀτομικόν, μοναδικόν καὶ ἀνεπαλάμπτον, ἔχει δὲ ὡς ὄργανον αὐτῆς τὴν μνήμην. Ἡ ποίησις ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς ἀτομικόν τι, ὅπερ ὅμως ἔχον πλασματικὸν χαρακτήρα καθίσταται σύμβολον καθολικόν, χρησιμοποιεῖ δὲ ὡς ὄργανον τὴν φαντασίαν. Ἀντιθέτως ἡ φιλοσοφία ἔχει ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς γενικόν τι, ὅπερ ἐρευνᾷ διὰ τοῦ λόγου.

Ὅταν λέγωμεν ἱστορία ἐννοοῦμεν: α') τὴν ἱστορικὴν ζωὴν καὶ τὸ παρελθὸν λαοῦ τινος ἢ ἔθνους καὶ β') τὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἐξετάζει διὰ τῆς ἀναδιφάσεως τῶν γραπτῶν μνημείων τὸ παρελθὸν λαοῦ τινος καὶ κατατάσσει αὐτὸ μεθοδικῶς πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, ἣτις ἐνίοτε ὑπολανθάνει ἢ παρασιωπᾶται ὑπὸ τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ παρελθόντος. Διὰ τὸν ἱστορικὸν ἱστορία σημαίνει τὴν ἐν χρόνῳ διαδραματίζουσαν σημαντικῶν γεγονότων, τὰ ὅποια προσδιορίζουν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πεπρωμένα λαοῦ τινος καὶ τὰς τροπὰς τοῦ βίου αὐτοῦ, ὡς ἐπίσης σημαίνει τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν γεγονότων τούτων καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἐπιπτώσεις τῶν ἐν χρονικῇ ἀλληλουχίᾳ.

(β') *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας*

(1) Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπὶ μέρους κλάδος τῆς φιλοσοφίας ἀνεπτύχθη συστηματικῶς εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Αὕτη ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν ὡς τὸ ὅλον σύμπαντος τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἵνα οὕτως ἐπιτευχθῇ ἡ σύλληψις τοῦ νοήματος αὐτοῦ. Ὁ φιλόσοφος τῆς ἱστορίας προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ ἐνιαίως τὴν ἱστορίαν ὡς περιεχόμενον ἢ γνωστικὴν μορφήν, ἐπιδιώκει νὰ ὑπαγάγῃ τὴν ἱστορίαν τυπικῶς ὑπὸ ὀρισμένην μορφήν ἢ νὰ συλλάβῃ τὸ τελικὸν νόημα καὶ τὸν ὕπατον

σκοπὸν αὐτῆς, ὅστις ὡς ἐνωτικὴ καὶ ἐνοποιοῦσα ἀρχὴ ἐξηγεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας βάσει τελολογικῆς τινος ἢ γνωσιοθεωρητικῆς ἐνόητος, ὅπερ δὲν ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ τοῦ ἀπλοῦ ἱστορικοῦ, ἱστοριογράφου ἢ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες¹ δὲν ἐνέκυψαν συστηματικῶς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Βεβαίως οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, παρουσιάσαντες ὑποδείγματα ἱστοριογραφίας ἀπαράμιλλα εἰσέτι καὶ σήμερον, εἶχον συνείδησιν τῶν ἱστορικῶν ἐξελίξεων καὶ γεγονότων τῆς ἐποχῆς τῶν. Ἡ ἱστορία ὅμως, ἦν οὗτοι συγγράφουν, εἶναι πολιτικὴ ἱστορία. Ὁ μελετητὴς πληροφореῖται ἐξ αὐτῆς διὰ τὰς πολιτικὰς μεταβολάς, τὰς ἀλλαγὰς εἰς τὴν ἐξουσίαν, τοὺς ἐκάστοτε φορεῖς τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ ἐμβαθύνει λογικῶς εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι εἶχον ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν τῶν πρὸς τὴν φύσιν, τὴν αἰωνίαν τάξιν, τὸν κόσμον τοῦ Σὺμπαντος καὶ τὸν λόγον. Πάντα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ ἡ πολιτεία ἔχουν ὡς ὑπόδειγμα τὴν φύσιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐν τῇ ἀλλαγῇ σταθερόν τι καὶ μόνιμον καὶ ἀνανεοῦται ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀνακυκλώσει² τῶν πραγμάτων. Κατ' αὐτοὺς, οἵτινες τὸ πρῶτον ἐδημιούργησαν λογικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, ἡ γένεσις, ἀκμὴ καὶ φθορά, ἦτις παρατηρεῖται εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἐν χρόνῳ, ὀφείλεται εἰς τὴν κυκλικὴν κίνησιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς φύσεως, ἔνθα ἐν τῇ ἀλλαγῇ παραμένει τι τὸ μόνιμον, ὅπερ ἐκπίπτει ἐκ τῆς μονίμου καταστάσεως φθείρεται, ἀλλ' ἀνανεοῦται ἐπιστρέφον εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ οὐσίαν. Συμφώνως πρὸς τὴν κυκλικὴν κίνησιν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας ἐναλλάσσονται αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους καὶ αἱ διαδοχικαὶ φάσεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς γένεσις, ἀκμὴ καὶ φθίσις. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἔχει ὡς πρότυπον τὴν φύσιν. Πᾶσα ἀλλαγὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποτελεῖ πῶσιν καὶ φθοράν ἐκ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἡ ἱστορικὴ γνῶσις συμφύρεται μετὰ τοῦ μύθου, ἡ δὲ ἐμφάνισις τῶν διαφόρων πολιτειῶν ὡς καὶ ὁ πολιτισμὸς ἔχουν κυκλικὴν κίνησιν³. Ὅμοίως εἰς τὸν Ἡσίοδον, συμφώνως πρὸς τὸν μῦθον αὐτοῦ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων γενῶν τῶν ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τὰς ἀναλόγους κατηγορίας τῶν μετάλλων⁴, ἡ ἐναρξίς τῆς ἱστορίας

1. Βλ. W. Nestle, *Griechische Weltanschauung in ihrer Bedeutung für die Gegenwart*, Aalen 1969, σσ. 334-372.

2. Diels—Kranz⁸, Ἐμπεδ. 31B26, I 322, 17—323, 10· B38, I 328, 15-329, 2.

3. Πλάτ. Νόμ. Γ, 677 a· 679d· 682 bc· Τίμ. 22a· 23b. Πρβλ. Ἀριστ. Πολιτ. Η 10, 1329 β 25-27.

4. Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ Ἡμέρ., στ. 109 κέξ.

θεωρείται ως απόκλισις καὶ πτώσις ἐκ τῆς ιδεώδους καὶ μονίμου καταστάσεως τοῦ εὐδαίμονος βίου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀσχοληθεὶς περὶ πολλὰ καὶ ποικίλα, ὡς περὶ τὴν ρητορικὴν, τὴν ποίησιν, τὴν ἱστορίαν τῶν ζώων κ.τ.τ., οὐδὲν σύγγραμμα συνέθεσε περὶ ἱστορίας, θεωρεῖ δὲ αὐτὴν ἀσχολουμένην μὲ παροδικόν τι καὶ τυχαῖον. Ὁ Ἡρόδοτος¹ ἐβλεπε τὴν ἱστορίαν ὡς ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης ὑβρεως, ἥτις προκαλεῖ τὴν νέμεσιν καὶ τίσιν τοῦ θεοῦ. Ὁ Θουκυδίδης² ἐπίσης παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν κυριαρχεῖ ἡ ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἀνόδου καὶ πτώσεως τῆς δυνάμεως.

Ἀμφότεροι οἱ ἱστορικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἀναγάγουν τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας ἀληθείας εἰς τὴν φύσιν. Πολὺν βραδύτερον ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος³ χωρεῖ ἔτι περαιτέρω· διαβλέπει, ὡς ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφία, μελλοντικὸν τινα σκοπὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ρώμης, δηλαδὴ τὴν ἀνοδὸν τῆς Ρώμης εἰς παγκόσμιον δύναμιν. Παρὰ ταῦτα οὗτος, ὡς οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ, ἐκφράζει τὸν σκεπτικισμόν του διὰ τὴν σαθρότητα τῶν ἀνθρωπίνων σχεδίων καὶ μεγαλεπήβολων ὀνείρων, ἅτινα κατακρημνιζόμενα ἰσοπεδοῦνται ὡς τὰ ἐρείπια τῆς Καρχηδόνης.

(2) Ἰσραὴλ καὶ Χριστιανισμὸς

Ἡ περὶ ἱστορίας ἀντίληψις τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνος διαφέρει τῆς τοῦ Ἰουδαίου, ὡς ὁ φιλοσοφικὸς τοῦ θεοῦ λόγος. Ὁ Ἕλλην θαυμάζει τὴν συμμετρίαν καὶ τὸ αἰσθητὸν κάλλος τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὅστις ἐν τῇ ἀενάῳ γενέσκει καὶ φθορᾷ διατηρεῖ τὴν ἄχρονον μορφήν του ὡς αἰώνιον παρουσίαν τοῦ Εἶναι· κινεῖται εἰς τὰ πλαίσια τῆς πόλεως, ἥτις ὡς πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις μιμεῖται τὸν λόγον καὶ τὴν τάξιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου· ἀναστρεφόμενος εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῶν συμπολιτῶν του τελειοῖ τὸ ἦθος αὐτοῦ· ζῶν εὐδαίμων καὶ ἐν ἰσορροπίᾳ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν αὐτοῦ κόσμον θαυμάζει μετὰ φιλοσοφικῆς ἐνατενίσεως τὸν λόγον τοῦ κόσμου.

Ἀντιθέτως ὁ Ἰουδαῖος, ζῶν εἰς διάφορον πνευματικὸν κλίμα, ἔχει διάφορον περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν· ὑπακοῦει εἰς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, διότι οὗτος κήδεται τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ, χάριν τοῦ ὁποίου θὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸ μέλλον τὸν Μεσσίαν πρὸς λύτρωσιν. Σύνπασα ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἀποτελεῖ σειρὰν θείων ἐνεργειῶν καὶ σχεδίων ὑπὲρ τοῦ

1. Ἡρόδ. Α, 34· 106· Β, 152· Η, 8α.

2. Θουκ. Β, 64.

3. Διὰ τὴν ἀνακύκλωσιν τῶν πολιτειῶν παρὰ Πολύβιῳ βλ. Πολύβ. Ἱστορίων Α, 35· Ζ, 3· 9· 51· 57.

περιουσίου λαοῦ. Τὰ χάσματα τὰ παρατηρούμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, ἕνεκα ἀνυπακοῆς εἰς τὰς ἐντολάς του. Ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τιμωρεῖ, ἀλλὰ καὶ συγχωρεῖ τὸν ἀπειθοῦντα λαὸν αὐτοῦ. Οἱ προφῆται ὁραματιζόμενοι προλέγουν τὸ μέλλον αὐτοῦ, ὅτε διὰ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος θὰ ἔλθῃ ὁ Μεσσίας ὡς λυτρωτῆς. Οὕτως ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἶναι ἐσχατολογικὴ, διότι θέτει ἐν ἔσχατον, ὅπερ θὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὸ μέλλον.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν ἱστορίαν ὡς ἀνακύκλωσιν τοῦ ὁμοίου, ὡς αἰώνιον παρουσίαν τοῦ εἶναι ἐν τῇ συνεχεῖ γενέσει καὶ φθορᾷ τῶν πραγμάτων, παρομοίαν πρὸς τὴν τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουν τὴν εὐθύγραμμον κίνησιν τῆς ἱστορίας, ἣτις ἔχει νόημα πραγματοποιούμενον εἰς τὸ μέλλον διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Οὕτως ὁ Θεὸς ὡς δημιουργὸς τοῦ κόσμου κατευθύνει τὴν ἱστορίαν. Βάσει τῶν προαναφερθεισῶν ἀπόψεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπιτυγχάνεται ἐνότης εἰς τὴν ἱστορίαν ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς θέσεως τέλους τινός εἰς τὸ ἀπροσδιόριστον μέλλον.

Ἡ μελέτη ἐπομένως τῆς ἱστορίας, κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν, ὡς ἡ ἱστοριογραφία, δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν διὰ κριτικῆς ἐκθέσεως τῶν πολιτικῶν συμβάντων, ὡς συνέβαινεν εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἀλλὰ δίκην κηρύγματος ἀπευθύνεται πρὸς τὸν λαὸν πρὸς νοθεσίαν καὶ ὑπόδειξιν ὀρθοῦ τρόπου ζωῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἐλπίδα τῆς διὰ τῆς ὑπακοῆς σωτηρίας εἰς τὸ μέλλον βάσει ἐσχατολογικῆς τινος προρρήσεως διὰ τῆς ἀποκαλύψεως. Πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι ἡ περὶ ἱστορίας ἰουδαϊκὴ ἀντίληψις οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν ἢ ἀναλογίαν πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν τοῦ Ἐγέλου, ἀλλ' ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην διασφύζεται εἰσέτι ἡ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐσχατολογικὴ καὶ σωτηριολογικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ὡς ἀποστολὴν τὴν κατήχησιν τῶν ἐθνῶν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ γιγαντιαία ἐξάπλωσις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις, ὡς ἀπόλυτος κυρίαρχος τῆς οἰκουμένης, ὑπεβοήθησεν εἰς τὴν εὐρείαν διάδοσιν τῆς προσδοκίας περὶ ἐλευσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Παῦλος ὠμίλει περὶ αἰῶνος ἀμαρτίας καὶ περὶ αἰῶνος σωτηρίας. Ὁ αἰὼν σωτηρίας, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, ἐνεκαίνισθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ¹.

1. Πρὸς Γαλ. 4,4. Πρὸς Ρωμ. 10, 4.

Βραδύτερον οἱ Πατέρες ἀναπτύσσουν τὴν θεολογίαν τῆς ἱστορίας, ἥτις θὰ ἀποτελέσῃ εἰς τὸ μέλλον ἀφετηρίαν πρὸς δημιουργίαν τῆς ἐκ-κοσμοκευμένης ἱστορίας. Οὕτως ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος (354-430 μ.Χ.) διαμορφώνει νέαν ἀντίληψιν περὶ ἱστορίας. Εἰς τοῦτο βεβαίως συνέτειναν τὰ μέγιστα ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης τῆς Ρώμης. Ἦδη ὁ Χριστιανισμὸς ἥλλαξε τὴν περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐτόνισε τὴν ἱστορικότητα καὶ τὸ ἀνεπανάληπτον τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπεδίωξε συστηματικῶς νὰ ἐπιτύχῃ ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο νὰ ρῆξῃ τοὺς δεσμοὺς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ νὰ στρέψῃ τοῦτον πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἐκείθεν πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου εἶναι μορία παρὰ τῷ Θεῷ. Ὁ ἀπατηλὸς κόσμος τῶν αἰσθήσεων εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἁμαρτίας, ἐξ ἧς λυτροῦται ὁ ἄνθρωπος συμφορῦμενος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα στιγμή ἀποδοχῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ θείου θελήματος ἔχει ἀπόλυτον σημασίαν διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτοις ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ μοῖρα του διασφαλίζεται ὑπὸ τῆς θείας προνοίας. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἡ ἀνίσχυρος καὶ πεπερασμένη ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖ σχέσεις πρὸς τὸ ἄπειρον.

Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος¹ συνέλαβεν εἰς βάθος τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου κατὰ ἐντελῶς νέον τρόπον, εἶναι δὲ συγχρόνως ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐθεολόγησεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας. Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ («De civitate Dei») ἐπιχειρεῖ ὁ Αὐγουστίνος νὰ ἀνατρέψῃ τὴν θεωρίαν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος περὶ χρόνου καὶ κινήσεως τοῦ κόσμου, διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνομένης ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀντίθεσις ὁμῶς τούτου πρὸς τὴν κλασσικὴν σκέψιν δὲν εἶναι θεωρητικὴ, ἀλλὰ πρακτικὴ καὶ ἠθικὴ. Ἡ «civitas Dei» τοῦ Αὐγουστίνου ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα τῆς χριστιανικῆς περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως, διότι κατ'οὐσίαν εἶναι ἡ δογματικὴ ἐρμηνεία τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ θεωρῇται ὡς ἐπέμβασις τῆς θεολογίας, ἀλλὰ τῆς πίστεως, εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Ἀφορμὴ εἰς τοῦτο ἔδωκεν ἡ ἐν ἔτει 410 δῆλωσις τῆς Ρώμης ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνεκλόνησε τὸν λαὸν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἱστορία ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, ἡ *civitas terrena*, ἀρχίζει διὰ τοῦ φόνου τοῦ Κάιν², ἀντιθέτως ἡ *civitas Dei* ἀρχίζει διὰ τοῦ Ἀβελ. Εἰς τὴν *civitas terrena*, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, ἐπιπολάζει ἡ va-

1. Βλ. R. A. Markus, *Saeculum. History and Society in the Theology of St. Augustine*, Cambridge 1970, σσ. 1-21 καὶ 22-44.

2. August. *De civ. Dei*, (ἐκδ. B. Dombart καὶ A. Kalb), XX, 3.

nitas, ἐνῶ εἰς τὴν civitas Dei ὑπάρχει ἡ veritas. Ἡ civitas terrena, τὸ saeculum τῶν συνεχῶν μεταβολῶν τῆς ἱστορίας, δὲν νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἱστορικῶς. Ἡ ἱστορία εἶναι ὑποτεταγμένη εἰς τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν εἶναι δευτερευούσης σημασίας. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν πραγματιστικὸν χαρακτῆρα· φρονηματίζουν διὰ τῆς τιμωρίας τὸν ἄνθρωπον.

Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ ἱστορία δὲν κατευθύνεται ὑπὸ τῆς θείας προνοίας, ὥς μετέπειτα κατὰ τὸν Bossuet. Ὁ ἀγὼν τῆς θείας ἐναντίον τῆς ἐπιγείου πολιτείας δὲν εἶναι ἐξωτερικός, ὁρατός, ἀλλ' ἐσωτερικός, ἀόρατος· διεξάγεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου χάριν τῆς πίστεως. Ἐσχάτον ἄθλον τοῦ ἀγῶνος τούτου εἶναι ἡ κρίσις περὶ τῆς νίκης τῶν «υἱῶν τοῦ φωτός» καὶ τῆς ἡττης τῶν «υἱῶν τοῦ σκότους» καὶ ἡ αἰώνιος ζωὴ τῶν νικητῶν ἢ ἡ αἰώνιος καταδίκη τῶν ἡττημένων.

Ὁ Λατίνος Πατὴρ κατανοεῖ κατὰ διάφορον τρόπον ἢ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης τὸν χρόνον καὶ τὴν ἱστορίαν. Οὗτος δὲν ἀνεγνώρισε μόνον τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ προσέτι τὰς ἱστορικὰς μεταβολάς. Ἡ ἱστορία, κατ' αὐτόν, εἶναι διάφορος τῆς φύσεως, διότι εἶναι προϊὼν ἀποφάσεων. Ἐκ τῆς ἀποφάσεως προκύπτει πάντοτε νέον τι. Ὁ ἄνθρωπος ὡσαύτως, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, δὲν ἀποτελεῖ μῦθον τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὥς αὐτόνομον ἄτομον εἶναι ἐλεύθερον πρόσωπον μὲ ἐλευθέραν βούλησιν.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, ἔχει τι τὸ ἀνάλογον πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας. Ὁ ἄνθρωπος διέρχεται τὸν βίον αὐτοῦ μέσφ συνεχῶν ἀποφάσεων, ἐκ δὲ τῶν ἀποφάσεων προκύπτει νέον τι. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἢ πορεία τῆς ἱστορίας καθορίζεται ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε ἀποφάσεων. Οὕτως ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία προέρχεται ἐκ τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἀτόμων κατὰ τὴν πάλιν πρὸς ἐπικράτησιν μεταξὺ θείας καὶ ἐπιγείου πολιτείας. Ἡ civitas Dei κατ' οὐσίαν δὲν ἀποτελεῖ ἔργον ἀναγόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ δογματικὴν ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐνθα ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία ἐρμηνεύεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ σωτηριολογικὸν θέμα τῆς θρησκείας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀνοίγει νέας προοπτικὰς εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἱστορικὴ θρησκεία, διότι εἶναι θρησκεία τῆς ἀποκαλύψεως. Ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς μοναδικῆς ἐν χρόνῳ ἐνσαρκώσεως τοῦ Σωτῆρος δημιουργεῖ τὴν ὑπερῆστορικὴν διάστασιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μέλλον καὶ τὴν μετὰ θάνατον δικαίωσιν. Διὰ τοὺς Χριστιανοὺς τὸ γεγονὸς τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι τι futurum, ἀλλὰ perfectum praesens. Οὕτως ὁ πιστὸς κατανοεῖ ἑαυτὸν ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅπερ διανοίγεται ἔμπροσθέν του, ἀποκτᾷ ἱστορικὸν πρόσωπον καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱστορικότητά του.

Ὁ Χριστιανισμός, πλὴν τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου, εἰσήγαγε τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀδελφῶν. Ἐνεκα τοῦτου καθίσταται βραδύτερον πραγματοποιήσιμος ἡ ἰδέα τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας, ἥτις βεβαίως ἐκυριάρχει ἤδη εἰς τὴν σκέψιν τῶν Ρωμαίων διὰ τῆς περὶ *humanitas* διδασκαλίας τῶν Στωικῶν¹.

Ὁ Χριστιανισμός ἐπίσης ἐκαλλιέργησε τὴν ἐλπίδα τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἥτις ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον, ἐν καιροῖς δυστυχιῶν, συνεδύασθη πρὸς τὴν ἀναμονὴν τῆς λυτρώσεως. Τὴν ἐλπίδα τῆς λυτρώσεως ἐξέφρασαν κατὰ καιροὺς διάφορα θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ κινήματα. Ὅσημέραι καθίστατο ἐντονωτέρα ἡ πεποίθησις ἐρμηνείας τῆς κοσμικῆς ἱστορίας ἐκ τοῦ σωτηριολογικοῦ γεγονότος τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο δὲ συνέβη πολὺ βραδύτερον, διότι ὁ Μεσαίων, κυριαρχούμενος ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, ἵσταται πλησιέστερον πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Οὗτος παραλλήλως πρὸς τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὸν Θεὸν ἦτο προσηλωμένος εἰς τὴν πλαστικότητα τῶν μορφῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

Πρῶτος ὁ Γάλλος θεολόγος J. B. Bossuet (1627-1704) εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Discours sur l'histoire universelle*» (1681) ἐξηγεῖ τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν ὡς ἔργον τῆς θείας προνοίας. Βραδύτερον ὁμοῦς τὴν περὶ θείας προνοίας ὡς κινούσης ἀρχῆς τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας ἀντίληψιν διαδέχεται ἡ θεωρία περὶ ἐνὸς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνυπάρχοντος σκοποῦ, ὅστις κινεῖ τὴν ἱστορίαν προοδευτικῶς πρὸς ἓν ἔσχατον, πρὸς ἓν τέλος. Ἡ στάσις αὕτη ἐκκινουσα ἐκ τῆς ἐσχατολογίας τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐκκοσμικεῦται θέτουσα ἐνδοκοσμικόν τι τέλος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὸ ἄλλα τοῦτο ἐν τῇ νέᾳ προοπτικῇ τῆς ἱστορίας ἐγένετο ἔνεκα τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ΙΖ' μ.Χ. αἰῶνα.

Ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Δύσιν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ αὕτη εἰσέτι ἡ ἐρμηνεία τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν μεταμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Παρὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τινον ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ΙΗ' μ.Χ. αἰῶνος ὁ Κ. Löwith² διατυπώνει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς χριστιανικῆς ἐσχατολογίας καὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σωτηριολογικοῦ γεγονότος τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ ἐν χρόνῳ. Οὕτως ἐκ τῆς συναφείας τῶν δύο ἀνωτέρω λόγων ἡ ἱστορία ἀποκτᾷ ἐνιαῖον νόημα.

1. Βλ. W. Nestle, *Griechische Weltanschauung in ihrer Bedeutung für die Gegenwart*, Aalen 1969, σ. 372.

2. K. Löwith, *Weltgeschichte und Heilsgeschehen*, Stuttgart 1961, σσ. 11-12.

(3) Νεωτέρα Φιλοσοφία

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἐθεώρει τὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας ὡς κυκλικήν, ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἡ δυτικὴ φιλοσοφία βλέπει τὴν ἱστορίαν ὡς εὐθύγραμμον κίνησιν πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τελικόν τινα σκοπὸν καὶ τὴν πρόοδον. Ὅπου ὅμως δὲν ὑπάρχει ἡ αἰσιοδοξία τῆς προόδου, ἀλλὰ τὸ χάσμα μεταξὺ λόγου καὶ ἀναγκαιότητος, ἐκεῖ ἡ ἱστορία ἐρμηνεύεται ὡς κίνησις εὐθύγραμμος καὶ συγχρόνως κυκλική.

Ἡδὴ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐπεδιώχθη ὁ διαχωρισμὸς τοῦ χριστιανικοῦ ἀπὸ τοῦ κλασσικοῦ στοιχείου τῆς ἀρχαιότητος, ὅπερ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἦτο συνηγμένον ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀκυνάτου. Τοιουτοτρόπως ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἐστράφη πρὸς τὸ μέλλον καὶ ἐνεκολπώθη μετ'αἰσιοδοξίας τὴν πίστιν εἰς τὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ΙΖ' μ.Χ. αἰῶνα ἐνίσχυσαν αἱ ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διὰ τῶν μεγάλων ἐκπροσώπων αὐτῶν, ὡς εἶναι ὁ Kepler, ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Νεύτων. Ἡ αἰσιοδοξία εἰς τὴν πρόοδον κορυφούται κατὰ τὸν ΙΗ' μ.Χ. αἰῶνα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ εἶτα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε συνέβη ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἐνεφανίσθη ἡ νέα ἀστική τάξις, ἥτις ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν, Ὀλλανδίαν καὶ Ἀγγλίαν ἐπεκράτησε κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Αἱ μεγάλοι κοσμοϊστορικαὶ πολιτικαὶ κρίσεις, ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς μηχανῆς εἰς τὴν οἰκονομίαν ἔδωκαν ὥθησιν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν ἀλάνθαστον πορείαν καὶ μέθοδον τοῦ λόγου. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ διεπίστωνεν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ λογικὴν ἀναγκαιότητα ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Βραδύτερον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ρωμαντισμοῦ τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ παντοδυναμία τοῦ λόγου καὶ τονίζεται ἡ σπουδαιότης τῶν ἀλόγων δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνα ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας γνωρίζει τὴν μεγαλυτέραν ἄνησιν ὡς θεωρία καὶ ὡς μέθοδος. Ὡς μέθοδος ἐξετάζεται ἡ ἱστορία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ΙΘ' αἰῶνα, κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἡ ἱστορία δὲν κρίνεται γνωσιοθεωρητικῶς, μεθοδολογικῶς, ἀλλὰ μεταφυσικῶς, ὄντολογικῶς, ὡς θεωροῦσα κατ' εὐθείαν τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑπαρξιν.

Ἡ ἐκκοσμικευθεῖσα χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ προσδοκίας τοῦ

ἐσχάτου εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ εἰς τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι ὠδήγησεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προόδου καὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι τελειώσεως ἐν ἠθικῇ, οἰκονομικῇ, κοινωνικῇ ἢ μεταφυσικῇ ἔννοιά. Ἡ ἔννοια τελικῆς τινος ιδεώδους καταστάσεως, ἣτις τίθεται ὡς δέον διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς δυνατότητος πραγματοποιήσεως καὶ προσεγγίσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Καὶ ἡ μετὰ τὸν Διαφωτισμὸν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, κατὰ τὸν ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνα, ὡς ἡ τοῦ Ἑγέλου καὶ τοῦ Comte, συνεχίζει τὴν πορείαν αὐτῆς προβληματιζομένη ἐπὶ τῶν βασικῶν σκέψεων περὶ προόδου¹ τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ R. Descartes, ὅστις θεωρεῖται ὁ ἀρχηγέτης τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, μέχρι τὸν M. Heidegger, ἡ δυτικὴ φιλοσοφία — καὶ αὐτὴ εἰσέτι τῶν ἀθέων διανοητῶν — εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ὡς πρὸς τὸ ἐξῆς σημεῖον: σκέπτεται τὸν ἄνθρωπον συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς δευτέρου δημιουργοῦ μετὰ τὸν Θεόν, χάριν τοῦ ὁποῖου ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος, ἀλλὰ προσέτι ὡς δημιουργόν, κατ'ἀναλογίαν πρὸς τὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ κόσμου καὶ πολιτισμοῦ.

Θεωρούμενον ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς στερούμενον θρησκευτικότητος. Τοῦναντίον οἱ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐχρησιμοποίησαν ἄλλον δρόμον πορείας πρὸς συνάντησιν τοῦ Θεοῦ, ἐξέφρασαν κατὰ διάφορον τρόπον τὴν εὐσέβειάν των πρὸς αὐτόν. Οὗτοι ἀναδιψήσαντες εἰς τὴν φύσιν ἐθαύμασαν τὴν δομὴν αὐτῆς καὶ τὰς μαθηματικές, λογικὰς συναφείας τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἡ ἀνακάλυψις τῶν ὁποίων ὠδήγει αὐτοὺς πλησιέστερον εἰς τὰ μυστικά τοῦ Θεοῦ. Ἐκαστος ἀνακαλυπτόμενος φυσικὸς νόμος ἡρμήνευε, κατ'αὐτοῦς, τὴν ὑπαρξίν καὶ σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Οἱ φυσιογῶσται προσεπάθησαν διὰ τῆς ἀναδιψήσεως τοῦ κόσμου τῶν ἐντόμων, τοῦ φωτὸς καὶ τῶν μετεώρων νὰ γνωρίσουν τὸν Θεόν. Ἐκ τῆς μηχανικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσεως κατέληξαν οὗτοι εἰς τελολογικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου. Ὁ Κοπέρνικος, ὁ Leibniz καὶ ὁ Νεύτων ἠτένισαν τὸν κόσμον ὡς ἔργον δημιουργοῦ τινος, ὡς *fabrica* καὶ *machina*, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήριζε τελεία τάξις.

Ἡ πίστις τοῦ Διαφωτισμοῦ εἰς τὸν λόγον ἐπηρέασε τὴν σχολὴν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τὴν φιλελευθέραν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Οὕτως ὁ Bernhard de Mandeville (1670 - 1733), ὁ πρόδρομος τῆς φιλελευθέρας πολιτικῆς οἰκονομίας, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*The fable of the bees or private vices made public benefits*» (1714) στηρι-

1. Βλ. J. G. Herder, «*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*» (1784-1791).

ζόμενος εις την λογικότητα του φυσικού νόμου δικαιώνει τὰς κακίας και τὰς φιλαύτους παρορμήσεις εις την οικονομίαν· θεωρεί την άτομικην πρωτοβουλίαν, καιτοι αντίθετον πρὸς την ἀρετήν, χρήσιμον διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς κοινωνίας. Τὴν θεωρίαν τοῦ Mandeville ἀσπάζονται οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Ἕγγλοι οικονομολόγοι, οἵτινες τροποποίησαντες αὐτὴν κατὰ τι διατυπώνουν τὸν φυσικὸν νόμον τῆς οικονομικῆς κοινωνίας. Τὴν θεωρίαν περὶ ἀτομικῶν κακιῶν καὶ παθῶν τοῦ Mandeville, ἀλλὰ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἠθικῆς τελειώσεως τῆς κοινωνίας καὶ ὡς δύναμιν εἰς τὴν κίνησιν τοῦ πνεύματος, δανεῖζονται ἐξ αὐτοῦ ὁ Kant καὶ ὁ Ἑγελος.

Ἀντίθετον γνώμην πρὸς τὸν Mandeville ἔχει ὁ J. J. Rousseau (1712-1778) περὶ τῆς φιλελευθέρως κοινωνίας. Ἀντὶ τῆς εὐημερίας τοῦ Mandeville προτιμᾷ ὁ Γάλλος φιλόσοφος τὴν ἐντιμον πενίαν. Οὗτος, διαισθανόμενος τὸ ἀπραγματοποιήτον τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φύσιν καὶ παρατηρῶν τὸν καλᾶζοντα ρυθμὸν καταπτώσεως αὐτοῦ ἐξ ἀφορμῆς τῆς προόδου, ποιεῖται ἔκκλησιν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως ἐπιβραδύνῃ τὸ βῆμα πρὸς τὴν πρόδον.

Ὁ G. E. Lessing (1729 - 1781) ἐπηρεασθεὶς ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι αἰσιόδοξος. Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Erziehung des Menschengeschlechts*» (1780) στηριζόμενος εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λόγου σκοπεύει νὰ καταστήσῃ ἠθικὸν τὸν ἐκ φύσεως ἀδιαμόρφωτον ἄνθρωπον μέσῳ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς θρησκείας. Αἱ θρησκείαι αὐταί, κατὰ τὸν Lessing, ὁδηγοῦν τὸν πνευματικῶς ἄχειραφέτητον ἄνθρωπον εἰς ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν, ἕως ὅτου οὗτος καταστή ὑπέρταρκος ἐνεργῶν κατὰ βούλησιν καὶ φωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοδυνάμου λόγου.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ J. G. Herder¹ (1744 - 1803), μαθητοῦ καὶ εἰτα ἐπικριτοῦ τοῦ Kant, εὖρε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς κύκλους τῆς ἐποχῆς του. Οὗτος, καιτοι ἐκφράζει τὸν σκεπτικισμόν του πρὸς τὴν λογοκρατικὴν καὶ μηχανοκρατικὴν νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς του, πιστεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προόδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι αὕτη στηρίζεται εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου ἐν τῇ φύσει. Ὡς ὁ Rousseau καὶ ὁ J. B. Vico (1668 - 1774), θαυμάζει ὁ Herder τὰς πρώιμους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας, περιγράφει μετ' ἰδιαιτέρου ἐνθουσιασμοῦ αὐτὰς τονίζων συγχρόνως τὴν ἰδιουτυπίαν παντὸς στοιχείου ἐκφράζοντος τὸ ἔθνος, ὡς εἶναι ἡ δημώδης ποίησις, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιδιώκει

1. Περὶ προόδου βλ. Ἱ. Ν. Θεοδωρακοπούλου, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, ἐν Ἀθῆναις 1965, σσ. 204-219. Ὁμοίως βλ. Π. Κανελλοπούλου, Ἱστορία καὶ πρόοδος, Ἀθῆναι 1933 καὶ τὸ ἄρθρον αὐτοῦ «Ἡ πρόοδος καὶ οἱ Ἀρχαῖοι», «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», τ. 5 (1934), σσ. 118-136.

οὗτος νὰ καταπολεμήσῃ τὴν κοσμοπολιτικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του.

Ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας θέτει ὁ Herder τὸν ἀνθρωπισμὸν (Humanität) τοῦ ἀνθρώπου, νοούμενον ὡς τελείωσιν τῆς ιδέας τοῦτου καὶ ὡς ἁρμονικὴν συνένωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ φιλόσοφος τονίζει ἰδιαίτερως τὸ ἱστορικὸν συνειδέναι, τὴν ἀτομικότητα τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐποχῶν. Οὗτος, καίτοι ἐπέδειξε κριτικὴν στάσιν ἐναντι τῆς λογοκρατικῆς ἐξελίξεως τῆς ἐποχῆς του, ἐν τούτοις ἀποδέχεται τὴν ιδέαν τῆς προόδου μετὰ τινος ἐπιφυλακτικότητος.

Ὁ ἀνθρωπισμός, κατὰ τὸν Herder, εἶναι φυσικὴ ἔννοια, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ιδεώδες, πρὸς τὸ ὅποιον κινεῖται ἡ ἀνθρωπότης. Παρὰ τὴν κίνησιν ὁμως τῶν λαῶν πρὸς τὴν πρόοδον, οἱ λαοὶ καὶ αἱ ἐποχαί, κατὰ τὸν Herder, δὲν καθίστανται μέσα καὶ μεταβατικὰ στάδια εἰς τὴν ιδέαν τῆς προόδου, ἀλλ' ἔχουν ἀνεπανάληπτον χαρακτῆρα καὶ αὐταξίαν. Ἐκαστον ἔθνος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἔχει τὸ κέντρον τῆς εὐδαιμονίας ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἐκάστη σφαῖρα τὸ κέντρον βάρους ἐν ἑαυτῇ.

Ὁ Imm. Kant (1724 - 1804), αὐστηρὸς ἐπικριτὴς τοῦ ιδεωδούς τῆς τελειότητος τοῦ Herder, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*» (1784), ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ λογικὸν σχέδιον, τὸ ὅποιον ἐπιδίδκει νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ δημιουργικὴ φύσις διὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ σχέδιον αὐτὸ τῆς φύσεως πρέπει νὰ μαντεύσῃ ὁ ἀνθρώπος, ἵνα κατανοήσῃ τὰς ἐν αὐτῷ ἐνυπαρχούσας ἀντιφάσεις. Κατὰ τὸν φιλόσοφον, πᾶσαι αἱ προδιαθέσεις καὶ καταβολαὶ φυσικοῦ τινος ὄντος ὡς ἐντελέχεια ἐξελίσσονται πλήρως. Ἡ πλεον οὐσιαστικὴ καταβολὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ λόγος, ὅστις ἐξελισσόμενος καὶ ἐλευθερούμενος ἐκ τῆς δεσποτείας τῶν ἐνστίκτων πράττει συμφώνως πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν φρόνησιν. Ὁ λόγος εὕρισκόμενος κατ' ἀρχάς εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει ἐξελίσσεται, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐνεργεῖα ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὅπου ὁ ἀνθρώπος ἀναστρέφεται μετὰ τῶν συνανθρώπων αὐτοῦ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Rousseau ὁ Kant πιστεύει εἰς τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, ἔνθα ἐν τῇ εἰρηνικῇ συμβίωσει δημιουργεῖται ἡ ἀπαραίτητος τάξις πρὸς θεμελίωσιν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Πάντα ταῦτα εὐδοκῶνται, κατὰ τὸν φιλόσοφον, τῇ συνδρομῇ τῆς πανούργου φύσεως, ἥτις ἐκμεταλλεῖται πρὸς τοῦτο τὰ ἀνθρώπινα πάθη.

Ὡς ὁ Mandeville, ὁ Hobbes καὶ βραδύτερον ὁ Ἑγελος, διακρίνει ὁ Kant εἰς τὰ πάθη καὶ τὰς ἀντιθέσεις τῶν ἀνθρώπων τὸν λόγον ὑπάρξεως τῆς πολιτείας δικαίου, ὅπερ ὁδηγεῖ κατόπιν εἰς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ἐκφράζων τὸν θαυμασμόν αὐτοῦ πρὸς τὴν φύσιν ὁ φιλόσοφος ἐλπίζει εἰς μελλοντικὴν τινα ἐξέλιξιν, ὅτε ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν

κρατών θα προέλθῃ ἡ παγκόσμιος δημοκρατία οὕτως, ὅπως ἀκριβῶς δημιουργεῖται τὸ κράτος ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀτόμων.

Ἐκ τῆς συστάσεως τῆς παγκοσμίου δημοκρατικῆς πολιτείας, ἥτις διασφαλίζει ἐς αἰεὶ τὴν εἰρήνην, κατὰ τὸν Kant, ἐπιτυγχάνεται ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ὁ Lessing, οὕτω καὶ ὁ Kant πιστεύει εἰς τὴν προοδευτικὴν τελείωσιν τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ στηρίξῃ αὐτὴν εἰς τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν. Ἐνῶ ὁ Lessing ἔθετεν ὡς ἀρχὴν τῆς ἐξελέξεως τὸν προοδευτικὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ, ὁ Kant ἀντιθέτως ἐπίστευεν εἰς τὴν πανουργίαν τῆς φύσεως, ὡς ὁ "Ἐγελος εἰς τὴν «πανουργίαν τοῦ λόγου».

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀποκορυφοῦται εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ G. W. Hegel (1760 - 1831). Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγγέλου ἀποτελεῖ συνέχειαν εἰς τὰ προβλήματα τῆς προόδου, τελειώσεως καὶ ἀνθρωπισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξεν ὁ Herder καὶ ἀπασχόλησαν ἐξ ἴσου τὸν Kant, τὸν Fr. Schiller καὶ J. G. Fichte. Ἡ εὐρεία διάνοια τοῦ Ἐγγέλου συναιρεῖ πάσας τὰς προγενεστέρας θεωρίας περὶ τοῦ ὑπάτου σκοποῦ τῆς ἱστορίας κατὰ μεγαλειώδη τρόπον καὶ μεταφυσικὴν πνοήν.

Ὁ Ἐγελος, ὡς λέγει ὁ Ἱ. Θεοδωρακόπουλος¹, ἀναπτύσσει τὴν λογικὴν πλευρὰν τῆς πλατωνικῆς ιδέας. Εἰς τὸ μεταφυσικὸν σύστημα τῆς φιλοσοφίας τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας (Weltgeschichte) εὐρίσκονται συνηνωμένα αἱ διδασκαλαί τῶν παλαιότερων εἰς αὐστηρῶς λογικὴν συνάφειαν, ὡς ἡ χριστιανικὴ περὶ χρόνου καὶ ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις, ἡ πίστις εἰς τὴν θεϊὰν πρόνοιαν τοῦ Bossuet, ἡ βεβαιότης ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ πεφωτισμένου λόγου, ἡ σπουδαιότης τῶν ἀνθρωπίνων κακιῶν καὶ ἐν γένει παθῶν, ἅτινα κατευθύνονται ὑπὸ τῆς πανουργίας τοῦ λόγου ὡς θετικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν πρὸς ἐπίτευξιν ἀνωτέρου τινὸς σκοποῦ, καὶ συγχρόνως τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Kant, ἡ ὑποκειμενικὴ ἰδεοκρατία τοῦ Fichte καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἰδεοκρατία τοῦ Fr. W. Schelling.

Βασικὴν ἀφετηρίαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγγέλου ἀποτελεῖ ἡ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα ἄποψις, καθ' ἣν ὁ λόγος² κυβερνᾷ τὸν κόσμον καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν κατευθύνει ἢ καθιστᾷ σύμφωνον³ πρὸς ἑαυτόν. Ὁ φιλόσοφος πιστεύει ὅτι ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος (Geist) ν' ἀποκαλύπτεται ἐν

1. Ἱ. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Μαθήματα Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, (ἑκδόσις πολυγραφημένη), Ἀθήναι 1965, σ. 16.

2. Hegel 11, σ. 34.

3. Hegel 11, σσ. 35 κέξ., 39 κέξ. καὶ 54.

χρόνῳ¹, διὰ τὴν κατανόησιν² ἑαυτοῦ. Τὸ ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ κατευθύνει τὴν ἱστορίαν ἀποτελεῖ παλαιὰν ἀντίληψιν ὑπάρχουσαν εἰσέτι εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν σκέψιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν.

Ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας, κατὰ τὸν Ἑγελον, δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Θεός, δηλαδή τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (Weltgeist)³. Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐνσαρκοῦται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς ἀριθμὸν τινα πνευμάτων τοῦ λαοῦ⁴. Τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ ἔχει τὴν δύναμιν τὴν ἐκφράζει ἐπὶ ὥρισμένην χρονικὴν περίοδον τὸ οὐσιώδες τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου, ὅπερ κυρίως καθορίζει ἱστορικὴν τινα περίοδον. Ὁ φιλόσοφος δὲν φεῖδεται χρόνου καὶ μόχθου πρὸς ἀνέυρεσιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν χαρακτηριστικῶν ιδιωμάτων τῶν κοσμοϊστορικῶν λαῶν, ὡς εἶναι οἱ Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ χριστιανικοὶ γερμανικοὶ λαοί. Παρὰ ταῦτα ἀποδίδει μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὰ κοσμοϊστορικά πρόσωπα, ἅτινα διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἐδημιούργησαν τὰς ἱστορικὰς ἐποχάς.

Τὰ κοσμοϊστορικά πρόσωπα - τοιοῦτον πρόσωπον εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἑγέλου ἦτο ὁ Ναπολέων - εἶναι τὰ σκευὴ ἐκλογῆς τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου καὶ τὰ ὄργανα⁵, διὰ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται νέα τις ἐποχὴ καὶ πραγματοποιεῖται νέα φάσις ἐξελίξεως τοῦ συνειδέναι τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου. Τὰ μεγάλα αὐτὰ ἱστορικά πρόσωπα μὲ τὰ μεγάλα σχέδια καὶ τὰ μεγάλα πάθη καθοδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους θέτει ἐκεῖνο ἄφ' ἑαυτοῦ. Βεβαίως τὰ κοσμοϊστορικά πρόσωπα πιστεύουν ὅτι ἄκολουθοῦν τοὺς ὑφ' αὐτῶν τιθεμένους σκοποὺς, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, κατὰ τὸν Ἑγελον, ὁ λόγος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις διὰ τῆς πανουργίας⁶ αὐτοῦ κινεῖ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων πρὸς ὑλοποίησιν τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ στόχων.

Ὁ τελικὸς σκοπὸς⁷ τῆς ἱστορίας, κατὰ τὸν Ἑγελον, δὲν ἔχει οὐσιαστικὸν περιεχόμενον, ὡς ὁ τῆς τελειότητος τοῦ Herder, πρὸς τὸν ὁποῖον

1. Lasson 8, σ. 134.

2. Hegel 11, σσ. 111 καὶ 119· Lasson 8, σσ. 246-247.

3. Lasson 8, σ. 37.

4. Ἡ ἐννοία «Volkgeist» τοῦ Ἑγέλου ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς «volonté générale» τοῦ Συμβολαίου τοῦ J. J. Rousseau, ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Herder καὶ ἐκ τοῦ «L' esprit général d' un nation», ὡς λέγει ὁ Montesquieu εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Esprit des Loix». Πρβλ. J. Hypolite, Introduction à la philosophie de l' histoire de Hegel, Paris 1968, σσ. 19-30, ἰδίᾳ σσ. 27-29. Βλ. Hegel 11, σσ. 111· Lasson 8, σσ. 41-42 καὶ 45.

5. Hegel 7, σ. 448. Hegel 11, σ. 63.

6. Hegel 11, σ. 63.

7. Hegel 11, σ. 47.

κατευθύνεται ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία· δὲν νοεῖται ὡς ἠθικὴ τελείωσις, ἀλλ' ὡς τὸ τυπικὸν συνειδέναι τῆς ἐλευθερίας, δι' ἧς πραγματοποιεῖται ὁ ἀνθρωπισμός. Ὁ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνει τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, εἶναι «ἡ πρόοδος τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας»¹. Ἀλλὰ πῶς ἐννοεῖ ὁ Ἑγελος τὴν ἐλευθερίαν; Ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν Ἑγελον νοεῖται ἐν πρώτοις ὡς ἐλευθερία τοῦ ατόμου ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Εἰς τὴν Ἀνατολήν, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐλεύθερος² ἦτο εἷς, ὁ δεσπότης, εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους ἐλεύθεροι ἦσαν μερικοί, ἐνθ' εἰς τὸν χριστιανικὸν γερμανικὸν κόσμον πάντες εἶναι ἐλεύθεροι.

Καίτοι, κατὰ τὸν Ἑγελον, ὁ ἄνθρωπος ζῇ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἐλεύθερος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν τῆς πολιτείας, ἐν τούτοις αἱ πολιτικαὶ σχέσεις, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πολίτου, ἀποτελοῦν ἀπλῶς τὸν ὅρον, ὅστις παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὸ συνειδέναι τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν οὐσιαστικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν. Ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία ὑπερβαίνει τὰ πολιτικὰ πλαίσια. Ἀληθὴς ἐλευθερία, κατὰ τὸν φιλόσοφον, εἶναι νὰ ἀναγνωρίσῃς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἑτέρου ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ λογικὸν πολίτην, ὅστις εἰς τὸ κράτος δικαίου ταυτίζει ἑαυτὸν πρὸς τὸν δίκαιον νόμον, ἐν τῇ τηρήσει τοῦ ὁποίου οὐσιαστικῶς πειθαρχεῖ εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καταφασκόμενον ἐσωτερικὸν νόμον.

Τὸ αὐτὸ εἶδος ἐλευθερίας πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσεως. Ἡ φύσις, νοουμένη ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου ὡς ἑτερότης³ τοῦ πνεύματος, ὡς ἐν ὑπνώσει καὶ ἄνευ συνειδήσεως πνεῦμα, ἀναιρεῖται διὰ τῆς ἐννοιολογικῆς συλλήψεως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς οὐσίας τῆς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, ἀντικειμενικὴν πραγματικότητά της. Οὕτω τὸ πνεῦμα ἐπανευρίσκει ἑαυτό. Διὰ τῆς ἄρσεως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀντικειμενικῆς, ὑλικῆς ἑτερότητος τῆς φύσεως ἐλευθεροῦται αὕτη καὶ ἐπανευρίσκει ἑαυτὴν ἐν τῷ πνεύματι· ἀπαλλασσομένη τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς περιβλήματος πραγματοποιεῖ τὴν πνευματικὴν τῆς οὐσίαν. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν πᾶν ὡς πραγματικότης ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ πνεύματος, ἐκ τοῦ θείου λόγου, καὶ ἑτεροιοῦμενον, διὰ τῆς ἐννοιολογικῆς συλλήψεως ἐλευθεροῦται καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ πνεῦμα. Ὁ ἄνθρωπος ἐπίσης ὡς πνεῦμα ἐλευθεροῦμενον παντελῶς ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντός του ἀνάγεται εἰς τὴν ὑπερβατικὴν πραγματικότητα τοῦ πνεύματος.

Ὁ Ἑγελος βλέπει τὴν φιλοσοφίαν τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας ὡς ἐκ-

1. Hegel 11, σ. 101.

2. Hegel 17, σ. 134.

3. Lasson 8, σ. 105· G. W. Fr. Hegel, Wissenschaft der Logik, (ἐκδ. G. Lasson), ἐν Sämtliche Werke, Leipzig 1923, τ. 3, σ. 105.

φρασιν τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου¹. Ἡ ἱστορία ἐπίσης τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας, ἥτις ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πορείαν ἐξελίξεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀποτελεῖ μορφὰς καὶ βαθμίδας τοῦ συνειδέναι. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ὡς ἐνιαία κίνησις περιβάλλει θεσμούς, πολιτικούς ἀγῶνας, ὡς ἐπίσης θρησκευτικές, αἰσθητικές καὶ φιλοσοφικὰς μορφάς. Κινοῦσαν ἀρχὴν τῆς ἐξελίξεως ταύτης ἀποτελεῖ ἡ ἀντιδικία τοῦ πνεύματος ἐν ἑαυτῷ («an sich»), ὅπερ ταυτίζεται πρὸς πᾶσαν πραγματικότητα, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπερέχει πάσης συγκεκριμένης μορφῆς ἐκδηλώσεώς του. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Ἑγελον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει φθάσει εἰς πλήρη αὐτοσυνειδησίαν, εὐρίσκεται ἐν ἀντιδικίᾳ, χωρεῖ δὲ ἔτι περαιτέρω τῆς ἐπιτευχθείσης συγκεκριμένης μορφῆς ἐκφράσεώς του.

Ὁ Ἑγελος διατυπώνει μετ' αἰσιοδοξίας τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐπραγματοποιήθη ἡ λογικὴ πολιτεία, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐπέτυχε τὴν ἀπόλυτον γνώσιν, ὅτι τώρα μὲ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, καθίσταται διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτοσυνειδέναι. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑγέλου μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ ἄνθρωπος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν του, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ποῖος ἦτο ὁ σκοπὸς καὶ τὸ νόημα τῶν πράξεών του. Τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι συνειδητοποιεῖται, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ γλαυξ, τὸ σοφὸν πτηνόν, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐξέρχεται τῆς φωλεᾶς αὐτοῦ νύκτωρ².

Μελετῆται τινες, παρανοήσαντες τὴν σκέψιν τοῦ Ἑγέλου, ὑπεστήριξαν ὅτι οὗτος ἀρνεῖται τὴν μετ' αὐτὸν ὑπαρξίν ἱστορικῶν γεγονότων. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές. Τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς ρήσεως τοῦ Ἑγέλου ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διατυπωθείσης ὑπ' αὐτοῦ πεποιθήσεως ὅτι ὁ οὐσιαστικὸς σκοπὸς τῆς ἱστορίας σχεδὸν ἐπραγματοποιήθη, διότι τὸ φιλοσοφικὸν συνειδέναι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου συνέλαβε καὶ ἡρμηνεύσε θεωρητικῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐπομένως ἀνεῦρε τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν. Παρὰ ταῦτα δὲν ἠγνόησεν ὁ φιλόσοφος ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ δημιουργοῦνται ἐρίδες καὶ ἀντιθέσεις χάριν τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας καὶ τοῦ κράτους δικαίου ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως αὐτὸ δὲν ἤρέσκετο οὗτος εἰς προγνώσεις. Κατ' αὐτὸν ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία εἶναι τὸ δικαστήριον³ τοῦ κόσμου, ὅπερ κρίνει τοῦτον τελεσιδικῶς, ἡ δὲ φιλοσοφία κατανοεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς διὰ τοῦ στοχασμοῦ.

1. Hegel 11, σσ. 568-569.

2. Hegel 7, σσ. 36-37.

3. Hegel 7, σ. 446. G. W. Fr. Hegel, System der Philosophie, (ἐκδ. H. Glockner), ἐν Sämtliche Werke, Stuttgart-Bad Cannstatt 1965, τ. 10, σ. 427.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου μεταφυσικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἐπηρέασε τὴν σύγχρονον αὐτοῦ φιλοσοφικὴν σκέψιν, ἀλλὰ προεκάλεσε καὶ πολλὰς ἀντιδράσεις. Ἐναντίον τῆς μεταφυσικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας ἐτάχθη ἡ ἱστοριοκρατία. Ἀντιθέτως ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἡ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Karl Marx (1818 - 1883) καὶ ὑπὸ τοῦ Fr. Engels (1820 - 1895) ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ προέκτασιν, ἀλλὰ καὶ διαστροφὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου¹ χάριν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου.

Ἡ μαρξιστικὴ περὶ ἱστορίας θεωρία, ἀποδεχόμενη ὀλοσχερῶς ἡ διαστρέφουσα δοξασία τινὰς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου, στηριζομένη δὲ εἰς οἰκονομικὰς γνώσεις καὶ κοινωνικοὺς ἀγῶνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δημιουργεῖ νέον περὶ ἱστορίας εἶδωλον ὅλως ὕλιστικόν. Ὡς ὁ Ἑγκελος, ὁ Marx καὶ ὁ Engels πιστεύουν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ πίστις ὁμῶς τοῦ Marx εἰς τὸν λόγον δὲν προέρχεται ἐκ πανθεϊστικῆς τινος θεωρίας, ὡς ἡ τοῦ Ἑγέλου, ἀλλ' ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (Weltgeist) τοῦ Ἑγέλου ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν, κατὰ τὸν Marx, ἀλλ' ἡ ἱστορία εἶναι προϊόν τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, ἣτις προκαλεῖται ἐκ τινος κοινωνικοοικονομικῆς αἰτίας, τουτέστιν ἐκ τῶν ὑλικῶν σχέσεων τῶν τάξεων. Τὸ ἀνθρώπινον συνειδέναι, κατὰ τὸν Marx, δὲν καθορίζεται ὑπὸ τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι· δὲν καθορίζει τὸ πνεῦμα τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις τῶν τάξεων.

Τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, κατὰ τὸν Marx, προσδιορίζεται ἐκ δύο ἀνταγωνιστικῶν παραγόντων: α') τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἰδίᾳ τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ β') τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Ἐνθ' ὁμῶς αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις, ὡς εἶναι τὰ ἐργαλεῖα ἐργασίας, αἱ μηχαναὶ καὶ αἱ ἀνθρώπιναι δεξιότητες, συνεχῶς ἐξελίσσονται, αἱ σχέσεις παραγωγῆς, ὡς εἶναι αἱ σχέσεις παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν, παραμένουν ἐπὶ μακρὸν ἀμετάβλητοι. Ἡ ἀνισοβαρὴς ὁμῶς αὕτη σχέσις προκαλεῖ τὸν ἀνταγωνισμόν, ὅστις, κατὰ τὸν Marx, ἐκλείπει δι' ἐπαναστατικῶν τρόπων. Τοῦτο βεβαίως ἐπιχειρεῖται ὑπ' ἐκείνης τῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἣτις ἐνδιαφέρεται ἀμέσως διὰ τὴν μεταβολὴν καὶ ἐκτοπίζει τὴν κρατοῦσαν κοινωνικὴν τάξιν. Οὕτως ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Marx, καθίσταται μοιραίως ἡ κόνιστρα τῶν ταξικῶν ἀγώνων.

Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, κατὰ τὸν Marx, εἶναι ὀρισμένοι, κοινωνικῶς καταπιεζόμενοι, οἰκονομικῶς δὲ ὑποτελεῖς καὶ ἐξηρητημένοι ὁμάδες ἀνθρώπων. Διὰ τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὸ προσκηνίον τῆς κοινωνίας τῆς τάξεως τῶν προλετάρων, ἀκτημόνων, ἐκλείπει ἡ ἀνελευθερία τῶν καταπιεζομέ-

1. J. d' H o n d t, De Hegel à Marx, Paris 1972, σσ. 203-209.

νων. Ούτως ή ιστορία καθίσταται κινήσεις, ήτις όδηγεϊ τόν άνθρωπον εις την έλευθερίαν, ουχι ώς έννοει αύτήν ό "Εγελος, δηλαδή ώς έλευθερίαν του ήθικού πολίτου εις τό λογικόν κράτος δικαίου, άλλ'ώς έλευθερίαν του ανθρώπου εις τό παράγειν καί καταναλίσκειν.

Ό Marx δέν όμιλει περί χειραφετήσεως του πολίτου, αλλά χειραφετήσεως του ανθρώπου, ήτις εύοδοϋται διά τής επανάστάσεως του προλεταριάτου. Ένψ ό "Εγελος έπίστευεν ότι επί των ήμερών του ή ιστορία έφθασεν εις τό τέλος αύτης, αντίθέτως ό Marx θεωρεί τό παρελθόν καί παρόν υπό τό πρίσμα του μέλλοντος, όπου θέτει τόν σκοπόν τής ιστορίας. Ούτως ή ιστορία, ώς αντίλαμβάνεται αύτήν ό Marx, έχει έσχατολογικόν χαρακτήρα. Ό Marx όμως άτενίζει τό μέλλον μετά έπιστημονικής βεβαιότητος καί ουχι ώς όραματιστής προφήτης· βλέπει τό μέλλον ώς την τελικήν φάσιν τής εξέλιξεως εκείνης, εκ τής όποίας θά προέλθη ή άταξική κοινωνία.

Ένψ εις την φιλοσοφίαν του Έγέλου αί μεγάλοι ιστορικοί μεταβολάι δέν συμπίπτουν μέ τό συνειδέναι, αλλά τουτο συνειδητοποιεί εκ των ύστέρων τό νόημα των ιστορικών γεγονότων, αντίθέτως εις την φιλοσοφίαν του Marx κατά την επανάστασιν του προλεταριάτου θά συμπέση ή κοσμοϊστορική άλλαγή μέ τό συνειδέναι, όπερ συλλαμβάνει ταυτοχρόνως τό νόημα τής επανάστάσεως. Ούτω θά άποφευχθί, κατά τόν Marx, ή αϋταπάτη τής ιδεολογίας, ήτις εις τόν Έγελον είναι άναπότρεπτος, ένεκα τής πα ν ο υ ρ γ ί α ς τ ο υ λ ό γ ο υ . Ό συνειδητός σκοπός τής επανάστάσεως του προλεταριάτου πρός έπίτευξιν τής άταξικής κοινωνίας καί τής άπελευθερώσεως του ανθρώπου θά συμφωνήση άπολύτως πρός τόν αντικειμενικόν σκοπόν του ιστορικού γεγονότος.

Όπως ό "Εγελος, όστις εις τά πάθη, τās κακίας καί την ένδειαν, ως καί εις πάν έτερον άρνητικόν στοιχείον τής ψυχολογίας των ανθρώπων, βλέπει τόν λόγον προαγωγής του σκοπού τής ιστορικής πορείας, ούτως ό Marx παρατηρεί εις την αύξουσαν ένδειαν του προλεταριάτου - ήν κατά σταθερόν τρόπον έπιτείνει ή κεφαλαιοκρατία - την άρχήν του ιστορικού γίνεσθαι. Ή όσημέραι επιδινουμένη έξαθλίωσις του προλεταριάτου, ή αύξησις, αλλά καί ή εξίσωσις των όρων διαβιώσεως των προλεταρίων, κατά τόν Marx, άφυπνίζουν την συνείδησιν των άμοιβαίων συμφερόντων καί όδηγοϋν εις τό αϋτοσυνειδέναι τής πολιτικής δυνάμεως τής τάξεως αύτης.

Παρά πάντα ταϋτα άπεδείχθη εκ των γεγονότων ότι ή μαρξιστική θεωρία δέν έδικαιώθη εις τās προγνώσεις αύτης. Ή επανάστασις του προλεταριάτου δέν έπραγματοποιήθη εις βιομηχανικά καί οικονομικώς προηγμένα κράτη, άλλ'εις άγροτικώς καθυστερημένας χώρας, ως είναι ή Ρωσία καί ή Κίνα.

Ή μορφή, την όποιαν προσέδωσεν ό "Εγελος εις την του κόσμου

ἱστορίαν, ἐκπληροῖ τὸν τυπικὸν ὅρον, βάσει τοῦ ὁποίου ἀντιμετωπίζεται τὸ σύνολον τῆς ἱστορίας. Ἡ τελικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἄγεται ἡ ἱστορία, εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀποκτᾷ τὴν πλήρη αὐτοσυνειδησίαν του. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀποφεύγει ὁ Ἑγγελοσ να θεωρήσῃ τὸ παρελθὸν ὡς ἀπλοῦν μέσον, τὸ ὁποῖον ἀφανίζεται ἐκ τῆς παρουσίας τῆς τελικῆς καταστάσεως τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ πνεύματος. Ὁ Marx ἀντιθέτως θυσιάζει τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν εἰς τὴν σκοπιμότητα τοῦ μέλλοντος.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἐποχὴν τοῦ Ἑγγέλου ἐμφανίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ θετικισμοῦ, οὗτινος κύριος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Aug. Comte (1798-1857). Ὁ Comte, τραφεὶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐπίστευεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν διετύπωσε τὴν θεωρίαν περὶ τῶν τριῶν σταδίων ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διατρέχει τρία στάδια ἐξελίξεως, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικόν καὶ τὸ θετικόν στάδιον. Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πλάσσει φανταστικά πρόσωπα πρὸς ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ φαινομένων, εἴτα, κατὰ τὸ μεταφυσικόν στάδιον, ἀντικαθιστᾷ τὰ μυθικὰ πρόσωπα διὰ ἀφηρημένων ἐννοιῶν, αἰτιῶν, οὐσιῶν καὶ δυνάμεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ὑποστάσεις, κατὰ δὲ τὸ τρίτον, τὸ θετικόν στάδιον, διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς θεωρίας μετὰ τῆς πράξεως, κρίνει ἐπιστημονικῶς τὸν κόσμον καὶ προσπαθεῖ διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς αἰτιώδους συναφείας τῶν φαινομένων, ἥτις ὑποβοηθεῖται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος, νὰ διατυπώσῃ νόμους.

Τὴν περὶ τῶν τριῶν σταδίων ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος θεωρίαν τοῦ ἐφαρμόζει ὁ Comte καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναπτυσσομένην ἄποψιν περὶ φυσικῆς ἱεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν, καθ' ἣν πρώτη ἡ μαθηματικὴ διέρρηξε τὸν πέπλον τοῦ μυθικοῦ κόσμου τῆς φαντασίας καὶ ἡκολούθησαν διαδοχικῶς ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, ἡ βιολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία. Ἡ κοινωνιολογία μάλιστα εἶναι ἐπιστήμη ἰδρυθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Comte, ἀποβλέπει δὲ εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Ἔργον τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, αἵτινες δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς, κατὰ τὸν Comte, ἀποτελεῖ ἡ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς θετικοκρατικῆς θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ διοργανώσεως ἀναλόγου νοοτροπίας εἰς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐλπίζει ὁ φιλόσοφος ὅτι θὰ δημιουργήσῃ τὸ κράτος τοῦ μέλλοντος, ὅπου θὰ ἄρχῃ ἡ πνευματικὴ τάξις τῶν ἐμπείρων εἰδικευμένων ἐπιστημόνων, ἡ τάξις τῶν ἐμπείρων περὶ τὰ οἰκονομικὰ τραπεζιτῶν.

Ἡ θεωρία τοῦ Comte δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἔστω καὶ ἐὰν ἱστοριογενετικῶς παρουσιάσῃ ἀληθοφάνειάν τινα. Τὸ μυθικόν, δηλαδὴ

τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικόν καὶ τὸ θετικόν στάδιον δὲν ἀποτελοῦν, κατὰ κύριον λόγον, τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τρεῖς διαφορετικὰς σφαίρας ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἀναλόγους δυνάμεις καὶ αἰτήματα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ θρησκεία εἶναι ἡ περιοχή τοῦ θεοῦ, τὴν ὁποίαν προσεγγίζει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν λυτρώσιν αὐτῆν, ἡ μεταφυσικὴ ὡς ὄντολογία εἶναι ἡ σφαῖρα ἀναζητήσεως τοῦ ὄντος, ἐνῶ ἡ ἐπιστῆμη κατευθύνεται πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἵνα δαμάσῃ τὴν φύσιν.

Διὰ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ Ἑγέλου, τοῦ Marx καὶ τοῦ Comte ἐπισφραγίζονται αἱ προσπάθειαι ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας ἐνιαίως δι' ἐνὸς σκοποῦ, ὅστις κινεῖ ταύτην. Κατὰ τὸν ἸΘ' μ.Χ. αἰῶνα συνεχίσθησαν αἱ ἀπόπειραι ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Διτηρήθη εἰσέτι ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον. Τὸ φαινόμενον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν βιομηχανικῶν κρατῶν. Ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις τῆς Β. Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ρωσίας δικαιολογεῖται ἐκ τῆς αἰσιοδοξίας τῆς ἀπορροεύσης ἐκ τῆς πίστεως τῆς μὲν Β. Ἀμερικῆς εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν θετικισμόν τοῦ Comte, τῆς δὲ Ρωσίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν σοσιαλισμόν τοῦ Marx. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Κ' αἰῶνος, μετὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον, ὁ ἀνθρώπος ἐγένετο ἀπαισιόδοξος καὶ ἀπέβαλε τὴν πίστιν του εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐθύγραμμον κίνησιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Εἰς τοῦτο συνέτεινον ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σκηνικοῦ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἡ ἐκ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν προκληθεῖσα κρίσις ἀξιών καὶ ἡ ἀναθεώρησις τῶν μέχρι τοῦδε πεποιθήσεων καὶ ἰδεολογιῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρήθη ἐντονώτερον μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου.

Οἱ ἀξιολογώτεροι διανοηταὶ τοῦ Κ' αἰῶνος εἰς τὰ θέματα τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ Oswald Spengler (1880 - 1936) καὶ ὁ Arnold Toynbee (1889 -). Οὗτοι δὲν βλέπουν τὴν ἱστορίαν ὡς τι ἐνιαῖον, ἀλλ' ἄπλως διαπιστώνουν τὴν ὑπαρξιν ὀρισμένου ἀριθμοῦ πολιτισμῶν, οἵτινες, κατὰ μὲν τὸν Spengler εἶναι ὀκτώ, κατὰ δὲ τὸν Toynbee εἴκοσι καὶ εἰς, δημιουργοῦνται δέ, αὐξάνονται καὶ ἀφαιρίζονται συμφώνως πρὸς γενικόν τινα νόμον ἐξελίξεως. Ὁ Spengler διαπιστώνει μίαν βιολογικὴν μορφολογίαν καὶ κλίμακα ἐξελίξεως, ἀκμῆς καὶ παρακμῆς εἰς τοὺς πολιτισμούς. Οὕτως ὡς πρότερον ὁ Ἰταλὸς J. B. Vico (1668 - 1744) ὁ Spengler καὶ ὁ Toynbee ἐπανεισάγουν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τὴν κλασσικὴν ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων περὶ κυκλικῆς κινήσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς ἐν τῇ φύσει.

(γ') Φύσις καὶ Ἱστορία

Φύσις καὶ ἱστορία εἶναι δύο ἔννοιαί, αἱ ὁποῖαι ἀπασχόλησαν συστηματικῶς τὴν σκέψιν τῶν περὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας φιλοσοφη-

σάντων. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ δημιουργὸς τῆς ἱστορίας, ἀνήκει ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως. Ἡ σχέση τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν φύσιν ἐξητάσθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ὡς σχέσις τῆς φύσεως πρὸς τὸ πνεῦμα ἢ τῆς φύσεως πρὸς τὸν πολιτισμόν. Αἱ ἔννοιαι φύσις καὶ ἱστορία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ἀλληλένδετοι, συνυπάρχουν ἢ ἀντιτίθενται ριζικῶς.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις μεταξύ φύσεως καὶ τέχνης. Ἡ ἱστορία δὲν ἀπασχολεῖ συστηματικῶς τὴν φιλοσοφίαν ὡς εἰδικὸς κλάδος αὐτῆς. Ἀντιθέτως εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρτεσίου, πραγματοποιεῖται ὁ διαχωρισμὸς καὶ ἡ ριζικὴ ἀντίθεσις μεταξύ φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ἐξ ἐπόψεως μεθόδου καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

Ὁ διαχωρισμὸς μεταξύ φυσικῆς ἐπιστήμης (Naturwissenschaft) καὶ ἱστορικῆς πνευματικῆς ἐπιστήμης (Geisteswissenschaft) ἐπιτελεῖται ριζικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἱστοριοκρατίας καὶ σχετικοκρατίας ἐν Γερμανίᾳ, ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ κυριωτέρου εκπροσώπου αὐτῆς W. Dilthey (1833 - 1911) καὶ τῆς σχολῆς τῶν νεοκαντιανῶν φιλοσόφων, ὅτε ἐπεδιώκετο ἡ μεθοδολογικὴ καὶ γνωστοθεωρητικὴ¹ θεμελίωσις τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ ὅρος «Geisteswissenschaft» καθιερώθη εἰς τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα, ἀποτελεῖ δὲ ἀπόδοσιν τῆς «moral science» ἢ «social science» τοῦ ἀγγλικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰς ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐπιστήμας. Ἀφορμὴν εἰς τοῦτο ἔδωσε τὸ ὑπὸ τοῦ J. S. Mill ἐν ἔτει 1843 ἐκδοθὲν ἔργον «Σύστημα τῆς ἀπαγωγικῆς καὶ ἐπαγωγικῆς Λογικῆς». Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος, ἐφαρμόσας τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον ἐπὶ ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, διεπίστωσε τὴν ἑλλειψιν ἀκριβείας εἰς τὰ ἱστορικὰς ἐπιστήμας, τὴν ὁποίαν παρωμοίασε πρὸς τὴν ἀσάθεϊαν τῶν ἀντικειμένων τῆς μετεωρολογίας. Ὁ Mill συνεχίζων κατ'οὐσίαν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Fr. Bacon καὶ τοῦ Hume φιλοδοξεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα πρὸς διερεύνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ νόμου, ὅστις διέπει αὐτά. Ὁ ὅρος «Geisteswissenschaft» ἐκφράζει γενικῶς τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἡ θεολογία, ἡ νομικὴ, ἡ φιλολογία καὶ ἡ ἱστορία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μαθηματικὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Ἐκεῖνο ὅπερ ἐνώνει τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας δὲν εἶναι ἡ ριζικὴ αὐτῶν ἀντίθεσις πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ τι κοινόν.

1. Βλ. M. Riedel, Das erkenntniskritische Motiv in Diltheys Theorie der Geisteswissenschaften, ἐν «Hermeneutik und Dialektik», ἐκδ. R. Bubner, Tübingen 1970, τ. 1, σσ. 233-255.

Πέρα της έσωτερικῆς αὐτῶν νομοτελείας διακρίνονται ἐκείνων κυρίως διὰ τὸν ἱστορικῶς μοναδικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον αὐτῶν χαρακτήρα. Ἡ ἱστορικὴ σχολὴ κατὰ τὸν 19^ο μ.Χ. αἰῶνα προσεπάθησεν ἀκριβῶς ν' ἀποδείξῃ τὴν ἐνότητα τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ ἐνότης τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἐπιτυγχάνεται ἐκ τῆς πολεμικῆς τῆς ἱστορικῆς σχολῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑγέλου. Ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐνισχυθεῖσα ἐκ τοῦ κλίματος τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Fr. Savigny (1779 - 1861) εἰς τὸ δίκαιον καὶ τοῦ F. v. Ranke (1795 - 1886) εἰς τὴν ἱστορίαν, συνειδητοποίησε τὴν ἰδιότητα τῆς μεθόδου καὶ τὴν φύσιν τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἐκ τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου, τὴν ὁποίαν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς μὲν καταπολεμεῖ, ἐν τῇ πράξει δὲ ἐν πολλοῖς ἀσπάζεταιται.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἱστοριοκρατίας, μεμφόμενοι τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑγέλου διὰ τὰς ἐννοιολογικὰς αὐτῆς κατασκευὰς καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν εἰς θεωρητικὰς ἀφαιρέσεις, προβάλλουν τὴν ἐμπειρίαν ὡς ἀρχὴν θεωρήσεως τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 17^ο μ.Χ. αἰῶνος αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εὗρον τὴν κατάλληλον μέθοδον ἐρεύνης καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῶν θεμελίωσιν ἀπὸ γνωσιολογικῆς πλευρᾶς εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λόγου» τοῦ Kant. Πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ρητορικὴ, αἱ ὑπὸ τοῦ Humanismus προβληθεῖσαι μαθήσεις, ἀπῆλθσαν, διὰ λόγους πρωτίστως παιδαγωγικοῦς, καθορισμὸν μεθόδου διαφόρου τῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οὕτως ἐρμηνεύεται τὸ ὑπὸ τοῦ Bl. Pascal διατυπωθὲν «esprit de finesse», τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται πρὸς τὸ «esprit géométrique». Ὁμοίως ὁ G. B. Vico εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «De nostri temporis studiorum ratione» ἐμμένει εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἀποκρούει τὴν προτίμησιν τοῦ Descartes πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Ἡ διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς μαθηματικὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, εἰς ἐπιστήμας τῆς φύσεως καὶ ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος, γίνεται ὑπὸ τοῦ R. Descartes (1596 - 1650) διὰ τῆς γνωστῆς ἀντιπαράθεσος τῆς res cogitans πρὸς τὴν res extensa. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πνεῦμα, ὡς res cogitans, ἔχει αὐτοσυνειδησίαν, ἀντιθέτως ἢ res extensa, ὁ φυσικὸς κόσμος, δὲν ἔχει συνειδήσιν ἑαυτοῦ.

Κατὰ τοὺς Ἑλληνας φυσιολόγους ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπάρχων ἄφ' ἑαυτοῦ¹ καὶ ὢν ἐξ ἑαυτοῦ, εἶναι τέλειος· ἔχει ὡς ἐνωτικὴν καὶ ὄντολογι-

1. Diels—Kranz⁸, Ἀναξ. 59 A 30, II 13, 20-23. Πλάτ. Τιμ. 90d. Ἀριστ. Ἠθικ. Εὐδ. Α5, 1216 a10-16.

κὴν ἀρχὴν τοῦ τὸν λόγον. Ὁ Descartes ἀντιστρόφως ἀμφισβητῶν τὰ πάντα πιστεύει μόνον εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς νοήσεως καὶ τὸν στοχασμόν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνασυντάξῃ τὴν ἀμφισβητουμένην ἀλήθειαν τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν οὐδεὶς διανοητῆς εἶχεν ὡς ἀφετηρίαν διερευνήσεως τῆς οὐσίας τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὸ αὐτοσυνειδέναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς νοοῦσαν ἀρχήν.

Ὁ Kant ἠτένισε τὸν φυσικὸν κόσμον ἐκ μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς ἐπόψεως. Ἀκολουθῶν οὗτος τὴν φυσικὴν τοῦ Νεύτωνος ἐν τῇ κριτικῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ ἐπεδίωξε νὰ καθορίσῃ τὰ ὅρια τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως, ἢ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας. Ὁ κόσμος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ καθοριζομένη ὑπὸ τῶν *a priori* μορφῶν ἐποπτείας, δηλαδὴ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, εἶναι κατ'οὐσίαν σύνολον φαινομένων, τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἔχουν ἀμεσότητα πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ τὸ Σύμπαν τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὸν Kant τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον μετατίθεται ὑπὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου παρατηρεῖται προτίμησις πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας εἰς τὸ Ἑγελον καὶ τὸν W. Dilthey εἶναι διάφορος τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ἐδῶ ἀφορᾷ εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀσχολεῖται δὲ μὲ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Dilthey συχνάκις ὁμιλεῖ περὶ κοσμοθεωριῶν. Ὁ «κόσμος», κατ'αὐτόν, δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς φύσεως, ἀλλ'ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἱστορικῇ ἐννοίᾳ. Ἡ ἱστορία ἐπίσης, κατὰ τὸν Dilthey, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ κόσμος εἰς τὸν Husserl, τὸν Jaspers καὶ τὸν Heidegger δὲν νοεῖται ὡς ὁ φυσικὸς κόσμος κατ'ἑαυτόν, ἀλλ'ὡς ὁ καθόλου ὀρίζων τοῦ προθετικοῦ συνειδέναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων του ἢ ὡς ὁ προσανατολισμὸς τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς φωτισμόν ἢ ὡς ἐγκοσμίτης.

Ἐνθ' εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος¹, αὐθυπόστατος καὶ εἰκὼν τοῦ νοητοῦ κόσμου, εἰς τὴν Παλαιάν καὶ Καινὴν Διαθήκην² ὁ κόσμος καὶ ἡ φύσις εἶναι δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ καὶ πέρα αὐτοῦ οὐδέν. Ὁ ἄνθρωπος συνδέεται ἀπ'εὐθείας πρὸς τὸν δημιουργόν του, ὁ δὲ κόσμος ὑφίσταται χάριν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μηχανὴ τις πρὸς

1. Diels — Kranz⁸, Ἡρακλ. 22 B30, I 157, 11-158, 3: «κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀεὶζωνον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννόμενον μέτρα».

2. Ἰακ. 4, 4. Ἰωάνν. Α, 2, 15.

ἐξυπηρετήσιν αὐτοῦ. Ἡ στροφή ὁμως καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον θεωρεῖται ὡς ἐχθρά ἔναντι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Αὐγουστίνος περιφρονῶν τὸν κόσμον κηρύσσει τὴν ἐπιστροφήν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ εὕρισκομένην ἀλήθειαν. Ὁ Παῦλος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Pascal βλέπουν τὸν κόσμον μετὰ περιφρονήσεως, προτιμοῦν δὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Οὕτως ἡ ἀπέχθεια αὕτη, ἡ ἐπιδεικνυομένη πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἡ στροφή πρὸς τὰ ἔσω, ὡς ἐπίσης ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ὑπὲρ φύσιν ἐξωκοσμικὸν Θεὸν—Δημιουργόν, καθιστᾷ τὸν κόσμον ἐξωτερικόν τι καὶ ἄνευ σημασίας.

Ἡ στάσις τοῦ χριστιανικοῦ συνειδέναί, σαφῶς ὑπερβατική¹, ὡς λέγει ὁ Paul Yorck von Wartenburg, προεκάλεσε τὸ μηχανοκρατικὸν συνειδέναί τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐννοίας τοῦ κόσμου κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν εἶναι ὅτι οὗτος δὲν ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀμέσως ὡς ἀπὴν πραγματικότης, ἀλλ' ἐμμέσως, μαθηματικῶς διὰ τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Ἡ θέσις αὕτη τῆς ἐπιστήμης ἔναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἐκορυφώθη εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ Νεύτωνος καὶ τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λόγου» τοῦ Kant. Τοιουτοτρόπως διὰ τῆς μαθηματικοποιήσεως τῆς φυσικῆς εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν φύσιν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἐπιστημονικὸν διάλογον πρὸς αὐτήν, ὅστις κατ'οὐσίαν εἶναι μονόλογος ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ νῷ τοῦ φυσικοῦ ἐπιστήμονος, τῆς *res cogitans*. Οὕτως ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τοῦ κόσμου ἀποβαίνει ἀπλῶς συνειδέναί τοῦ κόσμου, τὸ δὲ κοσμοεἶδωλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καθίσταται ἀφηρημένη κατασκευὴ συμφώνως πρὸς μαθηματικούς καὶ φυσικοὺς νόμους.

Ὁ Ἑγελὸς ἐξαρτᾷ τὸν κόσμον τῆς φύσεως, ὡς καὶ τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἐκ τοῦ λόγου² τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ἀντιθέτως ὁ νεοεγγελιανὸς φιλόσοφος Benedetto Croce ἀπορρίπτων τὴν διάκρισιν αὐτὴν διδίδει ἀπόλυτον ἀξίαν εἰς τὸ πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Ἑγελον, ἀποξενούμενον καὶ ἐταιριοούμενον γίνεται φύσις χωρὶς συνειδέναί καὶ ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία ἀντιθέτως ἀποτελεῖ ἀποκάλυψιν τοῦ πνεύματος ἐν χρόνῳ καὶ πρὸδον αὐτοῦ ἐν τῷ συνειδέναί τῆς ἐλευθερίας. Πρῶτος, κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, εἶναι ὁ κόσμος τῆς φύσεως, δεῦτερος ὁ κόσμος, τὸν ὁποῖον ἐγείρει τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἱστορία. Τελικὸς σκοπὸς τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἑαυτὸν καὶ ἡ αὐτογνωσία. Ὁ φιλό-

1. Paul Yorck von Wartenburg, *Bewusstseinsstellung und Geschichte*, 1956, σ. 14.

2. *Lasson* 8, σ. 27.

σφοος θέτει τὸν κόσμον τῆς φύσεως ὑπὸ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ συνειδητότητος προσεγγίζει τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος.

Ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία, κατὰ τὸν Ἑγελον, εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος, διότι μαρτυρεῖ τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Οὗτος διακρίνει τρεῖς βασικὰς κατηγορίας τῆς ἱστορικῆς πορείας: α') τὴν ἀλλαγὴν¹, β') τὴν ἐξέλιξιν καὶ γ') τὴν πρόοδον. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φύσιν, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἐπανάληψις, ὡς ἐν τελευτείᾳ, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ τὴν ἱστορίαν, ὑπάρχει ἡ πρόοδος. Ἡ φύσις κεῖται εἰς τὸ περιθώριον τῆς ἱστορίας· δὲν γνωρίζει τι περὶ ἑαυτῆς· εἶναι χωρὶς πνεῦμα καὶ χωρὶς ἱστορίαν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ὁ λόγος, τὸ νόημα καὶ ἡ σημασία. Ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία εἶναι κατ'οὐσίαν ὁ κόσμος τῆς βουλῆσεως τοῦ πνεύματος, τὸ ὅποιον προτίθεται ν' ἀπομακρύνῃ τὴν τυχαιότητα² ἐκ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωρίζει τὸ πνεῦμα ἑαυτό· ἔρχεται εἰς πλήρη αὐτογνωσίαν. Κατὰ τὸν W. Dilthey³ ἱστορία εἶναι ὁ βιωθεὶς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς βασικῆς πίστεως τοῦ Dilthey—ἡτις ἦτο πίστις καὶ τοῦ Ἑγέλου—ὅτι ἡ ἱστορία εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς εἶναι ἱστορία τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν ὑπὸ τῶν διαφόρων φιλοσόφων καὶ ἀντιδιαστολῇν τοῦ εἶναι τῆς φύσεως ἀπὸ τοῦ εἶναι τῆς ἱστορίας, ὅτε μὲν ἐτονίσθη ἡ σημασία τῆς φύσεως, ὅτε δὲ ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας, οὐχὶ μόνον ἀποϋσιαστικῆς, ἀλλὰ προσέτι ἀπὸ μεθοδολογικῆς καὶ γνωσιοθεωρητικῆς πλευρᾶς, ἐξ ἐπόψεως δηλαδὴ μεθόδου καὶ ἀντικειμενικότητος τῆς γνώσεως. Οὕτω, φέρ'εἰπεῖν, ὁ Descartes, ὁ Kant, ὁ Nietzsche καὶ ὁ Goethe στρέφουν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πρὸς τὴν φύσιν, ἀντιθέτως ὁ G. B. Vico, ὁ Ἑγελος, ὁ Dilthey, ὁ Droysen, ἡ ἱστορικὴ σχολή, ὁ μαρξισμός καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς ὑπάρξεως πρὸς τὴν ἱστορίαν.

Ὁ Vico, ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ἱστορίας, ἐθαύμαζε τὸν «mondo civile» ἀπέδιδε μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι, κατ'αὐτόν, ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν λαῶν εἶναι κατ'ἐξοχὴν ἱστορικὴ. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου διαμορφοῦται nascendo, διότι ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσσεται συνεχῶς ὡς τι συνεχῶς ἀφ' ἑαυτοῦ γιγνόμενον καὶ ἀποκαλυπτόμενον. Τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν τοῦ Vico

1. Lasson 8, σσ. 129-138.

2. Lasson 8, σ. 5.

3. Διὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Dilthey βλ. H. Diwald, Wilhelm Dilthey, Erkenntnis-theorie und Philosophie der Geschichte, Göttingen 1963.

πρεσβεύει βραδύτερον καὶ ὁ Κ. Marx λέγων ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἀληθὴς φυσικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸν Vico τὸ ἀληθὲς κρίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος (factum), διότι, ἐνῶ τὴν φύσιν ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας ἐδημιούργησε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ «scienza nuova»¹ τοῦ Vico εἶναι φιλοσοφία καὶ συγχρόνως ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία ἀφ' ἐαυτῆς δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς. Ὁ Vico², ὁ Gentile, ὁ Hegel καὶ ὁ Marx³ πιστεύουν ὅτι τὸ verum δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς factum, διότι ἡ ἀλήθεια ἀνευρίσκεται ἐν τῷ γίνεσθαι, εἶναι verité à faire.

Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Descartes, ἡ ἱστορία γνωσιοθεωρητικῶς μειονεκτεῖ ἔναντι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὑπάρχει ἡ μαθηματικὴ γνῶσις, ἥτις διακρίνεται διὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἐνῶ ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας εἶναι ἀβεβαία καὶ συγκεχυμένη, διότι αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν παράδοσιν, τὴν γνώμην καὶ τὸ ἀληθοφανές.

Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μ.Χ. αἰῶνος ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε ἐδυσχέραναν κατ' ἀρχάς τὴν εὐρεσιν αὐτοτελοῦς μεθόδου εἰς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος εὐρισκόμενος μακρὰν τῆς φυσικῆς θεολογίας καὶ κοσμολογίας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὡς καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς θεολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔχει διάφορον περὶ φύσεως καὶ κόσμου ἀντίληψιν· δὲν βλέπει τὸν κόσμον ὡς ἔμψυχόν τι ὄν καὶ λόγον, ὡς εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οὔτε θεωρεῖ αὐτὸν δημιουργημα τοῦ Θεοῦ ὡς οἱ Χριστιανοὶ οὔτε τὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ, ἀλλ' ἐννοεῖ αὐτὸν ὡς τὸν ἱστορικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ κόσμον μακρὰν τῆς φύσεως. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὁ κόσμος ἀποτελεῖ περιεχόμενον τοῦ συνειδέναι διαμορφούμενον ὑπὸ τῆς αὐτενεργήτου λογικῆς δυνάμεως τῆς ἐπιστημονικῆς διανοίας.

Ὁ Ἑγελος, θεωρῶν τὴν ἱστορίαν ὡς ἐκδίπλωσιν τοῦ ἀπολύτου πνεύματος καὶ τοῦ λόγου, κατ' οὐσίαν ἐρμηνεύει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν φιλοσοφικῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας, ὅπερ ἔπραξε πρότερον αὐτοῦ ὁ Αὐγουστίνος διὰ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ ἐρμηνείας. Συλ-

1. G. Vico, *La scienza nuova*, (ἐκδ. F. Nicolini), Bari 19534.

2. G. Vico, *De nostri temporis studiorum ratione*, (ἐκδ. W. F. Otto καὶ F. Schalk, Godesberg 1974 (1708), σ. 40. Πρβλ. K. Löwith, *Vicos Grundsatz: verum et factum convertuntur*, εἰς ἔργον αὐτοῦ «Aufsätze und Vorträge 1930-1970», Stuttgart 1971, σσ. 157-188.

3. J. d' Hondt, *De Hegel à Marx*, Paris 1972, σσ. 214-218.

λαβών ὁ Ἑγελος τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας διττῶς, ὡς *Geschichte*¹ δηλαδή καὶ ὡς *Historie*, κρίνει αὐτὴν ὡς περιεχόμενον τοῦ ἱστορικοῦ συνειδέναι, ἀλλὰ συγχρόνως ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Τὸ μεταφυσικὸν θεμέλιον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑγελου εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος» ὁ φιλόσοφος ἀσχολεῖται μὲ τὸ γίνεσθαι τῆς γνώσεως. Κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτοῦ εἰς τὸ εἰδικὸν καὶ μερικὸν δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀλήθεια. Τὸ ἐπὶ μέρους καὶ πεπερασμένον ὄν εἶναι ἐλλιπές, διότι εἰς αὐτὸ ἐμφωλεῦει τι ἐν μέρει ἀληθές. Ἡ ἀλήθεια κατ'οὐσίαν εὐρίσκεται εἰς τὸ ὅλον². Ἡ ἀλήθεια τῆς ἱστορίας, κατὰ ταῦτα, ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόλυτον γνῶσιν, τὸ ὅλον.

Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Ἑγελον, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποκαλύπτεται καὶ νὰ γινώσκεται ἐν χρόνῳ. Διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ἐξελιξέως τὸ πνεῦμα γινώσκει ἑαυτὸ, διότι ἐν χρόνῳ ἀποκαλύπτει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, καίτοι δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ χρόνου. Ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος δὲν ἐπηρεάζει τὴν μεταφυσικὴν προέλευσιν τοῦ λόγῳ τῆς ἐν χρόνῳ ἐμφανίσεως αὐτοῦ, ἀλλ'ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ του ἔχει μεταφυσικὴν ἐξάρτησιν. Ἡ ἀλήθεια ἐπομένως τῆς ἱστορίας αἱρεται εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀπολύτου γνώσεως. Ἡ ἱστορικότης τοῦ πνεύματος δὲν ἀποτελεῖ ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἐλευθερίας του. Τοῦναντίον τὸ πνεῦμα ἐδραιώνει ἐπὶ παγίων βάσεων τὴν δυνατότητα τῆς περαιτέρω ἐξελιξέως του εἰς τὸ μέλλον καὶ τῆς προόδου τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας του.

Ὁ Ἑγελος ἐννοεῖ τὸν χρόνον τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας ὡς τὸ παλαιοῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται αἰωνίως παρὸν τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον, χωρὶς νὰ διασπᾶται ἐν χρόνῳ, ἐξελίσσεται ἐντὸς αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι τι πεπερασμένον καὶ χρονικόν³. Ὁ Μ. Heidegger εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Sein und Zeit*» ἐπικρίνει τὸν Ἑγελον διὰ τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποῖαν δίδει εἰς τὴν σχέσιν πνεύματος καὶ χρόνου, χαρακτηρίζων τὴν ὑπ'ἐκείνου ἀναπτυσσομένην ἐξωτερίκευσιν τοῦ πνεύματος ὡς μὴ ὑπαρξιακὴν⁴.

Ἡ ἱστορία, ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία καὶ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας συμπίπτουν ἀπολύτως, κατὰ τὸν Ἑγελον, διότι πάντων αὐτῶν δεσπόζει ἡ ὑψί-

1. Hegel 11, σ. 97.

2. Hegel 2, σ. 24: «Das Wahre ist das Ganze. Das Ganze aber ist nur das durch seine Entwicklung sich vollendende Wesen. Es ist von dem Absoluten zu sagen, dass es wesentlich Resultat, dass es erst am Ende das ist, was es in Wahrheit ist» Hegel 11, σ. 119.

3. Lasson 8, σ. 247.

4. SuZ (=M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 1963¹⁰), § 82b, σσ. 433-437.

στη ἀρχή τοῦ λόγου, τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ κόσμου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ἐσώτερον πυρῆνα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ὡς ἐπίσης ἡ φιλοσοφία, ἐξελισσόμενον ἐν χρόνῳ ὡς τὸ αἰώνιον καὶ ἄπειρον πνεῦμα, ἀποκρυσταλλοῦται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς συγκεκριμένην τινὰ ἱστορικὴν μορφήν, συγχρόνως δὲ συνειδητοποιεῖ τὸ οὐσιῶδες τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦται.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἑγέλου ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ἐδημιούργησαν τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Οὗτοι εἰσαγαγόντες τὴν ἱστορικὴν κατανόησιν («*verstehen*») τοῦ ἐκάστοτε πεπερασμένου καὶ προσκαίρου προεκάλεσαν τὴν νέαν τάσιν ἐρμηνείας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ὁρίων γνώσεως αὐτῆς, τὴν ἀποκαλουμένην ἱστοριοκρατίαν (*Historismus*). Ἡ ἱστορικότης, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ ἔμβλημα τῆς ἀνωτέρω σχολῆς, χωρὶς τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, ὠδήγησεν εἰς τὴν σχετικοκρατίαν (*Relativismus*) τοῦ ἀληθοῦς.

Ἡ ἱστορικὴ σχολή, ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς τοῦ W. Dilthey καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως ἐπέφερον τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ Ἑγελιανισμοῦ. Ὁ Ἑγελος βεβαίως διακρίνεται διὰ τὴν ἐννοιολογικὴν λογοκρατίαν, ἥδη ὅμως κατὰ τὴν περίοδον τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν Jena τῇ 1807 συνέλαβεν εἰς τὴν σκέψιν του τὴν συμφιλίωσιν τῆς ιδέας¹ μετὰ τῆς συγκεκριμένης καὶ ἀπτῆς πραγματικότητος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Κατ' αὐτὸν ἡ ἱστορικότης δὲν στηρίζεται εἰς τὸν χρόνον καὶ τὴν χρονικότητα, ὡς εἰς τὸν Heidegger, ἀλλ' εἰς τὴν αἰωνιότητα τοῦ πνεύματος, διότι τὸ αἰώνιον πνεῦμα, καίτοι ἱστορικόν, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ λόγου, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀπολύτου πνεύματος.

Ὁ J. G. Droysen, μαθητῆς καὶ πολέμιος τοῦ Ἑγέλου, λαμβάνει μέσῃν τινὰ θέσιν εἰς τὰ θέματα τῆς ἱστορίας μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑγέλου—ἥτις ἐξηγεῖ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου, δηλαδὴ τεολογικῶς ἐκ τοῦ ὑπάτου σκοποῦ τῆς ἀπολύτου γνώσεως—καὶ τῆς «*εἰδολογικῆς*» λογικῆς τῆς ἱστορίας τοῦ νεοκαντιανοῦ Rickert, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ ἱστορικὸν γεγονός ἐρμηνεύεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀξίαν τινά. Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Grundriss der Historik*», ὅπερ ἀπετέλεσε τὸ πρόπλασμα τοῦ ἔργου αὐτοῦ «*Vorlesungen über historische Encyclopädie und Methodologie*» (1881)², ὁ Droysen ἀναπτύσσει τὴν ἐπιστημολογίαν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου τῆς κατανοήσεως.

Ἡ διὰ τῆς «*Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου*» τοῦ Kant

1. Bernard Bourgeois, *La pensée politique de Hegel*, Paris 1969, σ. 63. Hegel 7, σ. 35.

νομιμοποίησις τῆς συγχρόνου καθαρᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλοσόφων διὰ τὴν θεμελίωσιν ἀντιστοίχως τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Droysen πιστεύει ὅτι ἡ ἱστορία ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς προσφέρεται εἰς μελέτην πρὸς διατύπωσιν τῆς καταλλήλου μεθόδου τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Ἑγελος ὁμιλῶν περὶ τῆς φιλοσοφίας ἐπρέσβευεν ὅτι αὕτη συλλαμβάνει τὸ πνεῦμα καὶ τὸ νόημα τῆς ἐποχῆς τῆς, ὡς ἐπίσης ὅτι ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὴν ἐποχὴν τῆς, διότι αὕτη ἀποτελεῖ κατ'ἀναπόδραστον ἀνάγκην τὸ δικαστήριον τοῦ κόσμου. Ἡ ἱστορικὴ ὁμῶς παρουσία τοῦ πνεύματος, ὡς καὶ τὸ ἱστορικὸν συνειδέναί, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν W. Dilthey, τὸ ἱστορικὸν συνειδέναί δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀπολύτου, ἀλλ'ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος μᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἱστορικότητος.

Ὁ Dilthey ἐφιλοδόξησε ν'ἀποσαφηνίσῃ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν¹ διὰ τῆς ριζικῆς αὐτῶν διακρίσεως ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λόγου» τοῦ Kant ἐπιδιώκει νὰ ἀντιπαρατάξῃ μίαν κριτικὴν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς γνωσιοθεωρητικῆς διαφορᾶς μεταξὺ «ἐξηγεῖν» («erklären») τῶν φαινομένων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ «κατανοεῖν» («verstehen») τῶν φαινομένων τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ φιλόσοφος ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ ὄντικοῦ χαρακτῆρος τῆς φύσεως καὶ ἱστορικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου. Τὰ ἀντικείμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι, κατ'αὐτόν, πραγματικότητες κείμεναι ἐκτὸς τοῦ συνειδέναί τοῦ ἀνθρώπου ὡς φαινόμενα, ἀντιθέτως τὰ ἀντικείμενα τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἀποτελοῦν ἐσωτερικὴν πραγματικότητα τῆς ψυχῆς· εἶναι ζῶσα συνάφεια τοῦ ψυχικοῦ κόσμου². Τὸν κόσμον τῆς φύσεως τὸν ἐξηγοῦμεν, κατὰ τὸν Dilthey, τὴν ζῶην ὁμῶς τῆς ψυχῆς τὴν κατανοοῦμεν ἀμέσως³.

Ὁ Dilthey τῷ 1892, διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Ideen zu einer beschreibenden und zergliedernden Psychologie», ὑπερβῇ τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχολογίας καὶ παρέσχεν εἰς τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας τὴν ὀρθὴν μέθοδον. Ὁ φιλόσοφος ὡς βασικὸν στοιχεῖον προσδιοριστικὸν τοῦ

1. W. Dilthey, Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften, Gesammelte Schriften, Stuttgart—Göttingen 1965, τ. 7.

2. Τοῦ αὐτοῦ, Die geistige Welt, Einleitung in die Philosophie des Lebens, (ἐκδ. G. Misch), Gesammelte Schriften, Stuttgart—Göttingen 1964, τ. 5 σ. 143.

3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 144.

άνθρώπου ως παρουσίας θεωρεί την ζωήν («Leben»), ή οποία αποτελεί την ουσιαστικήν πραγματικότητα, εις την οποίαν ανάγεται πᾶσα ιστορική γνώσις. Οὐχί τὸ γινώσκον ὑποκείμενον, ἀλλ' ἡ ζωὴ εἶναι ὁ πυρὴν, περὶ τοῦ ὁποίου συγκεντροῦται πᾶσα ἀντικειμενικὴ μορφή τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς εἶναι ἡ τέχνη, ἡ πολιτεία, ἡ θρησκεία καὶ πᾶσαι αἱ ἀπόλυτοι ἀξίαι.

Ὁ Dilthey, βιογράφος τοῦ Fr. Schleiermacher¹, ἐπηρεάσθη ἐκ τοῦ καθηγητοῦ του, ιστορικοῦ καὶ ἐκπροσώπου τῆς ιστορικῆς σχολῆς Leopold von Ranke (1795 - 1886) καὶ τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Ὡς ὁ Ranke καὶ ὁ Droysen, ὁ Dilthey τηρεῖ μέσῃν θέσιν μεταξὺ τῆς ιδεοκρατίας τοῦ Ἐγέλου καὶ τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐπιστήμη, κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι μεταφυσικὴ, ἀλλ' ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπιστημολογία². Πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἡ ιστορικὴ σχολὴ κινεῖται μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ἐμπειρίας. Ὁ φιλόσοφος ἀποστέρει τὰ μεταφυσικὰ συστήματα, ὡς τοῦ Ἐγέλου, θεωρῶν αὐτὰ θεωρητικὰ κατασκευὰς καὶ συλλήψεις· προτιμᾷ, ὡς ὁ θετικισμὸς τῆς ἐποχῆς του, τὸ ἐνθάδε καὶ τὰς ἐνυπαρχούσας ἐν τῇ ζωῇ μορφάς· διὰ τὴν καταστήσῃ τὴν ιστορικὴν ἐμπειρίαν ἐπιστήμην προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὰς κατηγορίας τοῦ ιστορικοῦ κόσμου, τῇ συνδρομῇ τῶν ὁποίων θὰ θεμελιώσῃ τὰς ιστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Οὗτος κατέστησε τὸ ἀπόλυτον συνειδέναι τοῦ Ἐγέλου πεπερασμένον ιστορικὸν συνειδέναι, διότι ἐπίστευε κατὰ βάθος ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὃν ἐν τῇ ιστορίᾳ ταυτιζόμενον πρὸς αὐτήν, γινώσκει ἱστορικῶς.

Ὁ Dilthey προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἱστορίαν βάσει τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθείσης ψυχολογίας τῆς κατανόησεως. Εἰς τὴν κριτικὴν αὐτοῦ κατὰ τῆς ιδεοκρατίας τοῦ λόγου καὶ τῆς νοησιαρχίας τοῦ Ἐγέλου ἀντέταξε τὸν ιστορικὸν λόγον μετὰ τοῦ συνειδέναι τοῦ πεπερασμένου ἱστορικῶς πνεύματος καὶ ἔθεσε τὴν συμπάθειαν ὡς ὅρον τῆς βιωματικῆς κατανόησεως τῆς ιστορικῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς³, ἥτις οὐσιαστικῶς ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ παραδεδομένης φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Dilthey. Οὗτος θεμελιώνει τὴν φιλοσοφίαν του ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πείρας καὶ κατανόησεως τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία, ἄνευ τῆς χρήσεως λογικῶν

1. W. Dilthey, *Leben Schleiermachers*, (ἐκδ. M. Redeker), *Gesammelte Schriften*, τ. 14, ₁, Göttingen 1966.

2. Τοῦ αὐτοῦ, *Die geistige Welt*, σ. 12.

3. Ἱ. Ν. Θεοδωρακοπούλου, *Τὰ Σύγχρονα Φιλοσοφικά Ρεύματα*, Ἀθῆναι 1972, σσ. 143-155, ἰδίᾳ σ. 147.

έννοιῶν, διὰ τῆς διαισθήσεως ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικότητα. Πᾶσα ἱστορικὴ γνῶσις, κατὰ ταῦτα, εἶναι προϊόν τῆς κατανοήσεως.

Ἡ κατανόησις δὲν ἐφαρμόζεται μόνον, κατὰ τὸν Dilthey, εἰς τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας¹, ἀλλὰ προσδιορίζει τὸ ἀνθρώπινον εἶναι. Ἡ «κατανοοῦσα ψυχολογία» τοῦ φιλοσόφου ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιώματος («Erlebnis»). Τὸ κατανοούμενον βίωμα ἀποτελεῖ ἐνότητα σημασίας καὶ δυνάμεως. Τὸ βίωμα ὡς ἐνότης σημασίας καὶ δυνάμεως ἔχει οὐσιαστικὴν συνάφειαν· ἀποτελεῖ ὁλότητα, ἀλλὰ καὶ τμήμα εἰς τὸ σύνολον τῆς πορείας τῆς ζωῆς. Τὸ νόημα τῆς περιπετείας τῆς ζωῆς συνιστᾷ αὐτοτελὲς καὶ αὐτοδύναμον ὅλον, τὸ ὁποῖον διαμορφούμενον ὑπὸ τινος σκοποῦ κατανοεῖται ἐκ τοῦ κεντρικοῦ πυρῆνος τῆς σημασίας ὡς ὁλότης καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐσχάτου βιώματος. Οὕτως ἡ κατανόησις ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ δι' ἐνὸς βιώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς συλλήψεως τῆς κεντρικῆς σημασίας τῆς ὅλης βιωματικῆς συναφείας.

Πᾶσα συνάφεια σημασίας, κατὰ τὸν Dilthey, εἶναι συγχρόνως καὶ συνάφεια δράσεως· εἶναι σύνολον δυνάμεων κινουσῶν τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία εἶναι συγχρόνως σημασία καὶ ἐνεργοῦσα δύναμις. Τοῦτο εἶχεν ἤδη διαπιστώσει καὶ ὁ Droysen, ἀμφότεροι ὁμως ἀντιλαμβάνονται τελικῶς ὅτι πρωταρχικὸς παράγων κινῶν τὴν ἱστορίαν εἶναι ἡ σημασία, τὸ νόημα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσδιορίζει τὸν ἀνεπανάληπτον, ἰδιότυπον χαρακτῆρα ἐκάστης ἐποχῆς εἶναι, κατὰ τὸν Dilthey, τὸ ἐνιαῖον τῆς συναφείας τοῦ νοήματος, ὅπερ καλεῖ οὗτος δομὴν τοῦ χρόνου. Τοιοῦτοτρόπως πᾶσα ἐκδήλωσις τοῦ χρόνου πρέπει νὰ κατανοηθῇ ἐκ τῆς δομῆς αὐτοῦ.

Ὅπως ὁ αἰσθητικὸς ἀνθρωπισμὸς, οὕτως ὁ Dilthey, χρησιμοποιεῖ συχνάκις τὴν αἰσθητικὴν κατανόησιν, ἣτις ἀπαιτεῖται πρὸς ἐνορατικὴν διείσδυσιν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ καλλιτεχνήματος. Ὁ φιλόσοφος κατανοεῖ τὴν ζωὴν διὰ τῆς διαισθήσεως ὡς ὁ ποιητής, χωρὶς τὴν παρέμβασιν τῆς διανοίας, τουτέστι χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τῆς λογικῆς καὶ τῶν ἐννοιῶν. Ἡ ἱστορικὴ κατανόησις ἐννοεῖται, κατ' αὐτόν, ὡς σταθερὸς ἐμπλουτισμὸς καὶ ὀρίμασις τοῦ αὐτοσυνειδέναι, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς «εἰς αὐτὸ ἐπίδοσις»². Διὰ τῆς ἱστορικῆς κατανοήσεως εὐρύνεται ὁ ὀρίζων τῆς ζωῆς.

Ἡ ἱστορικὴ γνῶσις τοῦ παρελθόντος, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς παρουσίαν τούτου. Ἡ κατανόησις δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀνασύνταξις νοήματός τινος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν κατανόησιν πραγματοποιεῖται συγχώνευσις τοῦ ὀρίζοντος τοῦ παρελθόντος μετὰ τοῦ ὀρί-

1. H. N. Tuttle, W. Dilthey's Philosophy of historical Understanding. A critical Analysis, Leiden 1969, σ. 108.

2. Ἀριστ. Περὶ Ψυχ. Β5, 417 β 6-7.

ζοντος του παρόντος. Ούτως, έχοντες ως άφετηρίαν τὸ βίωμα καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ συναφὴ σημασίαν, δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν αὐτοβιογραφίαν καὶ εἶτα τὴν βιογραφίαν.

Τὸ ἱστορικὸν συνειδέναι, κατὰ τὸν Dilthey, ἀποτελεῖ εἶδος αὐτογνωσίας. Ἡ συνάφεια τῆς γνώσεως πρὸς τὴν ζωὴν εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας δεδομένον, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ὁ φιλόσοφος ἠτένισε τὸν κόσμον τοῦ παρελθόντος οὐχὶ ὡς διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὡς κείμενον χρῆζον ἀποκρυπτογραφήσεως.

Βεβαίως ὁ Dilthey εἶχεν ἐγκαίρως διαπιστώσει τὴν δυσκολίαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ χρῆσις τοῦ βιώματος πρὸς κατανόησιν ἐξ ἀντικειμένου προσφερομένων καὶ ψυχικῶς ξένων συναφειῶν σημασίας, τὰς ὁποίας δὲν ἔχει βιώσει τις, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀντικείμενον μελέτης τοῦ ἱστορικοῦ. Ὁ φιλόσοφος ὥφειλεν ἐκκινῶν ἐκ τῆς κατανοούσης ψυχολογίας, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγε πρὸς θεμελιώσιν τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν, τὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐρμηνείαν τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος. Ἡδὴ πρότερον αὐτοῦ ὁ Edmund Husserl (1859 - 1938) εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος διὰ τῆς μέσῃ τῆς φαινομενολογίας του ἀσκηθείσης κριτικῆς εἰς τὴν ψυχολογιοκρατικὴν τάσιν (Psychologismus)¹ τῆς ἐποχῆς του. Ἡ προσπάθεια ὅμως τοῦ Dilthey εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς παρέμεινε ἡμιτελής, ἡ φιλοσοφία του ὅμως ἔσχεν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς Ed. Spranger, H. Nohl καὶ Th. Litt, ὡς καὶ τοὺς φιλοσόφους τῆς ἱστορίας G. Misch, H. Freyer, Erich Rothacker, N. Hartmann, M. Heidegger, Max Scheler καὶ H. Plessner.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Dilthey μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν μέθοδον τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἡσχολήθησαν οἱ νεοκαντιανοὶ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωξαν νὰ διευρύνουν τὸν προβληματισμὸν τοῦ Kant εἰς θέματα τῆς ὑπερβατικῆς γνώσεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, πλὴν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ὁ H. Cohen, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς τοῦ Marburg, προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ τὰς ἱστορικές πνευματικὰς ἐπιστήμας ἐπὶ τῆς λογικῆς τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀντιθέτως ἡ σχολὴ τῆς Βάδης διὰ τῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς W. Windelband καὶ H. Rickert ἐθεμελίωσε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς σχέσεως τοῦ factum πρὸς τὴν ἀξίαν.

Κατὰ τὸν W. Windelband² (1848 - 1915) αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ

1. Βλ. «Logische Untersuchungen», τ. 1, 1900.

2. Βλ. Κ. Ἰ. Λογοθέτου, Ἀνάλεκτα Φιλοσοφικά καὶ Φιλολογικά, Ἀθήναι 1939, σσ. 303-307. Ὁμοίως W. Windelband, Präludien, Tübingen - Leipzig 1903² (1883).

πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι προέρχονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι δηλαδὴ πραγματικότητες τῆς αἰσθήσεως. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, κατ'αὐτόν, ὁ ἐρευνητὴς ἀνακαλύπτει τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀντιθέτως εἰς τὰς ἱστορικὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας ὁ ἐρευνητὴς ἐξετάζει ἐν ἐπὶ μέρους γεγονὸς μοναδικῆς σημασίας καὶ ἀνεπανάληπτον, χρονικῶς δηλαδὴ περιορισμένον. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἐπιστῆμαι τῶν φυσικῶν νόμων, αἱ ἱστορικαὶ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἐπιστῆμαι γεγονότων. Αἱ πρῶται διδάσκουν τὸ αἰεὶ ὑπάρχον, αἱ δευτέραι τὸ ἅπαξ γινόμενον. Ἡ διάνοια τοῦ φυσικοῦ ἐπιστήμονος εἶναι νομοθετικὴ, ἡ διάνοια τοῦ μελετητοῦ τῶν ἱστορικῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν «ιδιογραφικὴ» («*idiographisch*»). Ὁ ἐρευνητὴς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης χωρὼν ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους πρὸς τὰ καθόλου διαμορφώνει τοὺς τύπους εἰς νόμους, ἀντιθέτως ὁ ἱστορικὸς ἐξετάζει τὰς μορφὰς τοῦ παρελθόντος, ὅταν βεβαίως αὗται εἶναι σημαντικαί, ἐν σχέσει πρὸς ἀξίαν τινά, ἐξ ἧς ἀντλοῦν τὸ νόημά των.

Ὁ Heinrich Rickert (1863 - 1936) εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ «*Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*» (1896)¹ καὶ «*Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*» (1899) συνεχίζων τὴν παράδοσιν τοῦ Kant εἰς τὰ θέματα τῆς γνωσιολογίας ἀσχολεῖται μὲ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται ἡ γνῶσις εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Rickert ἐνδιαφέρεται νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα πῶς καθίσταται τὸ *factum* ἱστορικὴ πραγματικότητα. Κατ'αὐτόν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὸ γενικόν, τὸ ὁποῖον ἰσχύει ὡς νόμος, ἀντιθέτως ἡ ἱστορία ἀσχολεῖται μὲ τὸ μερικόν, ὅπερ ἔχει ἀξίαν, διότι ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦ πνεύματος («*Kultur*»). Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, κατ'αὐτόν, ἀποκτᾷ σημασίαν ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Rickert ἀντὶ τοῦ παραδεδομένου ὅρου «*Geisteswissenschaft*» χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «*Kulturwissenschaft*». Οὕτω, διὰ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀξιῶν τῆς σχολῆς τῶν νεοκαντιανῶν φιλοσόφων τῆς Βάδης, ἣτις ἐξήρτησε τὸ ἱστορικόν γεγονὸς ἐκ τινος πολιτιστικῆς ἀξίας, αἱ ἱστορικαὶ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι ἀποκτοῦν ἐνιαῖον ὄργανον μεθόδου, ἡ ὁποία βεβαίως ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ γνωστοθεωρητικόν πρόβλημα τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημῶν.

1. Βλ. Κ. Ί. Λογοθέτου, Ἀνάλεκτα Φιλοσοφικὰ καὶ Φιλολογικά, Ἀθῆναι 1939, σσ. 308-316.

(δ') *Ἱστορικότης καὶ Ἀλήθεια*

Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορικότητος¹ χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' μ.Χ. αἰῶνος, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὸν ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνα μέχρι σήμερον. Ἱστορικότης ἐν πρώτοις σημαίνει τὴν ὑπάρξιν ἱστορικῆς τινος πραγματικότητος, ἢ ὁποῖα ἀποκλείει τὸν μυθικὸν ἢ μὴ ἱστορικὸν χαρακτήρα γεγονότος τινὸς ἢ προσώπου. Ὡς φιλοσοφικὸς ὅρος ἡ ἱστορικότης κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἔχει προσλάβει εἰδικὸν νόημα· σημαίνει τὸν ἱστορικὸν τρόπον καὶ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ἐκ τῶν χρονικῶν καὶ ἱστορικῶν ὁρίων τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦται.

Ἡ ἔννοια τῆς ἱστορικότητος ὡς βασικὴ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καθιερώθη ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς τοῦ W. Dilthey καὶ εἴτα παρέλαβεν αὐτὴν ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως. Ὁ Dilthey καὶ ὁ Paul Yorck von Wartenburg² ὑπογραμμίζουν τὴν ἱστορικὴν φύσιν³ τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὴν καταπολεμήσουσαν πᾶσαν αὐθαίρετον μεταφυσικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας καὶ ἀποκαλύψουσ τῆς ἀληθείας. Οὕτως ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἱστορικότητος ὡς καθοριζούσης ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ζωῆς ὁ Dilthey, τοῦ συνειδέναι ὁ Yorck, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας («Dasein») ὁ Heidegger, τῆς ἱστορίας ὁ J. Ritter, τῆς ἀληθείας ὁ J. B. Lotz, τῆς φιλοσοφίας ὁ Erich Rothacker, τοῦ ἡθους ὁ Max Scheler, τῆς κατανόησεως ὁ G. Gadamer καὶ τοῦ δικαίου ὁ A. Kaufmann.

Ἦδη ὁ Ἑγελος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος» ὁμιλεῖ περὶ χρονικότητος, εἰς δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ «Λογικὴ» περὶ πεπερασμένου (Endlichkeit). Τὸ ἱστορικὸν (Das Historische), κατ' αὐτόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον (Absolutheit), δηλοῖ πᾶν τὸ ἐμπειρικὸν καὶ ποικίλον⁴. Ἡ ἱστορικότης τοῦ ἀνθρώπου, τῶν λαῶν καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει κατέστη ἐπίσης ἀρχὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Herder καὶ τοῦ W. v. Humboldt.

Συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Yorck πᾶσα ἔκφρασις τῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ συνειδέναι ἐναντι τῆς

1. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορικότητος βλ.: α') G. Bauer, *Geschichtlichkeit. Wege und Irrwege eines Begriffs*, Berlin 1963 καὶ β') L. von Renth-Fink, *Geschichtlichkeit*, Göttingen 1964.

2. Περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Yorck βλ. K. Gründer, *Zur Philosophie des Grafen Paul Yorck von Wartenburg*, Göttingen 1970.

3. W. Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, σ. 291.

4. R. Kroner, *Von Kant bis Hegel*, Tübingen 1924, τ. 2, σ. 147.

ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν διαμορφώνει. Ὁ Dilthey, διὰ τὴν ἐμπειρώσει τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορικότητος εἰς τὸ σύστημά του, ἐπικαλεῖται τὴν φιλοσοφίαν τοῦ J. G. Fichte, ἥτις ὑπερέβη τὴν περὶ οὐσίας ἀντίληψιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸν Fichte τὸ ἐγὼ βυθιζόμενον εἰς ἑαυτὸ δὲν συναντᾷ ἑαυτὸ ὡς οὐσίαν, εἶναι καὶ ὥς τὴν ἤδη δεδομένην, ἀλλ' ὡς ζῶν, δρᾷσιν καὶ ἐνέργειαν¹. Τοιοῦτοτρόπως, κατὰ τὸν Dilthey, αἱ ἱστορικαὶ ἔννοιαι εἶναι ἔννοιαι τῆς ζῶης· εἶναι κατηγορίαι τῆς ζῶης, διότι «ἱστορία εἶναι μόνον ἡ ζῶη θεωρουμένη ἐξ ἐπόψεως τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ δημιουργεῖ συνάφειάν τινα»². Ἡ συνάφεια ὁμως αὕτη δὲν εἶναι στατική, ἀλλὰ δυναμική, διότι ἀποτελεῖται ἐκ σημασίας καὶ δυνάμεως.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ ἱστορικότης ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τῆς ἱστοριοκρατίας καὶ τῆς σχετικοκρατίας. Ἡ χρῆσις ὁμως τῆς ἱστορικότητος περιπλέκει τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία δὲν ἔχει κατ'ἀνάγκην ἱστορικὸν χαρακτήρα. Ἡ χρῆσις ὑπὸ τινῶν φιλοσόφων τῆς τυπολογίας, ὡς μέσου διαφυγῆς ἐκ τῆς ἀνωτέρω δυσκολίας — εἰς τὴν τυπολογίαν κατέφυγε βραδύτερον καὶ ὁ Karl Jaspers — μαρτυρεῖ τὴν ὑπερβάσιν τῆς ἱστορικότητος.

Ὁ Karl Jaspers, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν του τῆς «ὁριακῆς καταστάσεως» («Grenzsituation») τῆς ἱστορικότητος — ἡ ὁποία ἀπαλλάσσει τὴν ὑπαρξιν πάσης γνώσεως ἀντικειμένων — παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶδους τινὸς γνώσεως, τὸ ὅποion ἀποκαλεῖ «φωτισμὸν τῆς ὑπάρξεως» («Existenzerhellung»), ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὁποίου (φωτισμοῦ) ἀποκρυπτογραφεῖται ἡ «ὑπερβατικότης» («Transzendenz»).

Πρότερον τοῦ Jaspers ὁ Edmund Husserl (1859 - 1938) συνέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορικότητος, οὐχὶ ὡς διάφορον τοῦ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντος ὄντος, ἀλλ' ὡς τρόπον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἥτις κατανοεῖ τὸ αἰώνιον εἶναι ὡς μορφήν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Οὕτως ὁ Husserl ἐθεώρησε τὸ ἔργον τῆς οὐσιαστικῆς φαινομενολογίας ὡς ἀπόρροian παντὸς ἀντικειμένου καὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀπολύτου ἱστορικότητος τοῦ ὑπερβατικοῦ συνειδέσθαι. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπέτυχεν ὁ φιλόσοφος τὴν ἐκ βάθρων ἀναμόρφωσιν τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant. Ἡ ἀόλυτος ἱστορικότης τοῦ συνειδησιακοῦ ρεύματος, κατὰ τὸν Husserl, εἶναι ὁ τρόπος τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐγῶ.

1. W. Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, σ. 157.

2. *Εὐθ'* ἀνωτ., σ. 256.

Πλήν του Dilthey και του Nietzsche¹ περί της ιστορικότητας του ανθρώπου και της αληθείας ξεφράσθησαν ο Ernst Troeltsch, ο Fr. Meinecke² και ο Heussi. Ιστορικότης, κατά την ανωτέρω σχολήν, σημαίνει τρόπον ένατινσεως της ιστορίας και επενέργειαν ώρισμένης καταστάσεως. Ο H. - G. Gadamer³, όπαδός της ιστορικότητας της γνώσεως και σύγχρονος ήμων φιλόσοφος της έρμηνευτικής, άνάγει την ιστορικότητα της κατανόησησεως («verstehen»)⁴ εις άρχήν της έρμηνευτικής. Η έρμηνευτική, κατ'αυτόν, ήρχισεν από του Fr. Schleiermacher, όστις παρεξήγησε τά κείμενα. Πρός έρμηνείαν τών ιστορικών πνευματικών έπιστημών ζητεί ο Gadamer περισσότερον ζώήν⁵ αντί θεωρίας και στοχασμού⁶. Ο σύγχρονος έπίσης Γερμανός εκπρόσωπος της διαλεκτικής θεολογίας R. Bultmann όμιλει περί άπομυθοποίησεως της Βίβλου, την όποιαν θέλει ιστορικήν.

Οί εκπρόσωποι της ιστοριοκρατικής τάσεως, έξαρτώντες πάσαν έκφανσιν της ζωής και του πολιτισμού έκ της ιστορίας και της ιστορικότητας, έβλαψαν την πραγματικήν άξίαν τών ιστορικών σπουδών, διότι, διά της ύπερβολικής χρήσεως της μεθόδου της κατανόησησεως, έξησθένισαν την απόλυτον άξίαν της ήθικής πραγματικότητας. Απόρροια της γνωσιοθεωρητικής ταύτης μεθόδου ήτο ή σχετικοκρατία (Relativismus), τελική δέ συνέπεια ο μηδενισμός.

Η ιστορική σχολή έξ άντιδράσεως πρός την αισιοδοξίαν του Διαφωτισμού εις τόν λόγον — έπηρεασθεΐσα πρός τούτο υπό του Ρωμαντισμού, ο όποιος ήμφεσβήτησε την άνεξαρτησίαν της ανθρωπίνης νοήσεως — έθεώρει ότι ή ανθρωπίνη σκέψις είναι έξηρητημένη έκ του χρόνου και επομένως τó πán εν τή ιστορία είναι σχετικών. Συμφώνως πρός την ανωτέρω σχολήν ή αλήθεια έχει σχετικήν άξίαν. Η απόλυτος αλήθεια είναι άνέφικτος εις μίαν ιστορικώς περιωρισμένην εποχήν. Η αλήθεια, κατ' αυτούς, έκδηλουμένη εν χρόνφ μεταβάλλεται συνεχώς, αναλόγως πρός τó μεταβαλ-

1. Περί της ιστορίας εις τόν Nietzsche βλ. «Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben», εν Nietzsches Werke, Leipzig 1923, τ. 1, σσ. 279-384.

2. Fr. Meinecke, Die Entstehung des Historismus, 1936, τ. 1 και 2.

3. Διά την Έρμηνευτικήν του Gadamer βλ. B. E. Palmier, Hermeneutics, Evanston 1969, σσ. 162-217.

4. H. - G. Gadamer, Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, Tübingen 1965², σσ. 178 κέξ., 202 κέξ. και 491 κέξ.

5. Ένθ' άνωτ., σσ. 198 κέξ., 209 κέξ., 214 κέξ., 222 κέξ., 234 κέξ. και 244 κέξ.

6. Ένθ' άνωτ., σσ. 222 κέξ. και 342 κέξ.

λόμενον ιστορικόν συνειδέναι και την υπό του πεπερασμένου ανθρώπινου πνεύματος έν χρόνῳ κατανόησιν.

Συμφώνως πρὸς την νεωτέραν φιλοσοφικὴν σκέψιν ιστορία εἶναι ὁ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος τρόπος, διὰ νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτόν. Ὁ Ἑγελος, ὡς ἦδη ἐλέχθη¹, θεωρεῖ την τοῦ κόσμου ιστορίαν ὡς πρόοδον εἰς τὸ συνειδέναι τῆς ἐλευθερίας². Ὁμοίως ὁ Dilthey θεωρῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς ιστορικόν ὄν ἐπρέσβευεν ὅτι οὗτος ὡς ζωὴ, διὰ τῆς ζωῆς γνωρίζει ἐν τῇ ιστορίᾳ ἑαυτόν. Ἡ μετὰ τὸν Ἑγελον διανόησις ἔχει οὐσιαστικῶς ἐγκύψει εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ἡ ιστορία τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ δυνήθῃ νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν καὶ λύσιν.

Τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας γεννηθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐδένα εὔρε μέχρι τοῦδε τρόπον λύσεως ἀναμφισβήτητον καὶ τελεσιδίκον. Ὁ τρόπος βεβαίως ἀντιμετωπίσεως τῆς ιστορίας ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι φιλοσοφικός, ἀλλὰ θεολογικός. Ἡ πίστις τοῦ Διαφωτισμοῦ εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν πρόοδον ἐκλονίσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Ἡ προσπάθεια ἐπίσης ἐρμηνείας βάσει τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἡδυνήθη νὰ συλλάβῃ τὸν καθαρῶς ιστορικόν χαρακτήρα τῆς ιστορίας.

Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαις τοῦ Κ' μ.Χ. αἰῶνος, μετὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον, ἐτέθη εἰς τὸ κέντρον τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος ἡ μεταφυσική. Ἐνῶ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΘ' μ.Χ. αἰῶνος ἐκυριάρχει ἡ φιλοσοφία τοῦ Comte καὶ τῶν νεοκαντιανῶν φιλοσόφων, κατὰ τὸν Κ' μ.Χ. αἰῶνα δεσπόζει τὸ πρόβλημα τῆς ὄντολογίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ φιλοσοφία τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀντιμετωπίζει κατὰ τρόπον διάφορον τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας. Ὁ ΙΘ' μ.Χ. αἰὼν ἐξήταζε τὴν ιστορίαν ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφικῆς, ὡς περιεχόμενον ὑπάτου τινὸς σκοποῦ, ἢ γνωσιοθεωρητικῶς, ἐξ ἐπόψεως μεθόδου καὶ ἐσωτερικῆς δομῆς, ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὰς Geisteswissenschaften. Ἡ ιστορία³, κατὰ τὸν Κ' μ.Χ. αἰῶνα, ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας κυρίως ὄντολογικῶς καὶ ὑπαρξιακῶς.

Ὁ κόσμος σήμερον δὲν νοεῖται ὡς ὁ φυσικὸς κόσμος, ὅστις περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς ὁ ζωτικὸς χῶρος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος εἶναι κατὰ βάσιν ιστορικόν ὄν, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν βιοθεωρίαν καὶ κοσμοθεωρίαν του· δημιουργεῖ τουτέστιν, ἀλλὰ συγχρόνως συνειδητοποιεῖ εἰς τὸ ἑπακρον τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του

1. Βλ. σ. 939.

2. Lasson 8, σ. 40.

3. Βλ. J. Hyppolite, *Figures de la pensée philosophique*, Paris 1971, τ. 2, σσ. 973 - 986.

καί τὰ ἔργα τῶν ἀποφάσεων καὶ τῆς ἐλευθερίας του, τὰ ὅποια χρονικῶς ἐπιτυγχάνει καὶ μεταβάλλει τῇ συνδρομῇ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς.

Ἡ καταδυνάστευσις τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῆς μηχανῆς καὶ ὁ συγκλονισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἐκ τῶν ἐπιπτώσεων τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, τῶν ὁποίων ἡ καταστροφικὴ δύναμις ἐνισχύθη ὑπὸ τῶν μέσων ἀλληλοεξοντώσεως, ἐγέννησαν αἰσθήματα ἀπαισιοδοξίας διὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν τόσον ἐξεθείασε καὶ μετ'ἐνθουσιασμοῦ ἐκήρυξεν ὁ Διαφωτισμός.

Ὁ χαρακτήρ τῆς συγχρόνου ἱστορίας εἶναι τραγικός, διότι ἀποτελεῖ τὴν συνισταμένην τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τῆς σκοτεινῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη καθίσταται τὸ θέατρον τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῆς μοίρας καὶ τῶν ἄνευ νοήματος ὁλοκληρωτικῶν καταστροφῶν, διότι ἐν αὐτῇ δὲν πραγματοποιοῦνται μόνον οἱ σκοποὶ τῆς βουλῆσεως καὶ ἐλευθερίας τῶν λαῶν, ἀλλὰ γίνεται τὸ πεδίον ἐξωτερικεύσεως τῆς ὁμῆς βίας, ἡ ὁποία συχνάκις κατευθύνεται ὑπὸ τῆς ἐσφαλμένης ἰδεολογίας.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἐγκαταλείψας τὴν παραδεισιακὴν ζωὴν ἐν τῇ φύσει ζῇ εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας. Περί τὰ τέλη τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τὸ ἔργον τοῦ Oswald Spengler «*Der Untergang des Abendlandes*» (τ. 1, 1918, τ. 2, 1922), ἐνθα ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὴν ἀπαισιοδοξίαν αὐτοῦ διὰ τὴν τύχην τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς του.

Σήμερον τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας διὰ τὴν ἀνθρωπότητα δὲν εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ἀλλὰ τὸ συνειδέναι τῆς ζωῆς· δὲν εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως, ἀκμῆς καὶ φθορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦ εἶναί του. Ὁ χρόνος ἀφυπνίζει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως, ἡ ὁποία ἐγειρομένη διαμορφώνει τὴν μοῖραν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἐν ἐπignώσει τοῦ πεπρασμένου αὐτοῦ χαρακτηρὸς προσπαθεῖ νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ζωὴν του νόημα. Τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικότητος, τὸ ὁποῖον κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας.

Ὁ Μ. Heidegger¹, κύριος Γερμανὸς ἐκπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως, ἐπηρεασθεὶς ἐκ τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl, τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς τοῦ Dilthey² καὶ τοῦ Yorck³, ἐρμηνεύει τὴν ἱστο-

1. Βλ. Ἰ. Ν. Θεοδωρακοπούλου, Κριτικὴ τῆς ὄντολογίας τοῦ Heidegger, ἐν Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τ. 47 (1972), σσ. 279-287.

2. Διὰ τὴν σχέσιν τοῦ Heidegger πρὸς τὸν Dilthey βλ. SuZ, § 77, σ. 397.

3. Διὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Yorck βλ. SuZ, § 77, σσ. 379-404.

ρίαν¹ καὶ τὴν ἱστορικότητα ἔχων ὡς ἀφετηρίαν τὴν ὕπαρξιν («Existenz») καὶ τὴν χρονικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκκινῶν ὁ φιλόσοφος ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Husserl περὶ συνειδέναί ἐρμηνεύει τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικότητος² τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας («Dasein») κατὰ ριζοσπαστικὸν τρόπον. Ἡ ἱστορικότης, κατὰ τὸν Heidegger, εἶναι ἡ χρονικότης³ τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας. Ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία ἀποτελεῖ τὸν ὀρίζοντα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐρμηνεύεται τὸ εἶναι γενικῶς. Ἡ σημασία τῆς ἱστορικότητος⁴, κατὰ τὸν φιλόσοφον, δὲν κρίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία ἔχει ἱστορίαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἱστορία ἐρείδεται κυρίως ἐπὶ τῆς χρονικότητος καὶ εἴτα ἐπὶ τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας. Τὸ ὄντολογικὸν πρόβλημα τῆς ἱστορίας ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τοῦ Heidegger κατὰ κύριον λόγον ἐξ ἐπόμεως τῆς ὑπάρξεως, διότι τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἶναι ἀνθρωπομέριμνα (Sorge)⁵. Ἡ ἀνθρωπομέριμνα, κατ' αὐτόν, θεμελιούται ἐπὶ τῆς χρονικότητος. Ἐκ τῆς χρονικότητος προκαλεῖται πᾶν γεγονός, τὸ ὁποῖον καθορίζει τὴν ὑπαρξιν ἱστορικῶς. Ἡ «μελλόντικότης» (Zukünftigkei) καὶ τὸ εἶναι πρὸς θάνατον («Sein zum Tode») ⁶, τὸ πεπερασμένον δηλαδὴ τῆς χρονικότητος, εἶναι αἱ ἀδελοὶ αἰτίαι τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας.

Ἡ ριζικὴ ἀντιμετώπισις ὑπὸ τοῦ Heidegger τῆς ἱστορικότητος καὶ τῆς ἱστορίας, βάσει τῆς χρονικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας, αἶρει ἄρδην τὴν μέχρι τοῦδε ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ βιώματος τοῦ Dilthey. Δὲν ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Heidegger τὸ πῶς εἶναι δυνατόν τὸ μεμονωμένον βίωμα νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν ἄλυσιν μιᾶς συναφείας βιωμάτων, ὥστε ἐκ τῆς συναφείας τῆς ζωῆς νὰ κατανοηθῇ ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸν φιλόσοφον ἡ τοιοῦτου εἶδους θεώρησις τῆς ἱστορικότητος καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας. Ἡ συνάφεια τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας, κατὰ τὸν Heidegger, δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας, ὅτε οὗτος ἐμπλέκεται εἰς τὴν ἐγκοσμιότητα («In-der-Welt-sein») ⁷. Βάσει τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφὴς ἡ ὄντολογικὴ θεμελιώσις τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης.

1. Su Z., § 73, σ. 379.

2. Su Z., §§ 72-77, σσ. 372-404. Ὁμοίως βλ. K. Löwith, Heidegger. Denker in dürftiger Zeit, Göttingen 1965³, σσ. 44-71.

3. Su Z., § 72, σσ. 375-376.

4. Su Z., σ. 376.

5. Su Z., § 74, σ. 382.

6. Su Z., σ. 386.

7. Su Z., § 75, σ. 388.

Διὰ τῆς θεμελιώσεως τῆς ἱστορικότητος ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας αἶρει ὁ Heidegger ἐκ θεμελίων τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ἡ ἱστορικὴ σχολή, διότι οὕτω, κατ' αὐτόν, ἡ ἱστορικότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν μὴ ἱστορικότητα ἢ τὴν «ὑπεριστορικότητα», ἀλλὰ θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἡ ἀφετηρία τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν. Βραδύτερον ὁ R. Bultmann ἀκολουθῶν τὴν ὑπερβατικὴν ἀναλυτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας τοῦ Heidegger προσπαθεῖ νὰ ἀμβλύνῃ τὴν ἀντίθεσιν ἱστορίας καὶ δόγματος εἰς τὴν θεολογίαν.

Παρακολουθοῦντες τὴν πορείαν τῆς σκέψεως τοῦ Heidegger διαπιστοῦμεν εἰς τὰ μετὰ τὸ «*Sein und Zeit*» συγγράμματά του διαφοροποιεῖσιν τινα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ σκέψεως. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐξέλιξις τοῦ προβλήματος τοῦ Εἶναι λαμβάνει νέαν τροπὴν. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας ἡλλάξεν ἐκ θεμελίων. Τὸ παρ εἶναι («*Dasein*») τοῦ ἀνθρώπου ἐρμηνεύεται ὑπ' αὐτοῦ βραδύτερον ὡς γεγονὸς τοῦ Εἶναι («*Seinsgeschehen*») καὶ κατανοεῖται ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Εἶναι («*Seinsgeschichte*»). Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Heidegger δὲν ἀναφέρεται πλέον εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς παρουσίαν, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ Εἶναι. Ἀντὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορικότητος χρησιμοποιοεῖ ὁ φιλόσοφος τοὺς ὅρους «τὴ χη» («*Geschick*») ¹ καὶ «ἐπιτηδεότης» («*Geschicklichkeit*») ².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές ὅτι ἡ μεταφυσικὴ θεμελίωσις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγέλου ἐπὶ τοῦ λόγου, καίτοι προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως, ἔσχεν ὡς ἀποτελεσματὴν καθιέρωσιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορικότητος ὡς ὄρων τοῦ συνειδέναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας. Ὁ Heidegger βεβαίως ἡλευθέρωσε τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας ἐκ τῶν ὄντολογικῶν προϋποθέσεων, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Dilthey.

Τὸ Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας, κατὰ τὸν Heidegger, δὲν κεῖται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παρενρσεως, ὡς τὰ ἀντικείμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' εἶναι τι πλέον ἐπισφαλές αὐτῶν καὶ εὐμετάβολον. Ἡ ἱστορικότης, ἥτις πρωτογενῶς εἶναι χρονικότης, ὅποτελεῖ τὸ ἀληθές Εἶναι. Κατὰ τὸν M. Heidegger ὁ ἱστορικὸς λόγος ὑπάρχει, διότι ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία εἶναι τι φύσει χρονικὸν καὶ ἱστορικόν. Οὕτως ἐρμηνεύεται ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κόσμον. Ἡ ἱστορία ἐκφρά-

1. Su Z, σ. 384.

2. Βραδύτερον εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Die Kehre*» ὁ Heidegger ὁμιλεῖ περὶ «*Wesensgeschichte des Seins*», «*das Geschickliche im Geschick*», «*Geschick des Seins*», «*Seinsgeschichte*» (*Die Technik und die Kehre*, Pfullingen 1962², σσ. 37-38).

ζει αὐτὸ τὸ ὅποῖον ὑπῆρξαμεν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἴμεθα τώρα. Ἡ ἱστορικότης νοουμένη ὡς τρόπος τοῦ εἶναι περιβάλλει ἀνθρώπους, θεσμούς, πολιτείας, ἐκκλησίαν, δίκαιον, τέχνην καὶ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Heidegger, δὲν πραγματοποιεῖται ἐν κόσμῳ, διότι αὐτὴ εἶναι ὁ κόσμος· αὐτὴ εἶναι τὸ εἶναι, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναφαίνεται ἡ ἐκάστοτε πραγματικότης.

Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν Heidegger — ὅστις προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸν χρόνον ἐκ τοῦ χρόνου — εἶναι γεγονὸς ἐκδηλούμενον ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ («Wahrheitsgeschehen»). Ἐνῶ, κατὰ τὸν Ἑγελον, τὸ πνεῦμα ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἐξελίσσεται ἐν χρόνῳ καὶ νὰ φωτίζεται περισσότερον ὑπὸ τῆς ἀληθείας, ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Heidegger, ἡ ἀλήθεια ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποκρύπτεται.

Ἡ πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Heidegger φιλοσοφία, ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τοῦ νοῦ καὶ τῆς νοήσεως, ὅπου ὑπάρχει ταύτισις νοήσεως καὶ ὄντος, ἐνῶ ἡ πλάνη εὐρίσκεται εἰς τὴν κρίσιν καὶ οὐχὶ εἰς τὰ πράγματα. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Heidegger τὸ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτονται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν χρόνῳ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐνῶ συγχρόνως ἀποκρύπτονται. Τὸ ἱστορικὸν εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια ἐμφανίζονται ἐν χρόνῳ, καίτοι ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποφεύγουν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀποκάλυψιν τῶν.

Ἡ ἱστορία εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Heidegger παρουσιάζεται αἰφνιδιαστικῶς ὡς τύχη («Geschick») διαμορφουμένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι· εἶναι χαρισματικὴ τύχη («Schickung»). Ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι κατ' οὐσίαν γεγονὸς τῆς ἀληθείας («Wahrheitsgeschehen») τῆς ἱστορίας τοῦ εἶναι («Seinsgeschichte»).

Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Heidegger, δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸν παρευρισκόμενον λίθον· δὲν ζῇ ἀπλῶς, ὡς τὰ λοιπὰ ζῷα, ἀλλ' εἶναι ὃν ὑπάρχον ἐν «ὄντοϊστορικῇ» ὑπάρξει. Ὁ ἄνθρωπος ὡς παρουσία προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν φιλόσοφον, δὲν ἔχει ὑπερχρονικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' εἶναι τὸ ἐν τῇ ἱστορικότητι τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας ἀποκαλυφθὲν ὄν.

Ὁ Heidegger εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Sein und Zeit*» ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ὄντολογίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας· ἐπιδιώκει νὰ καταδείξῃ ὅτι ἔργον ἀποκλειστικὸν τῆς ὑπάρξεως εἶναι νὰ κατανοῇ τὸ εἶναι καὶ ὅτι ἡ ὄντολογικὴ ἀλήθεια ἐκδηλοῦται εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ὑπάρξεως, διὰ τὸν λόγον αὐτὸν προβαίνει ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν «*existen-*

tiale Analytik»¹. 'Ο κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθὲν νόημα ζωῆς, καὶ ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτονται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας ἀποκαλύψεως τοῦ ὄντος. 'Ὡς λέγει ὁ φιλόσοφος «Wahrheit gibt es nur, sofern und solange Dasein ist»².

Τὴν κατανόησιν («verstehen») ὁ Heidegger δὲν τὴν στηρίζει ἐπὶ τοῦ βιώματος καὶ τῆς ζωῆς, ὡς ὁ Dilthey, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ σχεδιάζειν («entwerfen»)³ τῆς ὑπάρξεως διὰ τῆς ἀνθρωπομερίμνης τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἀρχή, κατὰ ταῦτα, τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας δὲν θεμελιούται, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὀντολογία, ἐπὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας. Συνεπῶς ἡ αἰτία καὶ ἡ πηγὴ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος δὲν εἶναι ἡ αἰωνιότης, ἀλλ' ὁ χρόνος.

'Ο K. Jaspers χωρεῖ ἔτι περαιτέρω τοῦ Heidegger. 'Ο Jaspers ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀνθρώπον ὡς τὴν θαρραλέαν ἱστορικὴν ὑπαρξιν, ἡ ὁποία στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τελειοῦται διὰ τῆς ἀγωνίας. 'Ο Heidegger δὲν ποιεῖται μνησίαν τῆς αἰτίας τοῦ κόσμου, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸ «Εἶναι πρὸς θάνατον» καὶ τὸ μηδὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀληθείας. 'Ο Jaspers διὰ τῆς ἀγωνίας δὲν συναντᾷ τὸ μηδέν, ἀλλὰ τὴν θεότητα, τὴν «πραγματικότητα ἃνευ δυνατότητος»⁴, ἡ ὁποία ἴσταται ὑπεράνω πάσης ἀποφάσεως.

Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Jaspers ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὅρος τῆς δυνατότητος τῆς ὑπάρξεως, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν πρέπει νὰ καθίσταται ἀντικείμενον τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο φιλόσοφος καταπολεμῶν τὸν ἀθεϊσμόν τοῦ Nietzsche ἐπιστρέφει εἰς τὴν μεταφυσικὴν θεολογίαν. Οὗτος παραδέχεται πρὸς τούτοις τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γνῶσιν τοῦ Θεοῦ μέσῳ τοῦ φωτισμοῦ («Erhellung») τῆς ὑπάρξεως, ὅτε ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ἀποκρυπτογραφῇ τὴν οὐσίαν τῆς ὑπερβατικότητος («Transzendenz»). Πᾶς σκεπτόμενος, κατὰ τὸν Jaspers, καὶ εὐρισκόμενος εἰς «ἐπικοινωνίαν» («Kommunikation»)⁵ μετὰ τῶν συνανθρώπων αὐτοῦ γνωρίζει τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ὡς δῶρον τῆς ὑπερβατικότητος⁶· εἰς πᾶν ὑπαρκτὸν καὶ δεδομένον συναντᾷ τὴν γλῶσσαν τῆς ὑπερβατικότητος, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ὑπαρξιν.

1. Βλ. Su Z. §§ 4, 5, 9, 10, 25, 28, 39, 63, 66, 83.

2. Su Z, § 44c, σ. 226.

3. Su Z, § 32, σ. 148 καὶ § 68a, σ. 336.

4. Βλ. Karl Jaspers, Philosophie, Berlin 1956, τ. 2, σσ. 377 κέξ, καὶ τ. 3, σσ. 33 κέξ.

5. "Ενθ' ἀνωτ., τ. 2, σ. 58.

6. "Ενθ' ἀνωτ., σσ. 196-200.

Ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως χρησιμοποιεῖται συχνάκις ἡ ἐννοια τῆς καταστάσεως (Situation). Αὕτη ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ πεπερασμένου καὶ ἱστορικῶς περιορισμένου. Ἡ ἀποδοχὴ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τῆς ἐννοίας τῆς καταστάσεως τροποποιεῖ ἄρδην τὸ πρόβλημα τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Πᾶσα ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ὡς γνωστόν, προσπαθεῖ νὰ ὑψώσῃ τὴν ἀμεθόδευτον γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη διὰ τοῦ πειράματος ἐπαληθεύει τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν ἀρχῶν καὶ συμπερασμάτων αὐτῆς. Ἡ χρῆσις τῆς ἐννοίας τῆς καταστάσεως εἰς τὰ θέματα τῆς ἱστορικῆς γνώσεως σημαίνει ὅτι αὕτη δημιουργεῖ τὴν ἀνάλογον προοπτικὴν καὶ τὸν ἱστορικὸν ὀρίζοντα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀναφαίνονται τὰ πράγματα ἐν τῇ ἱστορικότητι, οὐχὶ βεβαίως εἰκὴ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ ἐσωτερικὴν τινα ἀναγκαιότητα. Αἱ διανοιγόμεναι ἱστορικαὶ προοπτικαί, ἐνθα ἐκδηλοῦνται τὰ πράγματα, δὲν γεννῶνται, κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς θεωρίας ταύτης, ἐξ ἀδυναμίας θεωρήσεως τῆς ἀπολύτου ἀληθείας ὑπὸ τινος ἐποχῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι καὶ ἡ κατανόησις αὐτοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς διάκρισις τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς νοήσεως· δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς δύο στοιχεῖα διακρινόμενα ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν ἀπὸ κοινοῦ τὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορίας.

Ὁ Jaspers εἰσάγει τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικότητος ὡς κατὰστασιν (Situation) καὶ δὴ ὀριακὴν κατάστασιν. Ἱστορικότης, κατ' αὐτόν, σημαίνει ἐνωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑπάρξεως¹. Ζῶν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὀριακὴν κατάστασιν, ὡς εἶναι ὁ θάνατος, ὁ πόνος, ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἐνοχί², εὐρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ ἱστορικότητος καὶ ὑπερβατικότητος³.

Συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εὐρίσκεται πάντοτε ἐν καταστάσει ἐντὸς τοῦ ὄντος, ὑπὸ τὰς προοπτικὰς τοῦ ἐκάστοτε παρόντος. Πέρα ὅμως τοῦτου ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις εἶναι προσδεδεμένη γλωσσικῶς, ἠθικῶς καὶ πολιτιστικῶς εἰς μίαν κοινότητα· προσανατολίζεται εἰς τὴν γλῶσσαν ὠρισμένης ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἡ ὁποία ὀνοματοθετεῖ κατὰ τὸν ἴδιον αὐτῆς τρόπον τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς περὶ τῶν διαφορῶν πραγμάτων⁴.

1. Karl Jaspers, Philosophie, Berlin 1956, τ. 2, σσ. 122-126.

2. "Ενθ" ἀνωτ., σσ. 220-249.

3. "Ενθ" ἀνωτ., σ. 204.

4. W. von Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprach-

Κατὰ τὸν Ἑγελον ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία ἀποτελεῖ τὴν πλήρη νοήματος ἐξελικτικὴν πορείαν τοῦ πνεύματος, ἔνεκα τούτου ὧριζεν ὁ φιλόσοφος τὸ ἀληθές ὡς ὅλον¹, συνιστάμενον ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ἀληθείας μιᾶς ἐποχῆς. Οὗτος πρὸς τούτοις ἐθεώρει τὴν νόησιν τοῦ ἀληθοῦς ὡς τὴν διαλεκτικὴν συμφιλίωσιν τῶν ἀντιφατικῶν στοιχείων τοῦ ὅλου καὶ τὴν μεταφυσικὴν ὡς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀπολύτου διαλεκτικοῦ συστήματος τοῦ ἐξελισσομένου κόσμου. Ἀντιθέτως ὁ Heidegger καὶ ὁ Jaspers δὲν πιστεύουν εἰς τι τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Jaspers ἰδιαίτερος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Heidegger — ὁ ὅποιος ἀτενίζει τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ ἄγχους ἐνώπιον τοῦ μηδενὸς καὶ ἐκ τῆς προοπτικῆς τοῦ μέλλοντος — ἐξαρτᾷ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ἐκ τοῦ ἐπείκεινα, τοῦ Θεοῦ.

Ἐνῶ, κατὰ τὸν Ἑγελον, δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀλήθεια εἰς τὸ μερικόν, ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Nietzsche, ἡ ἀλήθεια ἐμπεριέχει τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὴν ζωὴν πλάνην², ἡ ὁποία παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα. Ὁμοίως, κατὰ τὸν Heidegger, ὑφίσταται εἰδός τι πλάνης³ εἰς τὴν φύσιν τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ὄντος. Ἡ ὑπαρξίς ὁμως τῆς πλάνης αὐτῆς δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ἐσφαλμένον τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ εἶναι. Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας δὲν ἀποκαλύπτεται πᾶσα ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ἀνθίσταται ἐν τῇ ἐκδηλώσει κρυπτομένη ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ἀναφαινομένη ἐν χρόνῳ ἀλήθεια θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Heidegger, ὡς δωρεὰ ἄνωθεν πεμπομένη, καθισταμένη δὲ πρόδηλος, ἀναλόγως τῆς ἐπιτηδεύτητος ἢ μὴ ἀποκαλύψεως τῆς ἐν χρόνῳ. Οὕτως, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, ἡ ἀλήθεια ἀποτελεῖ τὴν ἀποστολὴν καὶ μοῖραν τοῦ εἶναι ἐν χρόνῳ, ἡ δὲ ἱστορία εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας.

Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου τοῦ Ἑγέλου ὁ Heidegger ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν χρόνῳ ἀληθείας⁴. Ὅπως τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Ἑγελον, ἐκδηλοῦται εἰς ἐποχὴν τινα, οὕτω, κατὰ τὸν Heidegger, τὸ εἶναι ἔχει τὴν τύχην (αἰ *Geschick*), τὴν ἐπιτηδεύτητα, νὰ ἐμφανίζεται ἐν χρόνῳ. Ἡ σκέψις, ἡ στοχαζομένη τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποκαλυπτόμενον εἶναι, συμπίπτει, κατὰ τὸν Heidegger, πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν

baus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts, ἐν Werke, (ἐκδ. Α. Flitner καὶ Κ. Kiel), τ. 3, Schriften zur Sprachphilosophie, Darmstadt 1969, σ. 434.

1. Hegel 2, σ. 24· Hegel 11, σ. 119.

2. Fr. Nietzsche, Nachgelassene Werke, (ἐκδ. Ε. καὶ Α. Horneffer), Leipzig 1919, τ. 12, σσ. 23-24.

3. M. Heidegger, Vom Wesen der Wahrheit, Frankfurt 1943, σσ. 22-25, ἰδίᾳ σ. 23.

4. Περὶ αἰωνίου ἀληθείας εἰς Heidegger βλ. SuZ, § 44, σσ. 228 κέξ.

τοῦ Ἑγέλου. Ἡ ἱστορία ὡς *Geschichte* καὶ οὐχὶ ὡς *Historie* εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον τῆς ὑπάρξεως, ἡ τύχη ἐκ τοῦ εἶναι ¹, ὡς τι ἐξ ἐκείνου ἐκπορευόμενον ² καὶ πεμπόμενον («*Schickung*») ³. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ φιλόσοφος, καίτοι ἀπορρίπτει τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἑγέλου, ἐν τούτοις εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ διδασκαλία του ὁμοιάζει πρὸς τὴν θεωρίαν ἐκείνου περὶ τῆς ἱστορίας ὡς ἐξελιξέως τοῦ πνεύματος ἐν χρόνῳ. Ἐκ τῆς δοξασίας αὐτῆς τοῦ Heidegger διαπιστοῦται ὅτι οὗτος ταυτίζει τὴν οὐσίαν («*Wesen*») τοῦ Ἑγέλου πρὸς τὴν ἱστορίαν, χωρὶς νὰ διακρίνῃ τὸ ἀπόλυτον ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ καὶ πεπερασμένου, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἐπιλύει τὰ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τεθέντα προβλήματα τοῦ ἱστορικοῦ συνειδέειν. Ἡ ἱστορικότης, ὡς ἐννοεῖ αὐτὴν ὁ Heidegger, εἶναι ἐντελὴς ἀνιστορικὴ, διότι δὲν ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἱστορικῶς ἀπροσδιορίστου εἶναι ⁴ τῆς ἀνθρωπίνης παρουσίας.

(ε') *Μεταφυσικὴ καὶ Ἱστορία*

Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἢ μὴ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν μεταφυσικὴν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὁ χρόνος τῆς ἱστορίας εἶναι κυκλικός, ὡς ἡ φορὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς φύσεως. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, ἡ κίνησις τῆς ἱστορίας εἶναι εὐθύγραμμος κατευθυνομένη πρὸς τὸ μέλλον.

Ἡ ἱστορία, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀποτελεῖ παρακμαστικὴν ἔκφανσιν καὶ ἀπόκλισιν ἐκ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ εἶναι, τῆς οὐσίας καὶ τάξεως τῆς φύσεως. Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι τι τυχαῖον καὶ ἐπὶ μέρους ⁵ γεγονός. Ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἀποτελεῖ πῶσιν ἐκ τοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὅπου κυριαρχεῖ ὁ λόγος. Πρὸς τὴν ἀέναον κυκλικὴν κίνησιν ⁶ τοῦ κόσμου ὁμοιάζουν αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους καὶ αἱ ἡλικίαι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὕτως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀτενίζουν τὰ πολιτικά φαινόμενα καὶ τὰς ἐξελιξίεις τῶν διαφόρων πολιτειῶν. Ὁ Πλάτων, ὁραματιζόμενος τὴν ἀρίστην πο-

1. M. Heidegger, *Die Technik und die Kehre*, Pfullingen 1962², σσ. 37-38.

2. Τοῦ αὐτοῦ, *Der Satz vom Grund*, Pfullingen 1957, σ. 143.

3. Τοῦ αὐτοῦ, *Die Technik und die Kehre*, σσ. 37-38.

4. K. Löwith, Heidegger. *Denker in dürftiger Zeit*, Göttingen 1965³, σ. 69.

5. Ἀριστ. Περὶ Ποιητ. 9, 1451 β5: «διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει».

6. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Α8, 1074 β 1 κέξ.

λιτεΐαν, θέτει αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχὴν¹. Ἐξ αὐτῆς προέρχονται βραδύτερον ὀρισμένοι παρεκβατικά πολιτεῖαι οὐχὶ κατὰ ἱστορικὴν ἀνάγκην καὶ ἐξέλιξιν, ἀλλ' ὡς κλασσικαὶ μορφαὶ συνεχῶς ἀνακυκλούμεναι². Οὕτως ἀκριβῶς ἐξετάζει τὴν ἀλλαγὴν τῶν πολιτειῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ὁ Ἕλληνας ἐκλαμβάνει τὴν ἱστορίαν ὡς τι τυχαῖον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ αἰώνιον εἶναι τῆς φύσεως καὶ τὸν λόγον. Ἡ ἔννοια τῆς προόδου δὲν ὑφίσταται, κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ φύσεως καὶ ἱστορίας, ἀλλὰ μεταξὺ φύσεως καὶ τέχνης, μεταξὺ φύσεως καὶ μιμήσεως.

Ὁ Ἀριστοτέλης περιφρονεῖ τὴν ἱστορίαν. Ὁ μέγας οὗτος φιλόσοφος ἀσχοληθεὶς περὶ πολλὰ καὶ διάφορα, συγγράψας δὲ ἔργα κλασσικὰ περὶ οὐρανοῦ, ζώων καὶ φυτῶν, φυσικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, ρητορικῆς καὶ ποιητικῆς, οὐδὲν ἔργον συνέθεσε περὶ ἱστορίας, καίτοι διετέλεσε διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Οἱ Ἕλληνες ἀνεξήτησαν τὸν λόγον τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου καὶ οὐχί, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοί, τὸν σωτήρα τοῦ ἀνθρώπου ἢ, ὡς ὁ Ἑγελος, τὸν τελικὸν σκοπὸν καὶ τὸ νόημα τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστῆμη εἶναι «ἀμεθοδευτος ὕλη»³, ὡς γεγονὸς δὲ δὲν ἐκφράζει τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἀνάγεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πολιτικοῦ συμβάντος, τῆς πολιτικῆς ἀλλαγῆς. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἐν γένει τὴν ἱστορίαν ὡς ἔργον τῶν συγγραφέων τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, διότι αὕτη ἀναφέρεται εἰς γεγονότα τυχαῖα καὶ μεταβλητά, μὴ καθιστάμενα ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς καὶ οὐσιαστικῆς γνώσεως.

Ὁ χρόνος εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι εὐθύγραμμος κατευθυνόμενος πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ προσδίδει ἰδιαίτερον νόημα εἰς ἐκάστην στιγμήν τοῦ χρόνου, ἡ ὁποία ἔχει μοναδικὴν καὶ ἀνεπανάληπτον ἀξίαν. Ὁ θεῖος Λόγος ἐνσαρκωθεὶς εἰσέρχεται εἰς τὴν χρονικότητα. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ συνδέεται τὸ αἰώνιον μετὰ τοῦ χρονικοῦ οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ πλατωνικοῦ «ἐξαιφνης», ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ἐκ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπηρεασμένη ἡ νεωτέρα καὶ ἡ σύγχρονος φιλοσοφία—καὶ ὅταν εἰσέτι ἐκφράζη τὸν σκεπτικισμὸν τῆς ἐναντι τοῦ Θεοῦ—ἀναζητεῖ εἰς τὸ τυχαῖον καὶ ἀπᾶς ἐν χρόνῳ γινόμενον τὸ ἀληθὺς ὄν.

Ὁ Πλάτων, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν του διαιρεῖ τὸν κόσμον εἰς δύο μέρη, τὸν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν κόσμον. Ἡ διαίρεσις αὕτη παραμένει κλασσικὴ καὶ ἐπηρεάζει τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφίαν. Ὁ αἰσθητὸς

1. Πλάτ. Πολιτ. Η, 543a-569c· Νόμ. Γ, 693d κέξ.

2. Ἀριστ. Πολιτ. Ε 12, 1316 a1-β27. Πολυβ. Ἱστοριῶν Ζ, 5-9.

3. Βλ. Σέξτ. Ἐμπεϊρ., Πρὸς Μαθηματικούς, Imm. Bekker, Α 254.

κόσμος, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι αἰώνιος, ὡς ἐξαρτώμενος ὁμως ἐκ τοῦ νοητοῦ τόπου τῶν ιδεῶν εἶναι «εἰκὼν τοῦ νοητοῦ θεοῦ αἰσθητός»¹. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, καίτοι δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ χρόνου, εὐρίσκεται ἐν χρόνῳ. Ὁ κόσμος μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὁ κόσμος τῆς φύσεως καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, συντεθεὶς ἐκ τῶν δύο κόσμων, τοῦ τε νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, εἶναι τι «μεικτόν»². ἀποτελεῖ «μεῖξις» τοῦ αἰωνίου εἶναι τῶν ιδεῶν καὶ τοῦ χρονικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ψυχὴ ὡς «μεταξύ»³, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κοινωνεῖ τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ψυχὴ ὡς λογικὴ ἐνότης ὑψουμένη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοῦ θεᾶται τὰς ιδέας, στρεφομένη δὲ πρὸς τὰ πολλά, τὰ αἰσθητά, λησμονεῖ τὴν λογικὴν αὐτῆς ἀρχήν. Καθ' ὅμοιον τρόπον ὁ Ἑγελος ἐκφράζεται περὶ τῆς ἐν χρόνῳ ἐμφανίσεως τοῦ πνεύματος, λέγων ὅτι αὐτὸ ἐξίσταται⁴ ἑαυτοῦ καὶ ὅτι ἐν τῇ οὐδενείᾳ αὐτοῦ χρονοῦται.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ὑπάρχει τὸ «ἀίδιον», «ἀεὶ ὄν» καὶ «ὄντως ὄν», ἀντιθέτως εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τὴν εἰκόνα⁵ τοῦ νοητοῦ, ὑπάρχουν τὰ πολλά, τὰ ὅποια κοινωνοῦν τῆς μᾶς ιδέας. Τὴν σχέσιν τῶν πολλῶν αἰσθητῶν πρὸς τὴν μίαν ιδέαν διὰ τῆς μεθεξέως ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Διάλογον αὐτοῦ «Παρμενίδης». Ὁ φιλόσοφος, καίτοι δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ ἀχρόνου εἰς τὸ χρονικὸν καὶ τῆς χρονώσεως τοῦ αἰωνίου, ἐν τούτοις ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «ἐξ αἰφνης»⁶ καὶ τῆς μεταβολῆς, ὅτε τὸ εἶναι μεταβάλλεται εἰς γίνεσθαι καὶ τὸ ἐν εἰς πολλά αἰσθητά, δηλαδὴ τὸ «ὄν γιγνόμενον»⁷. Ἡ μετάβασις ὁμως, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τοῦ ἐνὸς εἰς τὰ πολλά αἰσθητά καὶ τοῦ αἰῶνος εἰς τὸν χρόνον δὲν ἐπιτελεῖται ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἀχρόνως⁸.

Ἐνθ' τὰ «ὄντα γιγνόμενα», κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἔχουν ὡς τόπον αὐτῶν τὴν γῆν⁹, αἱ ιδέαι ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ νοητοῦ τό-

1. Πλάτ. Τίμ. 92 c7.

2. Πλάτ. Φίληβ. 25b 5-6.

3. Πλάτ. Συμπ. 202 a3.

4. G. W. F. Hegel, Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundrisse, (ἐκδ. G. Lasson), ἐν Sämtliche Werke, Stuttgart 1968⁴, τ. 6. § 201, σσ. 154-155.

5. Πλάτ. Τίμ. 37 d 5-7.

6. Πλάτ. Παρμ. 156d. Διὰ τὸν θύραθεν νοῦν τοῦ Ἀριστοτέλους βλ. ἔργον αὐτοῦ Περὶ ζώων γενέσε. B3, 736 β 27-28.

7. Πλάτ. Παρμ. 156 b 4-5.

8. Πλάτ. Παρμ. 156d 6-e1.

9. Πλάτ. Συμπ. 211 a8.

που¹, ὑπεράνω δὲ αὐτῶν εἰς τὸν «ὕπερουράνιον τόπον»² εὐρίσκεται τὸ «ἀγαθόν», τὸ ὅποιον εἶναι εἶδος τῶν εἰδῶν καὶ ὑπερέχει αὐτῶν «πρεσβεῖα καὶ δυνάμει»³. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἀναμνήσεως⁴ ἀνάγεται ἐκ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰς ἰδέας. Ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλείπων τὴν Μνημοσύνην⁵ καὶ τὴν ἱστορίαν εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν συλλαμβάνει «ἐξαίφνης»⁶ τὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία ἀναδύεται εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὡς αἴφνιδια καὶ στιγμιαία εἰσβολὴ τοῦ αἰωνίου εἰς τὸ χρονικόν.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καίτοι ὁ χρόνος λαμβάνεται ἀντικειμενικῶς ἐκ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ ὀρίζεται ὡς «ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον»⁷, ἐν τούτοις ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ κρίνεται ἐκ τῆς παρουσίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ⁸. Ὁ Πλωτῖνος ἐπίσης ἀναλύει εἰς εἰδικὴν πραγματείαν⁹ τὴν σχέσιν αἰῶνος καὶ χρόνου. Ὁ χρόνος, κατ' αὐτόν, εἶναι ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς.

Μνημειώδης παραμένει ἡ ἑρμηνεία τοῦ χρόνου ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἑξομολογήσεις»¹⁰, τὴν ὁποίαν θεωροῦν ἀξίαν συζητήσεως ὁ Husserl¹¹ καὶ ὁ Heidegger¹². Ὁ Αὐγουστίνος τέμνει τὸν χρόνον εἰς παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον¹³. Ἡ ψυχὴ ἀτενίζει τὸ παρελθόν διὰ τῆς ἀναμνήσεως (memoria)¹⁴ ὡς οὐκέτι καὶ τὸ μέλλον διὰ τῆς προσδοκίας¹⁵ ὡς οὐπω. Διὰ τῆς ἀναμνήσεως καθίσταται τὸ παρελθόν ἐν τῇ ψυχῇ «praesens de praeteritis»¹⁶, διὰ τῆς προσδοκίας

1. Πλάτ. Τιμ. 37 c κέξ.

2. Πλάτ. Φαῖδρ. 247 c3.

3. Πλάτ. Πολιτ. ζ', 509 b 9-10.

4. Πλάτ. Φαῖδρ. 249 c1-5.

5. Πλάτ. Θεαίτ. 191 d.

6. Πλάτ. Παρμ. 156 d.

7. Ἀριστ. Φυσ. Δ11, 219 β2' 13, 222 α10 κέξ.

8. Ἀριστ. Φυσ. Δ14, 223 α 25-29.

9. Πλωτ. Ἐνν. III, 7. Πρβλ. Δ. Ν. Κούτρα, Αἰὼν καὶ χρόνος κατὰ Πλωτῖνον, ἐν Ἀθηνῶν, τ. ΞΘ' (1967), σσ. 141-156, ἰδίᾳ σσ. 147 καὶ 153.

10. August. Conf., (ἐκδ. W. Watts), XI, 14 κέξ.

11. Edmund Husserl, Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917), ἐν Husserliana, Den Haag 1966, τ. 10, σσ. 3 καὶ 19 κέξ.

12. Su Z., § 81, σ. 427.

13. August. Conf., XI, 20.

14. Αὐτόθι.

15. August. Conf., XI, 28.

16. August. Conf., XI, 20.

τὸ μέλλον «*praesens de futuris*». Τὸ παρελθὸν εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν *re-tentio*, τὸ μέλλον *protentio*. Τὸ παρὸν ἐν τῇ ψυχῇ ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου διὰ τῆς «*attentio*» ὡς «*praesens de praesentis*»¹. Οὕτως ἡ *re-tentio* μετὰ τῆς *protentio* καὶ τῆς *attentio* δημιουργοῦν ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἐνότητα τῆς *intentio*². Διὰ τῆς *intentio*, ἡ ὁποία συμβαίνει εἰς τὸν νοῦν (*mens*), ἐνθα παρατηρεῖται ἡ ὀξύτης αὐτοῦ, ἡ «*acies mentis*»³, πραγματοποιεῖται ὁ φωτισμός (*illuminatio*), ἡ εἰσβολὴ τοῦ αἰωνίου εἰς τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον βιοῖ ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ ἱστορία δημιουργεῖ τὸν χρόνον μὴ φθειρομένη ὑπ' αὐτοῦ⁴. Ὁ χρόνος εἶναι ὁ ὅρος δυνατότητος τῆς ἱστορίας, διότι οὗτος δὲ κεῖται ἐν χώρῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant ὁ χρόνος εὐρίσκεται εἰς πλεονεκτικωτέραν θέσιν ἐναντι τοῦ χώρου. Ὁ χώρος ὡς ἐκτατικός εἶναι πάντοτε ἐντατικός. Ὁ χρόνος εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐντατικός, πρέπει δὲ νὰ εἶναι ἐκτατικός εἰς τὴν «*σύνθεσιν*». Ὁμιλῶν ὁ Kant περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὸν χρόνον, ὑπάγει ταύτην εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐννοίαν τῆς αἰτιότητος⁵. Ὁ φιλόσοφος διακρίνει τὴν φυσικὴν αἰτιότητα ἀπὸ τὴν αἰτιότητα τὴν ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν ἔργων τῆς ἐλευθερίας. Οὗτος θεωρεῖ τὴν ἐλευθερίαν πάντοτε ὡς αἰτίαν καὶ οὐχὶ ὡς αἰτιατόν, διότι ἄλλως αὕτη θὰ ἦτο ἀποτέλεσμα ἄλλης αἰτίας. Ἡ ἐλευθερία, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Kant, εἶναι τι οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτῆς προερχόμενον τελεῖ ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ χρόνου. Ἡ ἐλευθερία θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰσβολὴ τοῦ νοητοῦ κόσμου εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ὡς εἰσπήδησις τοῦ ἀσυνεχοῦς καὶ νέου εἰς τὸ συνεχές καὶ οὐχὶ νέον, ὡς εἶναι ἡ φύσις.

Κατὰ τὸν Kant ὁ χώρος⁶ καὶ ὁ χρόνος⁷ εἶναι σί a priori μορφαὶ τῆς ἐποπτείας τῶν αἰσθήσεων. Ὁ νοῦς (*Vernunft*), κατ' αὐτόν, κεῖται εἰς τὸ αἰώνιον, τὸ αἰσθάνεσθαι (*Sinnlichkeit*) ἐν τῇ χρονικότητι καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὁ σχηματισμός (*Schematismus*)⁸. Ἡ φαντασία⁹ ὡσαύτως ἔχει διπλοῦν χαρακτῆρα· ἀναφέρεται εἰς τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ συγχρόνως

1. Αὐτόθι.

2. August. Conf., XI, 27.

3. August. Conf., VI, 4 καὶ XI, 19.

4. Βλ. J. Chai x - R u y, Saint Augustin. Temps et histoire, Paris 1956, σσ. 73-90.

5. K a n t, Kr. r. V. (= I m m. K a n t, Kritik der reinen Vernunft, (ἐκδ. R. Schmidt), Hamburg 1956), B29 κέξ., B480 κέξ. καὶ B828.

6. K a n t, Kr. r. V., A 26.

7. K a n t, Kr. r. V., A 34 καὶ A 39.

8. K a n t, Kr. r. V., B 137-147.

9. K a n t, Kr. r. V., A 124 κέξ.

αυτενεργεί, έχει δηλαδή ιδιώματα τοῦ νοῦ καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἡ φαντασία τοῦ Kant μεσολαβεῖ μεταξύ νοῦ καὶ αἰσθάνεσθαι¹. Ὁ χρόνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant ἀποτελεῖ τυπικὸν σχῆμα. Ὡς *intuitus purus*² καὶ μορφή τῆς ἐποπτείας εἶναι ἐντελῶς οὐδέτερος, ἀναφερόμενος κυρίως εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Ἑγελον, τὸ πνεῦμα εὐρίσκεται εἰς οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὸν χρόνον. Ὁ χρόνος, κατ' αὐτόν, εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ ἐξωτερίκευσις τοῦ πνεύματος καὶ ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Τὸ πνεῦμα ἐμφανιζόμενον ἐν χρόνῳ πληροῦται. Ὁ χρόνος ὡς μὴ ὄν³ αἶρεται ὑπὸ τοῦ αἰωνίου πνεύματος. Ὁ χρόνος⁴, κατὰ τὸν Ἑγελον, εἶναι ἡ μοῖρα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδήριτος ἀνάγκη, ἡ ὁποία ὥθει τὸ πνεῦμα διὰ τῆς εἰσόδου του εἰς αὐτόν χάριν τῆς τελειώσεως.

Τὸ ἀληθές, κατὰ τὸν Ἑγελον, εἶναι αἰώνιον⁵ καὶ συγχρόνως τι ὅλον, οὐχὶ ἐπὶ μέρους καὶ μερικόν. Τὸ πνεῦμα⁶, καίτοι εἰσέρχεται εἰς τὸν χρόνον, δὲν εἶναι χρονικόν· εἶναι τὸ αἰώνιον παρὲν καὶ ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ὅλου ἐν τῷ πνεύματι. Τοιοῦτοτρόπως τὸ αἰώνιον ἀποτελεῖ τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τοῦ χρόνου. Ὁ φιλόσοφος συνέλαβε τὸν χρόνον τῆς ἱστορίας οὐχὶ κοσμολογικῶς, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων οὔτε ὡς ὁ Αὐγουστίνος ἐκ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ αἰωνίως παρόντος πνεύματος, ὅπερ ἐκδηλοῦται ἐν χρόνῳ, χωρὶς νὰ γίνεταί πεπερασμένον καὶ χρονικόν⁷. Ὁ Ἑγελος εἶναι ὁ φιλόσοφος, ὅστις κατ' ἐξοχὴν ἐπεδίωξε νὰ συλλάβῃ τὸ ἀπόλυτον, αἰωνίως παρὸν εἶναι ὡς ὅλον. Οὗτος ἐπεχείρησεν ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κοσμολόγοι, οἵτινες προσελάθησαν νὰ συλλάβουν αὐτὸ τὸ ἐν, τὸ συνέχον τὰ πάντα. Κατὰ τὸν ἀνωτέρω Γερμανὸν φιλόσοφον αὐτὸ τὸ ὅλον δὲν εἶναι τὸ Σύμπαν τῶν Προσωκρατικῶν, ἀλλὰ τὸ ἐνεργόν⁸ καὶ δημιουργικὸν πνεῦμα τοῦ κόσμου, τὸ ἐμφανιζόμενον εἰς τὴν τοῦ κόσμου ἱστορίαν.

Οὐδεὶς μετὰ τὸν Ἑγελον ἐπίστευσε εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου

1. M. Heidegger, Kant und das Problem der Metaphysik, Frankfurt 1965, σσ. 119 κέξ.

2. Διὰ τὸν χρόνον εἰς τὸν Kant βλ. Kr. r. V., A 32, A34 καὶ A39.

3. Lasson 8, σσ. 133 καὶ 161.

4. Hegel 2, σ. 613.

5. Lasson 8, σ. 21.

6. G. W. Fr. Hegel, System der Philosophie, (ἐκδ. H. Glockner), ἐν Sämtliche Werke, Stuttgart-Bad Cannstatt 1965⁴, τ. 9, § 258, σσ. 80-81.

7. Hegel 7, σ. 33: «...in dem Scheine des Zeitlichen und Vorübergehenden die Substanz, die immanent ist, und das Ewige des gegenwärtig ist, zu erkennen».

8. Hegel 11, σ. 119.

πνεύματος οὕτε ἐτόλμησε νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ ἀπόλυτον ὄλον. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἤσκησε βεβαίως μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα φιλοσοφίαν κατὰ τὸν ΙΘ' καὶ Κ' μ.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ προεκάλεσε συγχρόνως ἀντιδράσεις διὰ τὴν μεταφυσικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας. Ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου οἱ μεταγενέστεροι διετήρησαν τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐμείωσαν τὸν χαρακτῆρα τοῦ αἰωνίου παρόντος¹ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντος πνεύματος καταστήσαντες αὐτὸ σχετικόν, ἱστορικόν καὶ νοούμενον ἐκ τῆς ἐκάστοτε χρονικῆς ἐκδηλώσεως αὐτοῦ. Οἱ ἐπηρεασθέντες ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου διεφύλαξαν τὸ ἱστορικὸν συνειδέναι τῆς φιλοσοφίας του, μετέβαλον ὅμως τὴν φιλοσοφίαν εἰς ἱστορίαν ἰδεῶν, προβλημάτων καὶ ἐννοιῶν τῆς φιλοσοφίας. Οὕτως οἱ μεταγενέστεροι πολέμιοι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου ἀφοιρέσαντες τὸ μεταφυσικὸν στοιχεῖον ἐκ τῶν θεωριῶν του, ἐτόνισαν τὴν ἱστορικότητα τοῦ πνεύματος καί, ὡς ὁ J. E. Erdmann, ὁ E. Zeller, ὁ K. Fischer καὶ ὁ Dilthey, προσεπάθησαν νὰ θεμελιώσουν τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ συνειδέναι. Ἐκτοτε δὲν κατευθύνει τὴν ἱστορίαν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψιν, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸ ἱστορικὸν συνειδέναι τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ² τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Ίστορία τῆς Φιλοσοφίας» ἀπορεῖ ὁ Ἑγελος διὰ τὴν παρατηρουμένην διαφωνίαν φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, φιλοσεφίας καὶ διαφόρων φιλοσοφημάτων. Ἡ φιλοσοφία ὑποτίθεται ὅτι ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν³, αἱ περὶ ἀληθείας ὅμως διδασκαλίαι τῶν φιλοσόφων διαφωνοῦν πρὸς ἀλλήλας. Ὁ Ἑγελος ἐπιχειρεῖ νὰ ἄρῃ τὴν ἀσυμφωνίαν φιλοσοφίας καὶ φιλοσοφημάτων, δηλαδὴ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, διὰ τῆς ἀναγωγῆς ἀμφοτέρων εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου, τοῦ γενικοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου. Τοιούτῳ τρόπῳ διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου προσπαθεῖ ὁ Ἑγελος νὰ ἀνυρῇ τὴν ταυτότητα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν φιλόσοφον, δὲν εἶναι ἐδραῖον καὶ τετελειωμένον, ἀλλ' εὐρίσκεται διαρκῶς ἐν τῷ γίγνεσθαι, μεταμορφοῦται καὶ ἐξελλίσσεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνθα τελειοῦται διὰ τῆς θέσεως ἐνὸς συνειδητοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται χρόνος καὶ δὴ πολὺς⁴, διότι τὸ πνεῦμα, καίτοι αἰώνιον, εἰσέρχεται εἰς τὸν χρόνον. Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐρχόμενον σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ κατανοούντος πεπερασμένου πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖ τὴν αὐτογνωσίαν του ⁵.

1. Hegel 11, σ. 120.

2. Hegel 17, σσ. 46 κέξ.

3. Hegel 11, σ. 120.

4. Hegel 17, σσ. 66 κέξ.

5. Hegel 11, σσ. 111 καὶ 116.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω καθίσταται σαφές ὅτι ἡ διαφωνία φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐπιφανειακὴ καὶ ὅτι ὑπάρχει οὐσιαστικὴ συνάφεια ἀμφοτέρων, ἥτις αἶρει τὰς ἐξωτερικὰς διαφορὰς, καθ' ὅσον αὐταὶ ἀποτελοῦν σταθμοὺς ¹ εἰς τὸ σύστημα ἐξελίξεως ² τοῦ πνεύματος. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν Ἑγελον, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἐξελισσεται σὺν τῷ χρόνῳ ³. Πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν φαινομενικῶν διαφορῶν φιλοσοφίας καὶ ποικίλων φιλοσοφικῶν συστημάτων ⁴ κηρύσσει ὁ φιλόσοφος τὴν λογικὴν καὶ θεωρητικὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας πρὸς διάκρισιν τοῦ οὐσιώδους ⁵ ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους, τοῦ ἀναγκαίου ἀπὸ τοῦ τυχαίου ⁶. Οὕτως ἡ σπουδὴ ⁷ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, κατ' αὐτόν, ἀποβαίνει σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῶν προαναφερθέντων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ τὴν πορείαν ἐξελίξεως τῆς ἀληθείας εἰς τὸ πεδίον τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐμφανίσεως.

Οἱ μετὰ τὸν Ἑγελον φιλόσοφοι, οἱ ἐπηρεασθέντες ἐκ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἡσπάσθησαν τὴν ἄποψιν αὐτοῦ ὅτι φιλοσοφία καὶ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας κατ' οὐσίαν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Οὗτοι ὀμιλοῦν ἐπίσης περὶ πνεύματος τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐν διαφορητικῇ ἐννοίᾳ ἐκείνης τοῦ Ἑγέλου. Κατὰ τὸν Ἑγελον τὸ ὅτι οὐδεμία φιλοσοφία ὑπερβαίνει τὴν ἐποχὴν τῆς ⁸ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι πεπερασμένον καὶ χρονικόν, ἀλλ' ἀντιθέτως ὅτι τὸ αἰωνίως παρὸν καὶ μὴ πεπερασμένον πνεῦμα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀποκρυσταλλοῦται ἐμφανιζόμενον εἰς μίαν συγκεκριμένην ἱστορικὴν μορφήν. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐρμηνεύεται ὑπ' αὐτοῦ ἡ φιλοσοφία ὡς τὸ συνειδέναι τοῦ οὐσιώδους ⁹ μιᾶς ἐποχῆς· ὡς γνῶσις ὅμως ἡ φιλοσοφία παρὰ ταῦτα ὑπερβαίνει τὸν χρόνον καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἔκφρασιν χρονικῶν προσδιορισμῶν. Τὸ συνειδέναι διακρίνει τὸ καθ' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τοῦ ὅφ' ἡμῶν γινωσκομένου ¹⁰, ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις ὑπολείπεται ἐκάστοτε τοῦ εἶναι, διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τοῦτο ἐκφράζει νέας μορφὰς τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ¹¹.

1. Hegel 17, σσ. 40 καὶ 45.

2. Hegel 17, σσ. 33 καὶ 46-56.

3. Hegel 2, σσ. 38-40.

4. Hegel 17, σσ. 46-48.

5. Hegel 11, σσ. 102-103· Hegel 17, σ. 92.

6. Lasson 8, σ. 5.

7. Hegel 7, σσ. 59-60.

8. Hegel 7, σ. 35· Hegel 17, σσ. 75-76 καὶ 85-86.

9. Hegel 17, σσ. 85, 87 καὶ 92.

10. Hegel 17, σ. 86.

11. Hegel 17, σ. 62.

Ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Ἑγελον, καίτοι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἐμφανίσεις τοῦ πνεύματος μιᾶς ἐποχῆς, ἐν τούτοις ὑπερβαίνει τὴν ἐποχὴν τῆς, διότι δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὸ πνεῦμα τοῦ χρόνου. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐκ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ πνεύματος τοῦ διδασκάλου τῶν ἐδημιούργησαν τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος περιορίσαντες τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς εἰς τὴν ἀπλὴν κατανόησιν («verstehen») τοῦ ἐκάστοτε προσκαίρου καὶ παροδικοῦ.

Ἀποτέλεσμα τῆς νέας τροπῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἦτο ἡ ἱστοριοκρατία, ἡ ὁποία ἐπρέσβευεν ὅτι ὑπάρχει μόνον ἱστορικὴ σκέψις, ἱστορία, ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἱστορικὰ πεπρωμένα (Geschicke). Κατὰ τὴν ἱστορικὴν σχολὴν, ὡς ἐπίσης κατὰ τὸν Heidegger¹, ἡ κατανόησις καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχουν τὸν χαρακτήρα αἰφνιδίου γεγονότος. Ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ γίνεσθαι. εἶναι *verité à faire*.

Ἐκπρόσωποι τῆς ἱστοριοκρατίας ὑπῆρξαν εἰς τὴν Γερμανίαν κατ' ἐξοχὴν ὁ W. Dilthey, εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ B. Croce καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Collingwood. Κατὰ τὸν Dilthey ἡ τοῦ κόσμου ἱστορία εἶναι τὸ δικαστήριον τοῦ κόσμου («Weltgericht»)². Τοῦτο ὑπογραμμίζει πρότερον αὐτοῦ ὁ Ἑγελος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἡ ἀνωτέρω γνώμη, διότι πιστεύει ὅτι αὕτη, ὡς ἀμέσως ἐξηρητημένη ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς, ἀποτελεῖ τὸ κάτωπτρον αὐτῆς. Πᾶσα καιρικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς ζωῆς καὶ περὶ κόσμου ἄποψις τῆς ἱστορικῆς σκέψεως εἶναι, κατὰ τὸν Dilthey, ἀληθής. Κατὰ τὸν σύγχρονον φιλόσοφον τοῦ Heidelberg, H.-G. Gadamer, πᾶσα πρόληψις («Vorurteil»)³ ἐνέχει ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀνάλογον τῆς ἱστορικῆς καταστάσεως (Situation). Ἡ φιλοσοφία, κατ' αὐτόν, δὲν πρέπει νὰ θέτῃ ἀπολύτως τὸ αἶτημα τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ νὰ ἐξετάζῃ τὰς ἐκάστοτε διδομένας ἀπαντήσεις, τὰς ἀνταποκρινόμενας πρὸς τὰ διαφοροποιούμενα προβλήματα τῶν ἐποχῶν ἀναλόγως τῶν κρατουσῶν ἐν αὐταῖς ἱστορικῶν καταστάσεων, βάσει τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου («Besinnung»), τῆς κατανόησεως («verstehen»)⁴ καὶ τῆς ἐρμηνείας («deuten»). Τοιουτοτρόπως ὁ Gadamer μεταβάλλει τὴν φιλοσοφίαν εἰς καθολικὴν ἐρμηνευτικὴν, θέτει δὲ ὡς ὄργανον αὐτῆς τὴν γλώσσαν, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν πυρῆνα τῆς γλώσσης τῶν ὄντων.

1. Διὰ τὴν σχέσιν τῆς μεταφυσικῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν παρὰ M. Heidegger βλ. Otto Pöggeler, *La pensée de M. Heidegger*, μετάφρ. M. Simon, Paris 1967, σσ. 35-59 καὶ 137-193.

2. Hegel 7, σ. 446.

3. H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1965³, σσ. 255 κέξ.

4. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 113 κέξ., 178 κέξ., 202 κέξ. καὶ 245 κέξ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐπεχειρήθη ἡ ἐξέτασις τῆς σχέσεως τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν μεταφυσικὴν. Ἐξητάσθη ἐπίσης ἡ σχέσις τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν φύσιν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν χρόνον, ἀντιμετωπίσθη δηλαδὴ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τῆς μεθοδολογίας καὶ τῆς γνωσιολογίας τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης ἀπεδείχθη ἡ παντελής ἑλλειψις ἐνδιαφέροντος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Ἡ ἀρχαία κοσμολογία ἐπηρέασε τὴν ἑλληνικὴν διάνοησιν εἰς θέματα ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς φιλοσοφίας. Οἱ Ἕλληνες ἔβλεπον τὰ πράγματα ὄντολογικῶς, εἶχον δὲ ὡς παράδειγμα τὸν κόσμον καὶ τὴν φύσιν, ἢ ὅποια, ὡς γένεσις, ἀκμὴ καὶ φθίσις, κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τοὺς Ἕλληνας, εὐρίσκεται εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν νόησιν, τὸ δ' ἀληθές ἢ ψευδές εἰς τὴν κρίσιν τῆς διανοίας. Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι αἰώνιος, ἄπτεται δὲ ἡ ψυχὴ αὐτῆς, ὅταν ἀνερχομένη εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, θεᾶται τὰς ἰδέας.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀλήθεια ἐγινώσκετο ὑπὸ τῆς ψυχῆς κατὰ τρόπον παθητικόν¹ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοῦ, εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὁ τόπος ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι ὁ νοῦς, ἀλλ' ὁ λόγος καὶ ἡ διάνοια. Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι ὑπερβατικὴ, ἀλλ' ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου· ἀποκαλύπτεται ἐν δεδομένη στιγμῇ καὶ καιρῷ ὑπὸ τῆς αὐτενεργούσης, αὐθορμήτου, διανοίας, ἢ ὅποια, ὡς *res cogitans*, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ δημιουργῇ παραστάσεις².

Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ νοοῦντος μετὰ τοῦ νοητοῦ, δηλαδὴ τοῦ πράγματος· ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Kant, ἡ ἀλήθεια δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, ἀλλ' εἰς τὸ συνειδέσθαι, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνο καθίσταται ἀντικείμενον αὐτοῦ. Ὁ κόσμος ἐπίσης ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως, διότι αὕτη διὰ τῆς καθαρῶς λογικῆς τῆς αὐτενεργείας δαμάζει ἐπιστημονικῶς τοῦτον³.

1. Βλ. Πλάτ. Φαῖδ. 79 d6. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσ. Θ 10, 1051 β 24-25.

2. Kant, Kr. r. V., A 51.

3. Kant, Kr. r. V., B XII.

Τὴν πλατωνικὴν διάκρισιν μεταξύ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου διατηρεῖ ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμός. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὄντος γινόμενου, τῆς μείξεως τῶν δύο κόσμων, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν. Ὁ Ἑγελος, ὁ φιλοσοφικὸς ἐρμηνευτὴς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Λόγου, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας του ρευστοποιεῖ τὴν σχέσιν μεταξύ αἰῶνος καὶ χρόνου, μεταξύ πνεύματος καὶ ἱστορίας τοῦ κόσμου. Ἡ πρόοδος¹ τοῦ πνεύματος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, εἰς τὸν χρόνον πραγματοποιεῖται ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν διαδοχικῶν μορφῶν τοῦ συνειδέναι.

Εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ, κατὰ τὸν Ἑγελον, ὑφίσταται τὸ ὑπερουράνιον βασίλειον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ιδέας. Τὸ βασίλειον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ιδέας ἀποτελεῖ τὸν ἐσώτερον πυρῆνα τῆς πνευματικῆς πραγματικότητος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέρχεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὸ κεκρυμμένον πνεῦμα καὶ ἐμφανίζεται ἐν χρόνῳ. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ πνεῦμα παραμένει ἄχρονον καὶ μακρὰν τῶν ἐκάστοτε μεταβολῶν τῶν δεδομένων τοῦ κόσμου. Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὰ ἄνωτέρω, ἡ ἱστορία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνότης ἐπιτυγχανομένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς πολλότητος καὶ τοῦ κατακερματισμένου εἶναι τῆς χρονικότητος.

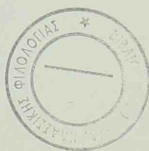
Ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἑγελον, τὴν περιοχὴν, ἐνθα τὸ γενικὸν πνεῦμα συνενούμενον μετὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἐπὶ μέρους ὀργανοῦται μετ' αὐτοῦ εἰς ἓν ἐξιδανικευμένον μερικόν. Τοιοῦτοτρόπως τὸ πνεῦμα ἐμφανιζόμενον ἐπὶ τοῦ μερικοῦ ἐπιτελεῖ τὴν πρόοδον αὐτοῦ πραγματοποιούμενον ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ πρόοδος ὅμως αὕτη, κατὰ τὸν φιλόσοφον, δὲν νοεῖται χρονικῶς, ἀλλ' ὡς διαρκῆς ἐμβάθυνσις τοῦ πνεύματος εἰς τὸ ἀπύθμενον βάθος αὐτοῦ ἢ, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς «εἰς αὐτὸ ἐπίδοσις»².

Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν Ἑγελον, δὲν ἐκδηλοῦται καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὸ μερικόν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον³, ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἱστοριοκρατίαν, ἡ ἀλήθεια ἰσχύει εἰς ὀρισμένην κατάστασιν (Situation), κατὰ τὴν ὁποίαν πραγματοποιεῖται. Ὁ Heidegger χωρεῖ ἔτι περαιτέρω εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας. Ἐνῷ μέχρι τοῦδε ἡ ἀλήθεια ἐθεωρεῖτο ὡς ιδιότης τῆς γνώσεως, δηλαδὴ ὡς *adaequatio intellectus et rei*, ἀντιθέτως ὁ Heidegger κρίνων τὴν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς χρονικότητος, ἐξαρτᾷ τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι. Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν φιλόσοφον,

1. *Lasson* 8, σσ. 48 κέξ., 130 κέξ., 134 κέξ., 153 κέξ. καὶ 163 κέξ.

2. Ἀριστ. Περὶ Ψυχ. Β6, 417 β 6-7.

3. *Hegel* 2, σ. 24.



δὲν ἀποκαλύπτεται ἀμέσως, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐνῶ συγχρόνως ἐν τῇ ἀποκαλύψει κρύπτεται· ὥς ἐκ τοῦτου διανοίγεται ἐκάστοτε ὠρισμένη προοπτική, διὰ τῆς ὁποίας ἐξωτερικεύεται καὶ γινώσκεται τὸ ὄν. Ἡ ἀλήθεια τοῦ εἶναι, κατὰ ταῦτα, εἶναι ἡ οὐσία τοῦ γίνεσθαι, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκδηλοῦται τὸ ὄν καθ' ὠρισμένον τρόπον εἰς τὸ γινώσκον ὑποκείμενον. Οὕτως ἡ ἀλήθεια ἀποκαλυπτομένη ἐν τῇ ἱστορικότητι, κατὰ τὸν Heidegger, ἐκδηλοῦται ὥς αἰφνίδιον γεγονὸς¹ καὶ ἐξωτερικεύσις τοῦ εἶναι.

Βεβαίως ἡ γνῶσις ἔχει διὰ τὸν ἄνθρωπον χρονικὸν χαρακτήρα, διότι ἐκ φύσεως εἶναι ἄπειρος καὶ πραγματοποιεῖται ἐν χρόνῳ. Ὁ χρονικὸς ὁμως χαρακτήρ τῆς γνῶσεως καὶ ἡ χρονικὴ διαδικασία κτήσεώς της εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ αἰώνιον κύρος τῆς ἀληθείας, ἥτις δὲν κεῖται ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἔχει ὑπερχρονικὸν χαρακτήρα, πρᾶγμα ὅπερ ἀγνοεῖ ἡ ἱστοριοκρατία καὶ ὁ Heidegger.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς πλάνης καὶ τῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὴν δημιουργήσῃ τὸν κόσμον τοῦ καὶ νὰ προσδώσῃ νόημα εἰς τὴν ζωὴν του. Ὁ μόχθος ἐκάστης ἱστορικῆς ἐποχῆς καταφάσκειται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, τὴν ὁποίαν δίδει αὕτη εἰς τὰς μεταφυσικὰς ἀγωνίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀληθείας. Ἡ φιλοσοφία ἐκάστης ἐποχῆς ἀναψηλαφίζει τὰ μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν τὰς προηγούμενας γενεάς, προσπαθεῖ δὲ νὰ προσδώσῃ νέον περιεχόμενον εἰς αὐτάς, διὰ τῆς κτηθείσης ἐμπειρίας.

Πᾶσα ἐποχὴ ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῆς προλήψεις, ἀλλὰ καὶ νέον τρόπον προσπελάσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἡ περιβάλλουσα αὐτὴν πραγματικότης. Πλὴν τῶν μεταβολῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος ὑπάρχει τι τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον, ἡ παράδοσις. Ἡ παράδοσις κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία βεβαίως εὐρίσκεται μακρὰν καὶ πέρα τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντος καὶ τῆς ἱστορικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶμεν, καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ὁποίας τίθενται ἐνώπιον ἡμῶν αἱ ἀπόψεις τοῦ παρελθόντος.

Αἱ μεταβολαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, τὰς ἀποφάσεις ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ ἐν ταυτῷ καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον θέτομεν ἑαυτοὺς ἐναντὶ τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐκ τοῦ παρελθόντος παραδεδομένη ἀλήθεια ἐν τῇ συνειδήσει ἑνὸς λαοῦ ἀποτελεῖ ὅτι, τὸ ὑγιὲς καὶ ὀρθόν, ὅπερ ἀντίστη καὶ ἐπεβίωσεν εἰς τὴν πάλιν πρὸς πᾶν τὸ ψευδὲς καὶ ἀπατηλὸν τῆς ἐποχῆς του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δύναται νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ ἐς αἰὶ ὥς παρακαταθήκη.

Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος τρέφεται πάντοτε ἐκ τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ

1. M. Heidegger, *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, Frankfurt 1963², σ. 35.

συγχρόνως βαδίζει πρὸς νέους ὀρίζοντας· δημιουργεῖ συνεχῶς νέαν διάστασιν πρὸς συνάντησιν τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν δὲν ἀνεῦρε τὸ παρελθόν. Ἴδιον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι εἶναι τὸ ἀσυνεχές, τοῦτέστιν ἡ ἐποχικότης καὶ ἡ περιοδικότης ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀληθείας εἰς μίαν ἐποχὴν. Τὸ φαινόμενον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀληθείας ἐν χρόνῳ ἔχει μὲν τὸν χαρακτήρα τοῦ καιρικοῦ, τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπισυμβαίνει, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι στερεῖται τοῦ αἰωνίου καὶ παραμονίμου αὐτῆς κύρους.

Ἡ ἱστορία ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἁπαξ γιγνομένου, τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξίν του ἐκ τῆς ἀποφασιστικότητος τοῦ προσώπου ἢ τῶν λαῶν. Ἡ ἱστορία χρεωστεῖ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς εἰς τὴν ἀντιδικίαν μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος καὶ τῶν παθῶν τῶν διαφόρων προσώπων καὶ τῶν λαῶν. Αἱ μεγάλαι στιγμαὶ δημιουργίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ μαρτυροῦν τὴν ὑπερτάτην νίκην τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν παθῶν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος πασχίζει νὰ ἀκεραιώσῃ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ πρόσωπον ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὴν πάλην αὐτὴν προσπαθεῖ τὸ πνεῦμα νὰ ἀποβάλῃ ἐκ τῆς ἱστορίας πᾶν τὸ τυχαῖον καὶ ἀστάθμητον, ἅτινα ἀπειλοῦν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ καταποντίσουν τὸ σκάφον αὐτῆς.

Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας, τοῦτέστι τῆς ἀληθείας, δὲν εἶναι εὐθύγραμμος, ἀλλ' οὔτε καὶ κυκλική. Ἡ ἱστορία ὥς γίνεσθαι πραγματοποιεῖ, ὥς λέγει ὁ Ἐγγelos, τὴν αὐτογνωσίαν τοῦ πνεύματος, συγχρόνως δὲ μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν αὐτοσυνειδησίας τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα διαμορφώνουν τὴν φυσιογνωμίαν τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς ἐποχῆς. Ἐκάστη ἐποχὴ λύει τὰ κοινὰ προβλήματα, τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν ἄνθρωπον, κατὰ διάφορον τρόπον. Θεὸς, κόσμος καὶ ἄνθρωπος ὑπῆρξαν ἀνάκαθεν τὰ καίρια προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, ἐκάστη ὁμῶς ἐποχὴ ἀπήντησεν εἰς αὐτὰ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτοσυνειδησίας τοῦ πνεύματός της. Οὕτω δύναται νὰ ὑπογραμμισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι τὰ θέματα, τὰ προβληματίζοντα τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματός του, εἶναι τὰ αὐτά, διαφέρουν μόνον κατὰ τὰς δοθείσας ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις.

Μεταξὺ μεταφυσικῆς καὶ ἱστορίας ὑπάρχει ἄμεσος σχέσις, ἀλλὰ καὶ ἑτερότης, ὥς μεταξὺ αἰωνιότητος καὶ χρονικότητος, αἰωνίου καὶ ἱστορικοῦ εἶναι. Ἡ ἱστορία, καίτοι πραγματοποιεῖται ἐν χρόνῳ, ἐν τούτοις δὲν ἐξουσιάζεται ὑπὸ τοῦ χρόνου. Ἀντιθέτως οἱ λαοὶ ἀγωνίζονται, προσδίδοντες νόημα εἰς τὴν ζωὴν τῶν, νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς σφαίρας τῆς ἀνωνυμίας καὶ τῆς λήθης τοῦ χρόνου. Εἰς τὴν πάλην τῶν λαῶν πρὸς τὸν τὰ πάντα ἐπιπεδοῦντα χρόνον αἱρεται τὸ χάσμα μεταξὺ αἰωνίου καὶ χρονικοῦ

ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ὅστις εἶναι ὁμοειδοῦς φύσεως πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα καὶ τὸν γενικὸν λόγον, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἑγελος.

Παρὰ ταῦτα, διὰ τῶν ἀκραίων αὐτῶν ἀλμάτων τοῦ πνεύματος, δὲν πραγματοποιεῖται πλήρης συμπτώσις τοῦ συνειδέναι πρὸς τὸ ἀπόλυτον εἶναι. Ἡ μεταφυσικὴ ὡς ἀπόλυτον εἶναι τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἱστορία ὡς ὀρισμένη βαθμὶς αὐτογνωσίας τοῦ πνεύματος δὲν ταυτίζονται καὶ δὲν συμπίπτουν ποτὲ ἀπολύτως.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου ἡ πανουργία τοῦ λόγου χρησιμοποιεῖ τὰ ἄτομα ὡς ὄργανα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν του. Ὁ ἄνθρωπος, συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως, σχεδιάζων καὶ φροντίζων διὰ τὸ μέλλον αὐτοῦ ὑπευθύνως γινώσκει τοῦ κινδύνου ναυαγίου πάσης προβλέψεώς του. Ἡ ἱστορία, ὡς ἔργον τῶν λαῶν ἢ κοσμοϊστορικοῦ τινος προσώπου, καὶ ἡ πρᾶξις, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἐν δ' ἔχειται ἅλως ἔχειν»· δὲν ἐπιδέχονται τὴν ἀσφαλῆ πρόβλεψιν καὶ τὸν σχεδιασμόν. Ἡ ἱστορία δὲν γράφεται, ἀλλὰ γίνεται· δὲν διδάσκει, διότι θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς εἶναι πολλάκις δυσεξιχνίαστος καὶ ἀμφίσημος. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι μόνον συνειδητὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἔρμαιον τῆς τύχης.

Ἡ ἱστορία ὡς ὃν γινόμενον μετέχει τοῦ αἰωνίου πνεύματος καὶ ἀποκτᾷ νόημα ἐξιδανικευομένη ὑπ' αὐτοῦ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ ἀποκαλύψεώς του, ὅπερ δαμάζει τὴν ὕλην τῶν ἀνθρώπινων παθῶν καὶ ἐκδίδωκει τὴν πλάνην καὶ τὴν τυχαιότητα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁ ἀσυνεχὴς καὶ ἐποχικὸς χαρακτήρ τῆς ἱστορίας, ὡς τάσις τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει καὶ προόδῳ, νὰ βυθίζεται εἰς τὸ ἀπύθμενον αὐτοῦ βάθος ἐτι ὀριμώτερον καὶ ἔμφορτον ἀληθείας.

Ἡ φιλοσοφία τῆς τοῦ κόσμου ἱστορίας τοῦ Ἑγέλου εἰς τὸ θέμα τῆς σχέσεως μεταφυσικῆς καὶ ἱστορίας, κινεῖται γενικῶς εἰς τὰ πλαίσια τῆς πλατωνικῆς δυαρχίας μεταξὺ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου, μεταξὺ αἰεὶ ὄντος καὶ ὄντος γινόμενου, καίτοι ὁ Πλάτων, ὡς οἱ λοιποὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, δὲν ἡσχολήθη περὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως τοῦ Μ. Heidegger, καίτοι διατηρεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγελιανοῦ «Zeitgeist», ἐν τούτοις διαρρηγνύει τοὺς δεσμοὺς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τὴν τῶν μεταφυσικῇ, θεωρῶν αὐτὰς ἐξηγητημένας ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς χρονικότητος.

Ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν Heidegger, στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἱστορικότητος, ἥτις πρωτογενὴς εἶναι χρονικότης. Οὕτως ὁ φιλόσοφος μετατοπίζει τὸν χρόνον ἐκ τοῦ φυσικοῦ χώρου, ὅπου εἶχον ἐντάξει αὐτὸν

1. Ἀριστ. Ἠθικ. Νικ. Ζ5, 1140 α35.

οἱ Ἕλληνες, εἰς τὴν ὑπαρξιν, ἀγνοῶν τὸν πραγματικὸν χρόνον τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορικότης τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας (Dasein), κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐντελῶς ἀνιστόρητος καὶ ἀχρονολόγητος, καθίσταται ἡ πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Ἀσφαλῶς ὅμως πᾶς ἐχέφρων μελετητὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger, ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μαστίγωμα τοῦ Ἑλλησπόντου ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἢ τὰς δηώσεις ὑπὸ τοῦ Ἀττίλα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρουσίας, ὅστις ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Heidegger, ὡς εἶναι πρὸς θάνατον δημιουργεῖ τὸ μέλλον του.